JOHANNIS BUXTORFI FIL.
SS. Theol. & Ling. Hebr. Prof.

DISSERTATIO
DE SPONSALIBUS
ET DIVORTIIS.

Cui accessit

ISAACI ABARBENELIS
DIATRIBA

De Excidii Pœna, cujus frequens in Lege, & in hac ipsa materia sit mentio.

BASILEÆ,
Sumptibus Hæred. Ludovici Regis.

M. DC. LII.

LECTORI S.

EXHIBEO Tibi, Lector benevole, Dissertationem de Sponsalibus & Divortiis. Eam ita pertracto, ut *primò* & ante omnia Hebræorum Veterum & Recentium de utroque Argumento doctrinam & ritus præcipuos accuratius & pleniùs explicem & proponam, quàm ab aliis hactenus factum viderim, qui de hac re scripserunt. Inprimis verò id mihi curæ fuit, ut illorum circa explicandas Leges Divinas, & varia alia Scripturæ loca, huc spectantia, sententias & interpretationes ex ipsorummet libris producerem; non quòd illas omnes ubique vel ipse approbem, vel aliis obtrusas velim, sed ut in notitiam saltem publicam veniant, & quivis pro sua prudentia & judicio iis uti queat. Nam cùm in nonnullis ne nostri quidem Scriptores ubique consentiant, solent quandoque curiosiores etiam desiderare Hebræorum de illis sententias, quas verò inquirere non est cujusvis. *Secundo* loco, post propositam Hebræorum de Divortiis doctrinam, progredior ad Christum & Mosen conciliandos, quos hîc sibi invicem adversos nonnulli falsò sibi persuadent, ostendens, Christum nequaquam in Mose refellendo, sed rectè exponendo, atque à Pharisaicis glossis & παρερμηνείαις vindicando, occupari, quâ occasione, totum illud Christi & Pharisæorum colloquium, quod Evangelistę referunt, pleniùs explicatur. Simul etiam hîc Hebræorum Argumenta, quæ pro Divortiorum licentia in medium

proferunt contra Christianos, ex Abarbenele, celebri inter Hebræos Scriptore, adduco, & pro virili refuto. *Tertiò*, quid de ea Dimissione sentiendum videatur, quam, teste Matthæo Evangelista, Josephus, Divini adhuc cõsilii & operis ignarus, moliebatur, cùm Mariam sponsam suam gravidam cognosceret, explico. Quæ postrema quæstio ab Amico, qui verò nunc ἐν ἁγίοις, mihi proposita, toti huic prolixiori Dissertationi caussam & occasionem dedit, cujus tamen minimam nunc partem occupat, atque ita, quod sæpè fieri amat, עיקר נעשה טפל וטפל נעשה עיקר principale factum est accessoriũ, & accessorium principale. Appendicis & auctarii loco addidi modò laudati Abarbenelis Diatribã de *Excidii* pœna, cujus in Legibus de Sponsalibus aliquoties fit mentio, ut inde variæ de eo Hebræorum sententiæ, quas collegit, velut in compendio, cognoscantur. Adjunxi huic Dissertatiunculæ Textum Hebræum, quò Rabbinismi studiosi simul exercitium aliquod in Rabbinica lectione se exercendi haberẽt. In his omnibus si aliquid sit, quod te vel juvet, vel delectet, est quod mihi gratuler, & Divinæ gratiæ adscribam: si non, conatum saltem & benè de te merendi volũtatem lauda. Aliud fortasse hoc tempore exspectasti, Lector amice, sub meo nomine, *Veritatis* nimirũ *Hebraicae Vindicias*, adversus novam & famosam illam Criticam Sacram, subjunctamq; illi contra me impotentis Critici virulentam & amarulentam *Defensionem*, quas instanter mei & Veritatis Hebraicæ amantes quique à me efflagitant, & urgent. Eas ergo, Deo faciente, & vitam atq; valetudinem benignè largiente, proximè jam Te sperare jubeo. In iis perficiendis & edendis dum ego occupor, Tu his præsentibus gratus utere, & studiis atque conatibus meis porrò fave. Vale.

JOHANNIS BUXTORFI DISSERTATIO DE SPONSALIBUS ET DIVORTIIS.

I.

ILlustris est materia, de SPONSALIBUS ET DIVORTIIS, ut quæ non in Theoriâ, & nuda privataque mentis nostræ speculatione cōtinetur, sed cujus usus in publica Vitæ humanæ Praxi, apud omnes gentes, in Ecclesiis, in Foris, in Familiis quotidiè conspicitur; diversis quamvis, imò contrariis, & affectibus & effectibus. *Illa* enim Amoris & amicitiæ sunt symbola, *hæc* Odii & inimicitiæ effecta: *Illa* Ordinationis Divinæ, naturæ humanæ quasi implantatæ & Verbo mandatæ, sunt documenta; *hæc* Ἀταξίας naturæ nostræ corruptæ argumenta: *Illa* Generationis, naturæ rerum conservatricis, & propagatricis, illustre speculum; *hæc* Corruptionis, naturæ destructricis, triste & tragicum spectaculum: ambo conjunctim, circa unum & idem Objectum, CONJUGIUM videlicet, occupata, mutabilitatis & inconstantiæ humanæ in hoc mundo exemplum.

2.

Quemadmodum verò argumentum est illustre, ita

etiam Virorum ſanè ingenio, eruditione, & pietate eximiorum, Variis doctiſſimisq́, lucubrationibus hactenus eſt illuſtratum; ita tamen, ut nec illi ſemper & ubique ſint concordes, & הולכים צמדים h.e. *conjugi incedant*, (ex 2.Reg.2.25.) ſed, in materia præſertim de Divortiis, in varia quoque ſententiarum Divortia ſecedant. Cauſa, quòd Moses & Christus hîc multis quoque diſſentire, & contrarià docere videantur, unde & diverſæ illos ſeu exponendi, ſeu conciliandi, rationes excogitatæ & inventæ.

3.

Nobis verò non eſt propoſitum ex profeſſo Locum iſtum hîc tractare, & omnia, quæ de eo dici aut ſcribi poſſent, ex auctoribus variis convectare; multo minùs aliorum ſententias ſuperciliosè examinare, vellicare, aut confutare: ſed Hebræorum duntaxat Doctrinam, Jura, Ritus, non quidem omnes, ſed quantum ex illis ad noſtrum ſcopum utile & neceſſarium videbitur, ex ipſorū ſcriptis eruere & producere; dehinc, Num iſtarum rerum cognitio aliquid ad Verbi Dei, & Locorum aliquot Scripturæ uberiorem & pleniorem illuſtrationem facere poſſit; diſpicere. Ad quem uſum omnis noſtra *Linguarum cognitio* ſpectare debet; utpote quæ, ex doctrina Apoſtoli, *ſine prophetia*, h.e. ſcripturarum explicatione, per quam ſolam Eccleſia ædificatur, *nihil prodeſt*, 1.Cor.14.

4.

Et hinc quoque Occaſio Diſſertationis hujus nata & data. Nam cùm ab Amico mihi iſta quæſtio propoſita eſſet; *Quâ formâ, quove jure Joſephus Mariam deſponſatam ſuam clàm dimittere voluerit?* & in eam inquirerem, vidi ad eam ritè decidendam, haud parum lucis

fortaſ-

fortaſſis allaturam Hebræorum, tùm de *Sponſis & Sponſalibus*, tùm *de Divortiorum ratione* doctrinam, eamque mihi prius excutiendam, quàm ſolidè de illa reſpondere poſſem. Id dum facere aggredior, & varia ſe mihi offerunt, de his ſcitu nec injucunda, nec inutilia, & ad aliorum quoque Scripturæ locorum illuſtrationem facientia; animum ſimul ſubiit illud vulgare Hebræorum, נְבִיל לְתוֹרָא נְבִיל לְתוֹרֵי *Dum pabulum miſces pro bove uno, miſcere potes pro pluribus:* Item iſtud, נֵר לְאֶחָד נֵר לְמֵאָה; *Lux uni, lux pluribus*; ac proinde rem ſtudioſis Lectoribus nec ingratam, nec infructuoſam, me facturum ſum arbitratus, ſi paulò latiùs me in hoc Argumento extenderem, & eodem labore pluribus illuſtrandis operam navarem.

5.

Ad hunc ſcopum commodè aſſequendum, & diſtinctè quoque Lectori proponendum, viſum mihi eſt præſentem Diſſertationem in Tres ſequentes partes diſtinguere;

I. *Quænam ſit Hebræorum, tùm de* SPONSALIBUS, *tùm de* DIVORTIIS *doctrina?*

II. *Num* MOSES *&* CHRISTUS *circa* DIVORTIORUM *doctrinam ſibi invicem ſint contrarii, & quâ ratione conciliari poſſint?*

III. *Quâ formâ, quove jure Joſephus (Sponſus) Mariam deſponſatam ſuam nō παραδειγματίσαι, ſed λάθρα ἀπολῦσαι, clàm dimittere, voluerit?*

Prima pars habebit rationem fundamenti & Doctrinæ, cujus Uſus in duabus partibus poſterioribus oſtendetur. Faxit Deus, ut ad Uſum id quoque publicum; Gloriæ ſc. Ipſius illuſtrandæ, Eccleſiæque ædificandæ, à nobis fiat.

PARS I.

Quænam ergo ſit Hebræorum, tùm de Sponſalibus, tùm de Divortiis doctrina, jura, ritus? diſtinctè videbimus, non omnia indifferenter corruſpando, ſed præcipua, & quæ nobis uſui eſſe poſſunt, ſeligendo, & quidem primò

DE SPONSALIBUS.

De *Sponſalibus*, ſeu *Deſponſatione* videntur præcipua ſcitu digna, ad ſequentia capita revocari poſſe; *1. Deſponſationis* vel *Deſponſandi Nomina, &* Ὀνοματολογίαν. *2. Ejuſdem, ſecundum Hebræos, Originem & Authorem. 3. Perſonas ad ſponſalia contrahenda aptas & idoneas. 4. Deſponſandi formam & modum. 5. Finem, & 6. denique Conſequentias.*

ONOMATOLOGIA.

6.

1. Ad Ὀνοματολογίαν quod attinet;

In Sacro quidem Contextu Biblico duo Deſponſandi verba extant:

α יָעַד, quod Generalius videtur. Habet n. primò ſignificationem generalem, *Futurum aliquid, vel Locum, vel Tempus, vel aliam rem & circumſtantiam, Condicendi, Indicendi, Paciſcendi, Determinandi, Deſignandi, Promittendi*: unde & abſolutè apud Rabbinos pro *Promittere, Polliceri*, uſurpatur. Inde ſynecdochicè Exod. 21. v. 8. ſumitur pro, *Deſignare, Determinare, Paciſci, Deſpondere uxorem*, אֲשֶׁר לֹא יְעָדָהּ *Qui non conſtituit eam ſibi*, ſc. in uxorem, h. e. *Spopondit, Deſpondit, Deſponſavit.*

β אָרַשׂ, vel in Pihel אֵרֵשׂ. Hoc ſpeciale & proprium hujus rei eſt verbum, quod in Bibliis, hac ſignificatione tantùm uſurpatur,

ſurpatur, ut videre eſt ex inductione locorum, Exod. 22. v. 15. Deuteronom. 20. 7. & 22. v. 23. 25. 27. 28. & 28. v. 30. 2. Sam. 3. 14. Hoſ. 2. v. 19. 20.

Apud RABBINOS tria occurrunt ſequentia;

1. Iterùm verbum אָרַס ſed per ס, non per שׂ, ut in Bibliis, ſcriptum.

2. Frequentiſsimè קִדֵּשׁ *Sanctificare*, *Conſecrare:* quia mulier Deſponſata, viro ſuo ſoli eſt Conſecrata, & omnibus aliis, veluti הֶקְדֵּשׁ *Res ſancta*, prohibita: vel, quia Deſponſatio legitima fit בִּקְּדוּשׁ cū Conſecratione, uti infrà videbimus. Hinc אֵירוּסִין, קִדּוּשִׁין *Sponſalia:* אֲרוּסָה, מְאוֹרֶסֶת מְקֻדֶּשֶׁת Deſponſata. Hæc duo verba קִדֵּשׁ & ארשׂ eadem eſſe videntur, & promiſcuè apud Rabbinos uſurpari; קִדֵּשׁ tamen communiùs & frequentiùs uſurpatur de ſolenni actu Deſponſationis, qui fit conceptis verbis, & datâ arrhâ, in præſentia teſtium: Partes deſponſatæ poſt hanc קִדּוּשׁ, ſeu poſt hunc actum, dicuntur deinde communiter אָרוּס, & אֲרוּסָה *Sponſus & Sponſa.* Sponſa quidem etiam dicitur מְקוּדֶּשֶׁת ſed Sponſus nunquam quod ſciam dicitur מְקוּדָּשׁ.

3. שִׁדֵּךְ, de cujus Verbi ſignificato mox fuſiùs dicetur. Atque hæc breviter de Nominibus Hebraicis.

Quoad Rem ipſam, Deſponſatio nihil aliud eſt, quàm duarum perſonarum, Viri & Fæminæ, de futuris Nuptiis, conſenſus & repromiſsio, certis legibus & ritibus limitata, & perficienda; idque tum honeſtatis conſervandæ, tum confuſionis inter homines vitandæ causâ.

ORIGO SPONSALIUM.

7.

2. ORIGINEM ejus referunt Hebræi ad *Moſen*, vel potiùs ad *Deum* ipſum, per Moſen ſervum ſuum, de Re hac Legem populo ſuo dantem. Nam ante Legem latam, ſcribunt, ſine ullo ordine, ſine ulla diſciplina, homines promiſcuè, & pro lubitu conjugia inchoaſſe ſimul & conſummaſſe: licentiam verò & confuſionem iſtam deinceps per Legem à Deo fuiſſe coercitam, & in certos cācellos redactam. Majemonides in הלכות אישות cap. 1. §. 1. קוֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה הָיָה אָדָם פּוֹגֵעַ אִשָּׁה בַּשּׁוּק אִם רָצָה הוּא וְהִיא לִישָּׂא

אותה מכניסה לתוך ביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה:
Ante datam Legem, si Vir occurrit Mulieri in platea, & ambo de ineundo conjugio consenserint, introducebat eam Vir solus ac privatim in domum suum, ipsi cohabitabat, & sic fuit ei in Uxorem. Post Legem verò constitutum fuisse ajunt, ut, uxorem ducturus, primò eam coram testibus sibi certis conditionibus acquirat, & postea demùm Uxor ejus fiat. Majem. ibidem: כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר כי יקח איש אשה ובא אליה *Posteaquam verò Lex data est, jussi sunt Israëlitæ, ut uxorem ducturus, primò eam acquirat & compararet coram testibus, posteaq; demùm ei sit in uxorem.*

8.

Præceptum autem Divinum de Comparanda & Desponsanda ante nuptias Uxore, communiter contineri volunt in verbis Mosis Deut. 22.13. vel Deut. 24.1. ubi legitur: כי יקח איש אשה ובא אליה vel ובעלה *Cùm* acceperit *vir mulierem, & ingressus fuerit ad eam, &c.* Hîc enim volunt Verbum לקח *Accipere*, habere significationem *Emendi, Comparandi, pro pecunia*, ut Gen. 23.13. 2. Sam. 4.6. & alibi, unde & מקח *Emptio*, apud Rabbinos; ac propterea indicari, antequam quis uxorem ducat, & rem cum ea habeat, priùs eam esse *accipiendam*, h. e. *emendam quasi & comparandam certo pretio seu dote*, & postea demùm domum traducendam, eique cohabitandum. Sic scribit Ramban: כאשר יקח האיש אשה בלקוחי התורה שהם הקדושין בכסף והיא המאורסה אשר יזכיר Cùm acceperit vir mulierem; *sc. Acceptionibus Legis, quæ sunt Sponsalia seu Desponsatio pro pecunia: hæcq; mulier est Desponsata, cujus meminit.* Sic R. Levi ben Gerson: כי יקח איש אשה ר״ל שקנה אותה לו לאשה באחד ממיני הקנייה Cùm acceperit vir mulierem; *sc. si comparavit sibi uxorem specie aliquâ emptionis* (pecuniâ sc. vel Literis, ut infra videbitur). Hinc scribitur etiam in ספר החנוך fol. 205. col. 2. משרשי המצוה שתצונו התורה לעשות מעשה באשה יורה ענין זווגם טרם ישכב עמה ולא יבוא אליה כבא על הזונה מבלי מעשה אחר קודם ביניהם h. e. *Ex fundamentis præcepti hujus est,* (innuit locum Deut. 22.13.) *quòd Lex præcipit, facere actionem aliquam cum muliere, quæ de Conjugio ipsorum doceat, antequam cum ea quis concumbat, ne ad eam accedat, ac si accederet ad scortum, sine ulla præcedanea inter ipsos*

ter ipsos actione. Et pro Transgressore Præcepti hujus habetur, quicunque Uxorem ducit sine præcedente Desponsatione. Ibidem fol.206.1.

9.

Ita, ut dictum, fundamentum hujus Rei communiter ponunt Hebræi in alterutro duorum adductorum locorum. Don Isaac Abarbenel tamen existimat, hîc non primò datum esse hoc præceptum; sed duntaxat repetitum, renovatum, & clarius pleniusq; expositum. Hinc scribit in Commentar. suis ad Deuteron.24.1.
הִנֵּה מִצְוַת הַקִּדּוּשִׁין אֵינָהּ מְחוּדֶּשֶׁת בְּמָקוֹם הַזֶּה כְּמוֹ שֶׁחָשַׁב הרמ״בן כִּי הִנֵּה כְּבָר נֶאֶמְרָה בְּפָרָשַׁת מִשְׁפָּטִים אָמַר אֲשֶׁר לֹא יְעָדָהּ וְאִם לִבְנוֹ יִעָדֶנָּה : וְאר״זל בְּפֶרֶק קַמָּא דְקִדּוּשִׁין שֶׁהַמְּכִירָה תִּהְיֶה בְּכֶסֶף אוֹ בִשְׁטַר וְשֶׁמִּצְוַת עֲשֵׂה הִיא לְיַעֲדָהּ אוֹ לִבְנוֹ h. e. *Et ecce præceptum de Sponsalibus non de novo est datum in hoc loco, quemadmodum existimavit R. Moses bar Nachman. Jam enim mentio ejus facta est in Paraſcha* משפטים *Exod.21.7.8.* Quum vendiderit quispiam filiam suam, in ancillam, non egredietur quemadmodum egredi solent servi: Si displicuerit hero suo, *& noluerit desponsare eam*, redimere faciet eam,&c. *Item vers. seq.* Quod *si filio suo desponderit eam*, secundum morem filiarum faciet ei. *Ad quem locum Rabbini nostri scribunt in capite primo Tractatus Talmudici* קדושין, *quòd venditio ista debeat fieri vel pro pecunia, vel Literis; & quòd Præceptum affirmativum sit desponsare eam sibi, vel filio suo. Sic in verbis ibi seqq. modum & formam desponsandi quoque ex eodem loco probant.* Unde concludit Abarbenel, כִּי בָּאָה שָׁמָּה מִצְוַת הַקִּדּוּשִׁין וְהַנִּשּׂוּאִין בְּקוֹצֶר *quòd in illo loco jam habeatur præceptum De sponsalibus & Nuptiis compendiosè.* Quod vero Rabbini non fecerint עִקָּר *præcipuum fundamentum* ex loco Exodi, sed ex Deuteron.24. v.1. id inde factum esse,
לְפִי שֶׁהַמִּצְוָה מָצְאוּ אוֹתָהּ כֻּלָּהּ בְּכָאן מְקוּשֶּׁרֶת וְנִדְרֶשֶׁת לְעַצְמָהּ : וּבָאנוּ כָּאן כָּל הַתְּנָאִים לְדַעְתָּם ז״ל מַה שֶּׁלֹּא בָּאוּ כֵן בְּפָרָשַׁת מִשְׁפָּטִים כִּי אִם קְצָתָם בְּאָמָה עִבְרִיָּה וּקְצָתָם בִּמְפוּתָּה : וְלָכֵן בָּחֲרוּ לִלְמוֹד מִכָּאן שֶׁהִתְבָּאֲרוּ הַדְּבָרִים שֶׁהָאִשָּׁה נִקְנֵית בָּהֶם וְשֶׁהָאִישׁ קוֹנֶה בָהֶם אֶת הָאִשָּׁה בִּשְׁלֵמוּתָם : לֹא שֶׁיִּשְׁלְלוּ בִּיאַת הַמִּצְוָה שָׁמָּה בְּדֶרֶךְ קְצָרָה *quòd Præceptum illud invenerint hîc* (Deut. 24.1.) *totum conjunctim & ex professo expositum, quodq; hîc, ex ipsorum sententia, omnes requisitæ conditiones contineantur, id quod non eâ ratione factum Exod. cap. 21. sed quædam duntaxat de ancilla Hebraica, & de Puella seducta.*

Hæc

Hac de causa maluerunt hinc (ex Deuter.) *istud discere, ubi videlicet expositæ sunt omnes res, quibus mulier acquiri potest, & quibus Vir perfectè mulierem acquirit; non verò quòd negarint, breviter quoque in Exodo idem præceptum occurrere.* Hæc ille.

10.

Quicquid sit; in Lege, & post Legem demùm, hujus Ritus in Sacris fit mentio, Exod. 22.16. *Cùm seduxerit quis Virginem, quæ non est* desponsata. Deut.20.7. *Quis est Vir, qui* despondit *mulierem, & non accipit eam?* Deut.22.23. *Quùm fuerit puella* desponsata *viro, &c.* Honestam verò & optimam esse Legem infrà in Causis finalibus visuri sumus.

PERSONÆ.

11.

Circa PERSONAS, nulla apud Hebræos est quæstio vel disceptatio, Utrum omnibus & singulis, vel cuivis hominum generi atque ordini, liceat sponsalia contrahere, & ad nuptias convolare? Neminem enim illi ab hac libertate excludunt, qui modò per naturam & ætatem est aptus, cujuscunque sit ordinis atque conditionis. Imò contrà, Lege & Præcepto Dei id omnibus indiscriminatim injunctum esse volunt Genes.1.28. פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ. *Fœtificate & multiplicate vos:* & quò maturiùs ac citiùs quis id facit, eò meliùs eum facere judicant. Nulla apud eos Cœlibatus & Virginitatis leguntur vota, nulla encomia, nulla illi adscripta merita, nulla proposita præmia: sed Matrimonio: Nullum hìc illi agnoscunt discrimen inter Personas Sacras & Politicas, sed illas æquè ac has non solùm esse idoneas, sed & de hoc præcepto teneri. Quod si verò quis propter Legis Dei studium, ut à curis multis corporalibus immunis, tantò liberiùs & expeditiùs ei vacare queat, velit, & simul per continentiæ donum possit, cœlibem vitam ad tempus agere, is potest id facere sine peccato, sed liberè, & hac Lege, ut si concupiscentiæ stimulis urgeri se sentiat, non tantùm possit, sed & debeat ad sponsalia progredi, & nuptiarum remedio uti. Hinc scribitur in שֻׁלְחָן עָרוּךְ parte 4. Num. 1. §. 1. חַיָּב כָּל אָדָם לִישָּׂא אִשָּׁה כְּדֵי לִפְרוֹת וְלִרְבּוֹת׃ וְכָל מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה כְּאִילוּ שׁוֹפֵךְ דָּמִים *Omnis homo tenetur de ducenda uxore, ut fœtificet, & multiplicet: & quicunque hoc non*

non observat, perinde facit, ac si effunderet sanguinem: §. 3. מצוה על כל אדם שישא בן י״ח והמקדים לישא בן י״ג מצוה מן המובחר אבל קודם י״ג לא ישא: ובשום ענין לא יעבור מכ׳ שנה בלא אשה ומי שעברו עליו כ׳ שנה ואינו רוצה לישא בית דין כופין אותו לישא כדי לקיים מצוה *Praeceptum est cuivis homini, Ducere uxorem, qui est 18. annorum: quod si verò quis hoc tempus anteverstat, & 13. anno ducat, is longè praestantiùs facit, sed ante 13. annum non licet. Nullo autem prorsus modo excedet vigesimum annum sine uxore: quod si autem quis id fecerit, nec ducere uxorem velit, domus judicii eum cogit, ut huic praecepto satisfaciat, &c.* ומיהו אם עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא לישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויתבטל מן התורה מותר להתאחר *Nihilominus, si operam dederit legi, & assiduè in ea occupetur, metuatq; ducere uxorem, ne in alimentis comparandis laborare cogatur, & sic à studio legis avocetur, is potest diutiùs exspectare:* מי שחשקה נפשו בתורה תמיד ושוגה בה כבן עזאי ודבק בה כל ימיו ולא נשא אשה אין בידו עון והוא שלא יהיה יצרו מתגבר עליו, אבל אם היה יצרו מתגבר עליו חייב לישא אשה ואפילו היו לו בנים שמא יבוא לידי הרהור *Cujus animus jugiter delectatur versari in Lege, & in ea studere, ut Ben Assai, eiq; omnibus diebus suis adhaerere, atque ea propter non ducit uxorem, in ejus manu nulla est iniquitas; puta, si concupiscentia ipsius non praevaleat ei* (h. e. si se continere possit) *sed, si praevaleat, obstrictus est ut ducat uxorem, etiam si jam liberos habeat, idq; ne incidat in pravas cogitationes:* (Non dissimile hoc est ei, quod Paulus scribit 1. ad Cor. 7. v. 8. 9.)

12.

Hoc verò potissimùm hîc attenditur, Inter quas Personas Sponsalia fieri possint vel non possint, vel saltem certis conditionibus? Et hîc plurimos Hebraei ponunt casus, quos verò non omnes, sed praecipuos tantùm, persequemur, & quidem de Personis prohibitis.

13.

Primò igitur, *Personae* quaedam sunt, cum quibus Sponsalia contrahere prohibitum est, ob vel *Cognationis*, vel *Affinitatis* vinculum & propinquitatem. Et earum quidem aliae, prohibitae sunt *Lege Dei*, quae apud Hebraeos vocantur עריות, quasi Incestuosas dicas,

& unaquæque earum עֶרְוָה: aliæ vero מפי סופרים *Ex instituto Scribarum*, quæ collective vocantur שְׁנִיּוֹת *Secundariæ*: & singulariter unaquæq; שְׁנִיָּה *Secundaria, Secundario-prohibita.*

14.

Prioris generis, quæ sc. Lege Dei ipsâ sunt, Consanguinitatis vel Affinitatis ratione, prohibitæ, Levitici cap.18. numerantur quindecim.

15.

I. אם *Mater*, versu 7. עֶרְוַת אָבִיךָ וְעֶרְוַת אִמְּךָ לֹא תְגַלֵּה אִמְּךָ הִיא לֹא תְגַלֶּה עֶרְוָתָהּ *Nuditatem patris tui, & nuditatem matris tuæ non reteges: mater tua est, non reteges nuditatem ejus.* Quibus verbis, quamvis Patris & Matris fiat mentio, propriè tamen & literaliter, unum duntaxat præceptum contineri volunt plerique, de non retegenda nuditate Matris. Quòd Patris etiam mentio fiat, ideò fieri, quòd Nuditas Matris, sit Nuditas Patris ejus, & ignominia ipsius, unde in fine versus, & cap.20. v.11. nuditatis Matris tantùm fit mentio. Et dicunt, אֵין אַזְהָרוֹת אֶלָּא בִנְקֵבוֹת *nullas hîc fieri prohibitiones, nisi de fœminis*: quin & vocem עֶרְוָה propriè dici de Nuditate fœminarum. Et sic quoq; explicant, quod v.14. dicitur; עֶרְוַת אֲחִי אָבִיךָ לֹא תְגַלֵּה *Nuditatem fratris patris tui non reteges*; de Nuditate uxoris ejus; unde statim subjungitur; אֶל אִשְׁתּוֹ לֹא תִקְרָב דֹּדָתְךָ הִיא *Ad uxorem ejus non appropinquabis: Amita tua est.* Conferatur etiam cap.20. v.20. Sunt tamen nonnulli, qui hæc literaliter accipiunt, & ad prohibitionem concubitus masculi referunt, ut Talmudici, & qui eos sequuntur. At Abarbenel, Bechai, Ramban, & alii, priorem sensum præferunt; quòd Concubitus Masculi alibi peculiari præcepto sit prohibitus; & quòd in cæteris idem quoque observandum fuisset, & tam marium quàm fœmellarum mentio facienda in prohibitione: quòd denique in singulis versibus, nonnisi unicum præceptum contineatur.

16.

II. אֵשֶׁת אָב *Uxor Patris*, versu 8. quæ sc. non est tua mater, *Noverca*, & quidem Patre tam mortuo, quàm vivente. Hinc tale

tale matrimonium inter Christianos etiam gravissimè reprehendit Paulus, atque ita hanc Legem approbavit, 1. ad Corinth. 5. 1. *Omnino auditur esse inter vos Scortatio, & ejusmodi scortatio, quæ ne inter gentes quidem nominatur; nempe ut quis Uxorem Patris habeat.*

17.

Huc quoque referendæ sunt פילגשים *Concubinæ Paternæ*, quas olim in Veteri Testamento sibi permiserunt, & habuerunt, ex tolerantia Divina, quâ & ad Polygamiam connixit. Concubinæ enim illæ non multum differebant à veris uxoribus, unde & *Uxores* quandoque vocantur, illi autem qui eas habuerunt *Viri illarum*. *Quæ inter Uxorem veram, & פִּלֶגֶשׁ Concubinam olim fuerit differentia*; discrepant nonnihil Hebræi. Plerique verò, ex sententia Talmudicorum, quæ hodiè legitur in Tractatu Sanhedrin, statuunt; Uxores veras ductas fuisse cum desponsatione & dotis-scriptione seu assignatione: Pellices verò neutro horum. Hoc etiam multi nostrorum Scriptorum ab illis hauserunt, præeunte illis R. David de Kimchio, ad 2. Sam. 5. v. 13. Drusius ad loca difficiliora Genes. cap. LXV. Johannes Seldenus, de Successionibus ad Leges Hebræorum cap. 3. Dissentit hac in parte Abarbenel, & putat, פילגשים seu Concubinas, ductas fuisse בקדושין *per legitima sponsalia*, sed בְּלֹא כתובה *absque Dotis-scriptione & assignatione*. quod utrumque requiritur ad veras nuptias, & in veris uxoribus ducendis observatur. Existimat autem, errorem esse in nostro Talmud hodierno, sequens hac in parte R. Salomonem, qui in Commentario suo in Legem Gen. 25. v. 6. alio sensu adducit verba Talmudis quàm hodie leguntur; is verò Talmudis, & omnium jurium Talmudicorum fuerit callentissimus. Quia itaque ejus in Prophetas priores Commentarius rarus est, & à nemine adhuc, quod viderim, ejus sententia producta, placet, hac occasione, Dissertationi isti eam inserere, ex Commentario ejus in librum Judicum cap. 19. ad historiam Concubinæ illius Levitæ, quam Gibeonitæ violarunt. In hunc ergo sensum illic scribit: *R. Salomon in Commentario suo in Legem scribit*; שֶׁהפִּלֶגֶשׁ הָאֲמוּרָה בתוֹרָה הִיא בקִידוּשִׁין בְּלֹא כתוּבָה וְהָאִשָּׁה בִּכתוּבָה וקִדוּשִׁין *quòd* פילגש *seu Concubina, cujus in Lege sit mentio, ducatur quidem per desponsationem solennem, sed sine dote propter nuptias: Uxor*

verò per desponsationem, & scriptionem-dotis; sicut id arguerunt Rabbini nostri in Tractatu Sanhedrin, ubi de Rege agitur. Dicunt enim illic, מה בין נשים לפלגשים. נשים בקדושין וכתובה ופלגשים בקידושין. בלא כתובה *Quid interest inter Concubinas & Uxores? Uxores (ducuntur) per sponsalia, & scriptam-dotem: Concubinæ per Sponsalia, absq; scripta dote* (NB. in hodierno Talmud aliter legitur, nempe; פלגשים בלא קדושין ובלא כתובה Concubinæ, nec per sponsalia, nec per scriptionem dotis). *Itaque ista (Levitæ) concubina fuit ducta per Sponsalia, & habita tanquam uxor ipsius, & proinde mortis reum fecit concumbentem secum. De hoc testatur Scriptura ipsa, dum ait;* Et respondit vir Levita, vir mulieris occisæ, Judic. 20.4. *Virum ejus ideo sc. vocat, quòd illa fuerit desponsata ipsi. At R. Moses ben Nachman in suo Comment. in Legem, ad Gen. 25. 6. scribit rem non ita se habere, uti vult R. Salomon, sed concubinas neque habere Desponsationem, neque Literas-dotis: Sic enim habere veram lectionem in Talmud. Et sanè lectio Talmudis nostra, seu hodierna ita habet;* מאי נשים ומאי פלגשים אמר רב יהודה אמר רב נשים בכתובה וקידושין ופלגשים בלא כתובה וקדושין *quorum verborum mens est omninò uti vult Ramban, Concubinas caruisse Sponsalibus & Literis-dotalibus. Verùm R. Salomon fuit Pater in Talmud, nec post eum surrexit aliquis ipsi comparandus, neque in explicatione sua Talmudica alterius lectionis meminit, quod docet, illum de nulla alia scivisse, quàm de ea cujus mentionem fecit in Expositione Legis, quodq; inter Uxores, & Concubinas, non duplex, sed unica sit differentia, Literæ sc. seu Instrumentum dotale, quo Concubinæ carebant. Fortassis hæc verba,* בלא כתובה וקידושין *ita intellexit, quasi eorum mens esset,* בלא כתובה אבל בקידושין absque instrumento dotali, sed cum sponsalibus. *Quòd verò veritas sit ab ejus partibus, docet id, quod scriptum extat in Talmud Hierosolymitano:* איזו היא פלגש ואיזו היא אשה ר' מאיר אומר אשה יש לה כתובה פלגש אין לה כתובה ר' יהודה אומר אחד זו ואחד זו יש להן כתובה אלא אשה יש לה כתובה ותנאי כתובה פלגש יש לה כתובה ואין לה תנאי כתובה h.e. Quænam est Concubina, & quænam est Uxor? R. Meir. dixit; Uxor habet instrumentum-dotale: Concubina non habet. R. Jehuda dixit; Tam huic quàm illi est instrumentum dotale: hoc verò interest, quòd Uxor habet Instrumentum-dotis, & Conditiones hujus Instrumenti; Concubina habet Instrumentum-dotis, sed non conditiones ejus. *Et videtur illic,* שהפסק *quòd Decisio sit secundum*

cundum R. Meir: hic verò arguit, neminem in mundo dubitasse, Utrum Concubina ducatur per Sponsalia, necne; nam omnes unanimibus suffragiis concedunt; illam Desponsationem habere: sola dissensio est de כתובה *Instrumento-dotali, Utrum tale aliquod habuerit: vel an tantùm Conditionibus ejus caruerit? Ex quibus colligo; veram lectionem in Talmud ita esse debere;* אִשָּׁה בְקִדּוּשִׁין וּכְתוּבָּה. פִּלֶגֶשׁ בְּקִדּוּשִׁין בְּלֹא כְתוּבָּה. Uxor cum desponsatione & instrumento-dotali: Concubina, cum desponsatione, absque instrumento-dotali: *neque eos negare voluisse Desponsationem. Et quomodo potuissent Sapientes nostri credere, Davidem habuisse concubinas non desponsatas, & quæ nullam rationem Uxorum habuerint? Scriptura dicit in Historia Absalomi;* Et reliquit Rex אֵת עֶשֶׂר נָשִׁים פִּלַגְשִׁים decem mulieres vel uxores concubinas, ad custodiendam domum, 2.Sam.15.16. *Item;* Ingredere ad concubinas patris tui, 2.Sam.16:21. *Item;* Et accepit Rex decem mulieres concubinas, 2.Sam.20.3. *Et Nathan Propheta dicit, in denunciatione pœnæ, ob negotium Bathsebæ;* En ego suscitaturus sum adversus te malum, de domo tua, tollamque uxores tuas in oculis tuis, & dabo proximo tuo, dormietque cum uxoribus tuis in oculis Solis hujus, 2.Sam.12.11. *ubi Uxores vocat, Concubinas similes Bathsebæ: nam pœna fuit Talionis; mensura pro mensura. Præterea invenies, quòd pro eo quod in libro Samuelis dicitur;* Et accepit David concubinas & uxores ex Hierusalem, 2.Sam.5.13. *pro hoc, inquam, in libris Chronicorum dicatur;* Accepit autem David adhuc uxores in Hierusalem, 1.Chron.14.3. *Ex quibus apparet* פלגשים *idem esse quod* נשים, *& Concubinas esse Uxores; quia nimirum sunt desponsatæ, & rationem uxorum habent. Ulterius verò hoc evincit, quòd ex Lege Meretrix sit prohibita: & R. Moses ben Majemon scribit, libri* נשים *capite primo;* כָּל הַבּוֹעֵל אִשָּׁה לְשֵׁם זְנוּת בְּלֹא קִדּוּשִׁין לוֹקֶה מִן הַתּוֹרָה Qui rem habet cum muliere, nomine scortationis, sine sponsalibus, vapulat ex Lege. *Hoc docet, Concubinas desponsatas fuisse: quia Israëlitis Concubinæ fuerunt permissæ: absque hoc enim, liberi illarum fuissent spurii. Præterea licet Nachmanidi largiremur, quòd lectio Talmudis secundum verba ejus sit, tamen non sequeretur inde, quòd Concubina quævis in Lege commemorata, in genere sit sine instrumento dotali, & Sponsalibus: quia* (in Talmud illic) *non est sermo de Concubina in genere, sed de Concubina Regis. Illic enim commentantur super illud;* Et non multiplicabit sibi uxores, sc. *Rex. Contra hoc*

objiciunt ex eo quod de Davide scriptum est; Et accepit David insuper concubinas & uxores in Jerusalem: *Et hac occasione quærunt*; Quænam sunt concubinæ? Et quænam sunt uxores? &c. *Itaque hoc tantùm de Regiis concubinis erit intelligendum, non de concubinis cujusvis ex Israele. Et certè ex verbis Majemonidis videtur, illum etiam sic istum textum Talmudicum intellexisse, dum in libro* נשים *dicit*, prohibitum esse homini, rem habere cum muliere, sine sponsalibus; *ex eo item, quod scribit capite* 4. הלכות מלכים; Regem habere potestatem ducendi uxores & concubinas sine instrumento dotali & sponsalibus, אלא ביחוד בלבד קונה אותן ומותרת: sed idiotæ, homini plebeio prohibitam esse concubinam sine sponsalibus. *Ex quibus ipsius verbis discimus, Lectionem veram esse omninò eam, quam Raschi nobis exhibet: &, licet intelligenda essent illa verba Talmudis de Concubina cujusvis hominis, ei licitâ; tamen sine dubio Sponsalia requiri, & necessaria fore. Ad hæc, vir Mulieris seu Concubinæ hujus occisæ, fuit timens Deum, & recedens à malo, sicut dicit*; Ad domum Domini ego vado, Judic.19.18. והלך לחזור על אשתו מבית אביה; *quod non foret, nisi ei desponsata fuisset. Et hac de causa etiam fuerunt Gibeonitæ, qui concubuerunt cum ea, rei mortis; eò quòd rem habuerunt cum alterius viri uxore.* Hactenus Abarbenel.

Contra hanc itaque Legem, peccavit ante Legem latam Ruben, concumbens cum Bilhah concubina patris sui, Genes.35.22. unde etiam eâ de causa reprehensus & mulctatus fuit à Patre, Genes.49.4. post Legem latam Absalom, in conspectu totius Israëlis polluens concubinas patris sui Davidis, 2.Sam.16.

18.

III. אחות *Soror*, vel בת אשת אב *Filia uxoris patris*; versu 9. & 11. sc. quæ propriè soror est, vel ex utroque parente, vel ex alterutro; idque vel legitimè ex conjugio, vel illegitimè extra conjugium. Comprivignam autem, h. e. Filiam novercæ tuæ, quam ex alio marito, non ex parente tuo suscepit, desponsare, & in Uxorem ducere, permittunt Hebræi. Majemonides in הלכות אסורי ביאה cap. 2. §. 3. בת אשת אביו שהיא אחותו מאביו הרי היא ערוה עליו שנא' בת אשת אביך מולדת אביך *Filia uxoris patris, quæ est soror ex patre, illa est* ערוה *seu prohibita, sicut dicitur*; Non revelabis nuditatem filiæ

filiæ uxoris patris tui, genitæ à patre tuo: אֲבָל אִם אָבִיו נָשָׂא אִשָּׁה דְּיֵשׁ לָהּ בַּת מֵאִישׁ אַחֵר אוֹתָהּ הַבַּת מוּתֶּרֶת לוֹ שֶׁאֵין זוֹ מוֹלֶדֶת אָבִיו וגו׳ *Sed si pater alicujus duxerit uxorem, quæ filiam habeat ex viro alio, illa filia permissa est ipsi: quia non est genita à patre ejus.* Sic in Schylchan aruch parte 4. Num.15. §.11. מוּתָּר אָדָם בְּבַת אֵשֶׁת אָבִיו שֶׁיֵּשׁ לָהּ מֵאִישׁ אַחֵר וַאֲפִילוּ הוֹרְגָה הַגְּדֵלָה בְּבַיִת בֵּין הָאַחִין מוּתֶּרֶת לָהֶם וְלֹא חָיְישִׁינָן לְמַרְאִית הָעַיִן שֶׁנִּרְאֵית כַּאֲחוֹתָם *Potest quis desponsare & ducere filiam uxoris patris sui, quam suscepit ex alio viro: & licet sit privigna, educata in domo eadem inter fratres, tamen permissa est ipsis, neque curamus, quòd externe videatur esse ut soror ipsorum.* Idem traditur in ספר החנוך ad Levit. cap.18. v.11. *Ex judiciis hujus præcepti est, quod Sapientes nostri dicunt, prohiberi hic filiam uxoris patris ejus, quæ soror ejus sit* דווקא *propriè & simpliciter, h. e. quam pater ejus genuit: sed Filia uxoris patris, quæ non est soror ipsius, quando sc. uxor patris ejus habet filiam ex viro alio, tùm ista nullo modo est prohibita, sed omnino permissum est homini eam ducere.* Sic est communis Hebræorum sententia, quam ideò annotare libuit, quia Interpretes quidam nostri variant circa explicationem loci hujus Lev.cap.18. v.9. & 11. In utroque enim versu prohibetur Desponsatio Sororis, sed verbis diversis. Versu nono dicitur; עֶרְוַת אֲחוֹתְךָ בַת אָבִיךָ אוֹ בַת אִמֶּךָ מוֹלֶדֶת בַּיִת אוֹ מוֹלֶדֶת חוּץ *Non reteges nuditatem sororis tuæ, filiæ sc. patris tui, aut filiæ matris tuæ, genitæ domi, aut genitæ foris,* (h.e. genitæ in legitimè contracto matrimonio, aut illegitimè ex ea quæ à patre tuo sit vel vi vel blanditiis compressa, aut aliâs ei prohibita, *ut pleriq; Hebræi explicant*); Versu undecimo, עֶרְוַת בַּת אֵשֶׁת אָבִיךָ מוֹלֶדֶת אָבִיךָ אֲחוֹתְךָ הִוא לֹא תְגַלֶּה עֶרְוָתָהּ *Nuditatem filiæ uxoris patris tui genitæ à patre tuo, quæ soror tua est, non reteges nuditatem ejus.* Hinc existimarunt nonnulli, versu undecimo prohiberi desponsationem Comprivignæ. Judæi alii verò, aliter uti vidimus. Quærit Majemon, *Cur idem præceptum repetatur, annon idem jam dictum fuerit versu nono?* Respondet, ideò, ut indicetur, eum qui sororem suam ex eodem patre genitam ducit, longè gravissimè peccare, & dupliciter reum constitui; לְפִיכָךְ הַבָּא עַל אֲחוֹתוֹ שֶׁהִיא בַּת נְשׂוּאַת אָבִיו חַיָּב שְׁתַּיִם ׳ אַחַת מִשּׁוּם עֶרְוַת אֲחוֹתְךָ וְאַחַת מִשּׁוּם עֶרְוַת בַּת אֵשֶׁת אָבִיךָ אֲבָל אִם אָנַס אָבִיו אִשָּׁה אוֹ פִּיתָּה אוֹתָהּ וְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בַּת וּבָא עָלֶיהָ אֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא מִשּׁוּם אֲחוֹתוֹ בִּלְבַד שֶׁאֵין בַּת הָאֲנוּסָה בַּת אֵשֶׁת אָבִיו

Idcirco,

Idcirco, inquit, *qui rem habet cum Sorore sua, quæ est filia legitimè ducta Patris sui, is duplicem reatum habet; Unum, propter retectam nuditatem Sororis suæ; de qua v. 9. Alterum, propter retectam nuditatem filiæ uxoris patris sui, de qua v. 11. Sed si Pater ipsius violaverit aut blanditiis seduxerit aliquam, atque ex ea filiam susceperit, & cum hac congrediatur, non habet nisi unum reatum, respectu sc. Prioris, de Sorore non ducenda: quia filia Violatæ mulieris non est filia Uxoris patris* (hęc enim ducenda est per Desponsationem & nuptias, secundum ritum Israëlitarum). In eundem sensum respondet R. Bechai. Moses Mikkozi in libro Præceptorum magno, parte 1. Num. 104. 105. Petita autem sunt ista ex Talmud Jevammoth cap. 2. fol. 22. col. 1. Chaskuni etiam ita conciliat, ut dicat, versum nonum intelligendum esse simpliciter de Sorore illegitima & spuria; versum undecimum de Sorore ex legitima conjuge procreatâ. Et R. Moses bar Nachman scribit, versum undecimum addi, ut indicetur, versu nono non intelligi filiam ex legitima uxore genitam: & quia inter interdicta filiorum Noachi (ante Legem) fuerit quidem הָאַחֲוָה Fraternitas ex matre, sed non à patre, voluisse Scripturam indicare, utramque fraternitatem ex æquo prohibitam esse Israëlitis. Qui de Comprivignis versum undecimum accipiunt, duabus rationibus nituntur; *primò*, Vocem מוֹלֶדֶת aliter exponunt, hoc sc. sensu; *Nuditatem filiæ uxoris patris tui*, quæ *cognata* facta est *patri tuo*, Soror tua est, non reteges nuditatem ejus: vel, *quam educavit pater tuus*; quomodo verbum ילד, unde מולדת derivatur, sumitur Genes. 50:23. Hanc dicit Aben Esra esse sententiam Sadducæorum. Sed Judæorum Interpretes constanter altero sensu exponunt; *Quæ genita est à patre tuo*. & rectiùs omninò hìc, & v. 9. ista vox sic exponi videtur: *deinde* existimant, ταυτολογίαν hìc fore, si aliter exponatur, & idem præceptum inaniter vis repeti, quod non putant esse probabile; maximè cùm alius versus, & aliud præceptum interponatur. Ad hanc difficultatem solvendam, variè exponitur iste versus ab Interpretibus, quas verò discutere, non est hìc nostri instituti. Hebræorum duntaxat communem & receptam sententiam proponere voluimus, & indicare, illos expositioni illi de Comprivignis omninò non favere.

19. Portò

19.

Porrò contra hanc Legem videtur esse Exemplum Abrahami & Saræ; quia de Sara dicit Abraham Genes.20.12. *Etiam vere Soror mea est, filia Patris mei; veruntamen non est filia matris meæ. Genes.12.13. Dic quæso, quòd soror mea sis.*

Hebræi communiter volunt, illam non propriè fuisse Sororem ipsius, sed Filiam Fratris, quæ etiam vocata olim fuerit Soror: Nomine autem hoc uti voluisse, ad seducendum, & divertendum Abimelechum. Hinc scribit Aben Esra ad Genes.20.12. הַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁדְּחָהוּ אֲבִימֶלֶךְ בִּדְבָרִים כְּפִי צוֹרֶךְ הַשָּׁעָה *Rectum in oculis meis est, quòd his verbis voluerit depellere Abimelechum, necessitate temporis præsentis sic requirente.* Ad confirmationem suæ sententiæ, remittit Lectorem ad Genes.27.19. ubi similia Mendaciorum genera ex Scriptura producit, veluti 1. Sam. 21.5. ubi David dicit; *Sed & fuerunt vasa puerorum sanctitas:* Elisæi, 2.Reg.8.10. Benhadado Regi Aram dicentis, *Vivendò vives*, cùm tamen Deus ostenderit ei, quòd moriturus esset: Michæ, Regi Israelis, dicentis; *Ascende & prosperè agas,&c.* 1.Reg.22.15. nempe דֶּרֶךְ מוּסָר *per civilitatem:* Jacobi, Esavum simulantis, & se esse Patri dicentis, Genes.cap.27. In hanc sententiam inclinat etiam Rabbi Moses ben Nachman, Isaac Arama.

Rabbi Bechaj: *Non fuit filia patris ejus, sed filia Charanis, qui fuit filius Therachi (frater sc. Abrahami) sicut dicitur;* Gen.11.29. Filia Haran, patris Milca, & Patris Jiska; *Jiska hæc enim est Sara: & filii filiorum sunt sicut filii. Et hinc dicit Abraham;* Filiâ Patris mei; *quasi diceret,* Filia filii patris mei.

Abarbenel: לְהִנָּצֵל אָמַר אֲחוֹתִי הִיא *Ad excusandum se dicit;* Soror mea est. *Et insuper dicit, quòd revera sit Soror sua, Filia sc. patris sui, sed non filia matris suæ, ac propterea ipsi fuerit in uxorem. Nam inter filios Noæ non fuit prohibita, nisi Soror filia Matris. Et quamvis Sara non fuerit Soror ipsius, sed Filia fratris ipsius, non tamen mentiebatur ita loquendo,* כִּי הָיָה מִנְהָגָם לִקְרֹא אֶת בֶּן הָאָח אָח *quia moris ipsorum fuit, vocare Filium fratris, Fratrem, sicut Abrahamus Lothum vocavit Fratrem suum, quùm Filius Fratris ejus fuerit: Sic sc. etiam vocavit Saram, Sororem suam, eò quòd esset Filia Fratris ejus; idq; tantò magis,* שֶׁהָיְתָה כַּוָּנַת אַבְרָהָם לְפַיֵּס אֶת אֲבִימֶלֶךְ בִּדְבָרִים *quòd intentio ejus fuerit verbis placare, & divertere Abimelechum.*

20.

Deinde videtur huic Legi repugnare id quod legitur 2. Sam. 13. v. 12. 13. de Amnone & Thamara; Postea quam enim Amnon deperisset sororem suam Thamarem, (uti vocatur cap. 13. v. 1. &c.) & illam ad concubitum sollicitasset, dixit Thamara ei; *Ne frater mi; ne opprimas me: non enim sic fit in Israële, ne facias stultitiam hanc. Nam ego quò depellam probrum meum? tu verò eris veluti unus è stultis in Israële: nunc ergò alloquere obsecrò Regem: non enim denegabit me tibi.* Ex quibus postremis verbis videtur, Thamarem non pro re illicita vel prohibita habuisse, Fratri nubere. Videamus Hebræorum sententias:

R. Salomon Jarchi: (Non denegabit me Rex Tibi). *Quia licita ego sum tibi; eò quod gravida eâ* (Thamare) *facta sit mater ejus, cùm esset alienigena puchra formâ* (formosa), *quam David cepit in bello. Jam verò filius aut filia ex ancilla, non sunt tales* לכל דבר *per omnia.*

R. Levi Ben Gersom; Non enim sic fit in Israele) *Non dixit* (hoc Thamar) *ei ex hoc fundamento, quòd non sit licitum concumbere cum sorore sua, propter incestum. Nam si ita esset, quomodo Rex non potuisset eam ipsi denegare? Sed voluit dicere his verbis; Non esse moris in Israele, ut quis per scortationem, extra conjugium, rem habeat cum muliere. Et hinc apparet, Thamarem non fuisse Sororem ejus veram aut germanam. Hac de causa dixerunt Sapientes nostri b. m. Thamaram fuisse filiam formosam, compressam & impraegnatam a Davide in gentilitate sua, postmodùm proselytam factam esse & ductam in uxorem à Davide. Quia autem mater ejus non fuerat proselyta, eo tempore quo illâ gravida facta erat, idcirco Filiam non fuisse, vel habitam fuisse pro filia Davidis. Filius enim Israëlitæ susceptus ex ancilla, aut ex gentili, non vocatur Filius Israëlitæ illius. Hinc dicitur in sectione,* ואלה משפטים *de Filiis, natis Israëlitæ alicui ex ancilla Cananæa, quòd sint servi sicut ipsa* (mater) *non verò Israëlitæ.*

R. David Kimchi ad 2. Sam. 13. v. 1. Soror pulchra cujus nomen Thamar) *Thamar sc. fuit filia pulchræ formæ* (vide Deut. 21. 11.) *sicut dixerunt Rabbini nostri, cujus rei probatio petitur ex illis verbis;* Non enim denegabit me tibi Rex. *Fuit autem Soror Absalomi ex eadem matre; Nam Maacham, matrem Absalomi, accepit David in bello, & consuevit cum ipsa, antequam Judæa fieret, quia Lex hoc concessit propter vim*

pter vim malæ concupiscentiæ, sicut scriptum est Deut. 21.11. Si videris in captivitate mulierem pulchram formâ, & deamaveris eam, & acceperis tibi in uxorem. *Non fuit autem concessa antequam ad Judaicam Religionem accederet, nisi primo tantùm concubitu: postea, si Judæa voluit fieri, potuit eam ducere in uxorem. Maacha autem concepit ex Davide congressu primo cùm adhuc esset Gentilis. Hinc Thamar permissa fuit Amnoni, licet fuerit filia Davidis, quòd in gentilitate matris concepta fuerit. Postea autem ad Judaicam Religionem accessit Maacha, & duxit eam David in uxorem, peperitq; ei Absalomum.* Hinc *quod Amnon ad eam dicit* verſ. 11. Veni cuba mecum soror mea; *ideò, quia filia Davidis erat, vocavit eam Sororem suam.*

Abarbenel ad 2.Sam.13. v. 1. quærit; *An Thamar fuerit filia Davidis? Nam,* inquit, *si dicamus, quòd fuerit filia Davidis, & soror Amnonis, quomodo in principio hujus historiæ dicitur;* Et Absalomo, filio Davidis, erat soror pulchra formâ, cujus nomen erat Thamar, & amavit eam Amnon filius Davidis? *Hæc enim verba docent, Absalomum & Amnonem fuisse filios Davidis, Thamarem verò non fuisse ipsius filiam, sed sororem Absalomi ex matre, & non ex patre, sicut dicit;* Thamarem sororem Absalomi ego amo; *non verò sororem meã,* verſ.4. *Contrariatur etiam ei, quod Thamar dicit;* Alloquere quæso Regem, & non denegabit me tibi, v. 13. *Si enim fuisset Soror ejus, quomodo non denegasset illam ipsi? Si verò dicamus, quòd non fuerit soror ipsius, quomodo dicit Amnon ad patrem suum;* Veniat obsecro Thamar soror mea, v. 6. *& quomodo dixit Pater ad ipsam;* Veni nunc in domum fratris tui, & fac ei pulmentum, v.7. *quomodo item illa dixit ad ipsum;* Ne frater mi, v.12. *& Absalom ad Thamaram,* Annon Amnon frater tuus fuit tecum, nunc autem soror mea tace, frater tuus est, ne apponas cor tuum ad hoc, v.20? *Hæc verba omnia docent, quòd Thamar fuerit soror Amnonis etiam ex parte patris, non verò quod singulariter fuerit soror Absalomi, respectu matris?*

Respondet; *Cujus filia fuerit Thamar, ecce Sapientes nostri in Talmud Sanhedrin, ut & Interpretes omnes, pressi his difficultatibus, dixerunt, Thamarem filiam Davidis Regis, fuisse sororem Absalomi, ex eodem patre, & ex eadem matre: sed Davidem accepisse matrem ejus, Maacham filiam Regis Geschur in bello, eò quòd esset pulchra formâ, & concubuisse cum ea antequam eam proselytam seu Judæam fecisset; eò quod Lex permiserit hoc propter vehementiam concupiscentiæ malæ, sicut dicitur;* Si

videris in captivitate mulierem pulchram formâ, &c. Deuter. 21. *Non fuit autem talis licita ei nisi congressu primo; postmodum autem, si voluit Judaicam religionem amplecti, poterat ducere eam in uxorem: Maacham autem concepisse ex Davide congressu primo, dum adhuc gentilis esset: Et hanc esse causam, cur Thamar licita fuerit Amnoni, licet filia Davidis esset: quòd filius Israëlitæ ex ancilla, aut ex gentili fœmina natus, non vocetur filius Israëlitæ: ideò dici in Parascha Mosaica* ואלה משפטים, *filios natos Israëlitæ alicui ex ancilla Cananæa, esse servos perinde ut ipsa, non verò Israëlitas, ut Pater.*

Mihi verò hæc sententia, juxta sensum literalem, & rectam rationem, valdè absurda videtur esse, neque ab intellectu admitti posse.

Nam licet fateamur, Davidem cum Maacha rem habuisse, antequam Judæa fieret, de quo tamen Scriptura nihil habet; non est Regi tam pio, qualis David fuit, conveniens, ut id fecisse credatur, antequam Religionem ejus amplecteretur: nam non est dubium, quin illa sponte suâ confestim voluerit Regi Davidi nubere.

Quòd si etiam admitteremus, ex illo primo congressu gravidam factam fuisse Maacham, quod iterum Scriptura nuspiam commemorat; & ex sententia Medicorum, impossibile est, ut virgo concipiat ex congressu primo; his omnibus posthabitis, posteaquam Maacha filiam Davidi peperisset, cùm tùm Proselyta & Judæa fuerit, quomodo differentia aliqua potuisset esse inter Thamarem & Absalomum? ambo, & Thamar & Absalom, fuissent liberi Davidis, ambo fuissent ex Maacha, jam proselytâ, & uxore Davidis prognati; quomodo ergo dici posset, Ipsam, quia mater ejus ipsam conceperit, uno vel duobus diebus, priusquam proselyta fieret, fuisse licitam & concessam Amnoni fratri suo?

Quod dicunt, Filium ex ancilla aut Gentili-fœmina oriundum non vocari Filium Israelis; id quidem verum est, si mater ejus sit ancilla aut Gentilis; verùm si mater ejus fortasis vel horam unicam, antequam ad Judaismum accesserit, gravidata fuerit; postea Judæa facta, pepererit filium aut filiam in sanctitate & puritate, an Deo placere posset, si eam veluti gentilem judicaremus, pudicitiam ejus prostitueremus, & filium in Judaismo natum, Gentilem vocaremus? Ad filios ancillæ Cananææ quod attinet, quia illa mansit & perduravit in suo statu ancillari, æquum fuit, ut mulier & filii ejus essent heri ipsius: nam nativitatis maximam partem debent filii matri, maximè si mater fuerit ancilla, & vir (Pater) servus. Nam quamvis ille liber egrediebatur anno septimo, non æquum

fuit,

fuit, ut filii etiam egrederentur, qui in domo nati erant. Neque hoc simile est negotio Thamaris & Amnonis, qui fratres (geſchwiſterten) *fuerunt ex parte patris sui: Lex verò disertè in Fœminis-prohibitis dixit;* Filiam patris, aut matris suæ natam domi, aut natam foris.

Mihi itaque sic videtur de hoc negotio; Absalomum & Thamarem fuisse liberos Davidis, & ambos natos fuisse ex Maachâ posteaquam Judaicam religionem esset amplexa. Hac de causa Amnon vocavit Thamarem Sororem suam, *& vice versâ Thamar Amnonem* Fratrem suum: *ut & tam David quàm Absalom: Hac de causa dixit Absalom ad eam;* Tace, frater tuus est, ne apponas cor tuum ad hoc. *Quia enim frater ejus fuit, ideo non decuit, ut divulgaret flagitium ipsius. At in principio historiæ dicitur;* Absalomo filio Davidis, erat soror pulchra; *quia visum fuit Scripturæ eam ipsi adjungere, quòd esset Filia patris & matris ipsius: & quia ipse (Absalom) excitatus fuit ad eam ulciscendum: ex quo deinde id insequutum fuit, quod contigit inter Absalomum & patrem ejus: & quia ipsa fuit cum Maacha matre suâ, & fortaßis jam antea in domo Absalomi habitârunt; ob has, inquam, causas primò & propriè ea adjungitur Absalomo. Hinc etiam statim narrat Scriptura, & ait;* Anguſtiis autem afficiebatur Amnon, adeò ut in morbũ incideret, propter Thamarem sororem suam; *Vult enim dicere,* Quia vidit, impoßibile esse, ut eâ frueretur; eò quòd soror ejus esset. *Quod si potuisset eam in uxorem ducere, ut viri isti cæteroquin insignes volunt, quare non dixit Amnon ad patrem suum, ut eam sibi daret in uxorem? Hoc utiq; consilium fuisset sanius, quàm id quod Jonadab ei faciendum suasit. Sed veritas ipsa docet viam suam, hoc secundum jus, & secundum Legem, fieri non potuisse. Quod autem Thamar dixit;* Alloquere obsecrò Regem: non enim denegabit me tibi; *non alio fine dixit, quàm ut se ab ejus sollicitationibus liberaret, uti sum explicaturus: & nihil aliud fuerunt hæc verba, quàm vana solatia, quibus eum blandè divertere voluit; veritatem autem rei satis detexit & designavit in verbis suis, quando dixit:* Quia non sic fieri debet in Israële, ne facias ſtultitiam hanc, *vel,* flagitium hoc; *quia sc. fuit per Legem ipsi prohibita. Hac ratione conciliantur omnia, & quæstio ista est soluta.*

Idem ad versum duodecimum ejusdem capitis: Ne frater mi, &c.) *Voluit* (Thamar) *his verbis tres dare rationes fortes, quare non deceat ita facere,* הָאֶחָד מִפְּאַת הַמַּעֲשֶׂה *Primam ex parte vel*

qualitate actionis ipsius, הב׳ מִפְאַת כְּבוֹדָהּ *Secundum ab honore suo*, הג׳ מִפְאַת כבודו *Tertium ex consideratione honoris ipsius. Respectu* primæ causæ *dixit*; Ne frater mi, ne opprimas me; *per admirationem, quasi dixisset*; הֲלֹא אָחִי אַתָּה וְלָכֵן אֵין רָאוּי שֶׁתְּעַנֵּנִי *Annon frater meus es, unde non convenit, ut comprimas me*: Quia non sic fit in Israële; *ut sc. quis concumbat cum sorore sua, & nuditatem ejus retegat.* Idcirco ne facias stultitiam hanc. *Respectu* causæ secundæ, *honoris sc. sui, dixit*; Nam ego quò depellam probrum meum? *quo voluit dicere, præter peccatum, probrum etiam & dedecus subesse in hac actione. Respectu* causæ tertiæ, *honoris sc. ipsius Amnonis dixit*; Tu verò eris veluti unus è stultis in Israële. *Quia verò ipse ex amore non discernebat inter veritatem & falsitatem, vel inter bonum & malum, idcircò porrò adjunxit Thamar quædam verba jocosa, si fortè illis persuadeatur & demulceatur, hæc nimirum*; Nunc ergo alloquere obsecro Regem, non enim denegabit me tibi; q. d. *Si æger sis ex amore, alloquere Regem, &, quia nihil præfertur conservationi animæ vel vitæ, non denegabit me tibi: licet enim sim tibi Lege prohibita, hoc tamen potiùs eliget, quàm mortem tuam. Hoc sibi volunt ista verba*; Non denegabit me Tibi; *dixit enim hoc ad repellendum & divertendum eum, & ne illâ horâ seu illo tempore aliquid committeret. Ipse verò* (Amnon) *quia animadvertit hæc nihil aliud esse, quàm verba dolosa, & sermones ludicros, ut liberaret se ex manu ipsius, non obtemperavit, neque acquievit ei, sed vehementiùs potiùs instituit, & compressit eam. Videtur, illam omnibus viribus conatam fuisse, se ab illius vi liberare, sed ille fortior fuit ipsâ: & statim atque rem habuisset cum illa, odio prosecutus est eam, &c.*

R. Samuel Laniado, in כלי יקר seu Commentario suo in Prophetas priores, ad versum primum 2.Sam.13. post recensitas R.Salomonis, R. Davidis Kimchii, & Abarbenelis sententias, ista postmodum subjungit; *Vehementer admiror hîc* (Abarbenelem) *quem aliâs non facilè vidi egredientem extra sepem Rabbinorum nostrorum* (i.e. recedentem à sententia eorum) *inprimis in tali negotio, quod versatur circa jura simplicia, in quibus nulla est hæsitatio. Nam duo fratres, qui nati sunt alienigenæ, & proselyti fiunt, tum ipsi, ut & mater & pater eorum, possunt alter alteri* (seu invicem) *nubere, nisi abstineant propter decretum Rabbinorum, ne dicatur, Venerunt à sanctitate graviore, ad sanctitatem leviorem: (Nam proselytus Judæus factus*

habetur

habeitur instar infantis recenter nati) nullam enim habent convenientiam inter se, neq; respectu gradus consanguinitatis vel affinitatis prohibiti, neq; respectu hæreditatis: quia non hæredes sunt alter alterius. Quid verò opus est, res simplices & rectas confundere? Absit, ut judicium aliquod Legis destruamus ex ratione vel conjectura, sed Cabalam potius sequamur, neque ab ea recedamus. Atqui textus Scripturæ arguit, & disertè dicit, quòd Thamar soror fuerit Absalomi, non verò Amnonis, respectu nimirum ejusdem matris; sed tamen licita fuerit Amnoni, sicut dicitur, Alloquere obsecrò Regem, & non denegabit me tibi; *quæ verba utique veritatem continent, non vana solatia: non enim accepisset ea,* (Amnon) *quia sine dubio literis instructus fuit Amnon; adeò ut si ex jure ipsi fuisset prohibita, vana hujusmodi solatia non accepturus fuisset. Proinde veritatem rei & causæ sine dubio ipsi dixit, & tamen non acceptavit, propter vehementiam concupiscentiæ suæ; quanto minus consolationes vanas admisisset? & quare quæso tam vanè & inaniter Thamar eum solari voluisset? Cur verò Jonadab ei* (Amnoni) *non ita consuluerit, ejus rei rationem, D. V. scribam ad versum quintum: ibi enim est locus ejus. Hoc in genere & pro fundamento tenendum, insistendum nobis esse verbis Rabbinorum nostrorum: illa enim sunt veluti aculei, & clavi infixi in Cabbala, & in veritate. Hi verò dicunt, Thamarem ideò vocari sororem Amnonis, quòd soror ejus fuerit ex patre & ex matre, sed, ut dictum, gravida ex ea facta fuerit, dum adhuc gentilis esset. Loquitur enim Lex respectu concupiscentiæ malæ, inprimis de Davide, &c.*

Et ad versum 12. post recensitam R. Levi, & Abarbenelis sententiam: *Mihi, pro tenuitate meæ scientiæ, videtur Thamar, dum ait* אל אחי (Ne frater mi,) vel, *Non frater meus,* (ex ejus mente,) *voluisse dicere*; Etiamsi ego ex Lege non sim prohibita tibi, tanquam fratri: nam אל אחי את id est, אינך אחי Non es frater meus; tamen *ne affligas seu comprimas me*: non enim ita decet fieri in Israële: Etenim qui in Israele rem cum aliqua habet sine præcedentibus sponsalibus, transgreditur præceptum illud; *Non erit meretrix è filiabus Israel, Deut. 23. 17.* idque, licet ambo in factum consenserint (*etiamsi consensu fœminæ vel filiæ id fiat*): *de vi autem non inferenda sibi, dicit*; *Ne facias stultitiam vel flagitium hoc*, ut ego tecum concumbam: quia sic prævaricationem longè gravissimam committeres: *Ideò enim Lex cavit, ut vim inferens fœminæ,*

& in

& in facultatibus suis puniatur, & eam ducat in uxorem, ut sic opprobrium illud quod vim passæ intulit, in ipsummet redundet. Hac de causa dicit; Ego autem quò depellerem probrum meum, ad illud colligendum, & à me transferendum? An depellerem & transferrem illud in te? Sic tu fieres, tanquam unus è stultis vel flagitiosis in Israele, & vir inhonestus, ut satius foret illud transferre in alium, quàm in te. Idcirco nunc & hoc ipso tempore alloquere Regem, & non denegabit me tibi: quia licita sum ego tibi de jure absoluto: & sic non fuerunt hæc verba illusionis, sed veritatis: Et dum dixit ei; Non sic fiet in Israële: ne facias stultitiam hanc; voluit innuere, & ei in memoriam revocare judicium seu historiam Dinæ, filiæ Israelis senis, in qua talis stultitia, seu tale flagitium patratum; quàm malè tandem hac de causa mulctati sint Sichem & Chamor, à fratribus Dinæ, Simeone & Levi, Genes. 34. ut item sibi ob oculos ponat Absalomum fratrem ejus, qui non inultam relicturus sit hanc injuriam: Hoc est quod dicit; Non sic fit, vel, fieri solet in Israële (non inultum manet tale facinus, &c.)

Et sic sunt Hebræorum de hoc facto sententiæ: de quibus judicium esto penes Lectorem.

21.

IV. בַּת בֵּן *Filia filii, Neptis ex filio*, v.10.

V. בַּת הַבַּת *Filia filiæ, Neptis ex filia*, v.10.

VI. בַּת *Filia.* De hac nulla est expressa Lex: quia cum jam Filiam filii, & Filiam filiæ, quæ in remotiori gradu, prohibuerit, quivis sponte suâ judicare & colligere potest, hanc multò magis esse prohibitam. Itaque habetur, ac si nominatim quoq; in Lege prohibita esset.

VII. אִשָּׁה וּבִתָּהּ *Mulier & filia ejus*, v.17. (Vide quæ paulò infrà scribuntur, sub finem Numeri XV.)

VIII. אִשָּׁה וּבַת בְּנָהּ *Mulier & filia filii ejus*, v.17.

IX. אִשָּׁה וּבַת בִּתָּהּ *Mulier & filia filiæ ejus*, v.17.

X. אֲחוֹת אָב *Soror patris, Amita*, v.12. quæ דּוֹדָה dicitur Exod. 6. vers. 19. De Exemplo Amrami mox aliquid dicetur.

XI. אֲחוֹת הָאֵם *Soror matris, Matertera*, v.13.

XII. אֵשֶׁת אֲחִי אָב *Uxor fratris patris, patrui*, v.14.

quæ

quæ etiam דוֹדָה dicitur hic, & cap. 20. v. 20. ut hæc vox & Patris sororem, & Fratris-patris uxorem denotet, ex mente Paraphrastarum Chaldæorum.

XIII. אשת הבן *Uxor filii, Nurus*, v.15. Sic peccavit ante Legem cum Tamar Nuru sua, Judah, Genes.38.

XIV. אשת אח *Uxor fratris:* עֶרְוַת אֵשֶׁת אָחִיךָ לֹא תְגַלֵּה *Nuditatem uxoris fratris tui non reteges: nuditas fratris tui est*, v. 16. sive frater sit ex Patre tantùm, sive tantùm ex Matre; maximè tamen ex Patre; sive in legitimo Conjugio, sive extra illud ex scortatione procreatus.

Quæritur hîc, *An non cum hac Lege pugnet alia, quæ legitur Deuteron. cap. 25. v. 5. & seqq. ubi præcipitur, ut cùm plures fuerint fratres, & mortuus fuerit unus ex eis sine filio, uxor seu vidua non nubat viro extraneo, sed levir ejus (h.e. defuncti mariti frater) eam in uxorem ducat, & semen excitet fratri suo: &c.*

Sic quidem nonnulli existimant, unde putant, per *Fratres* in hac Lege non intelligendos esse Fratres germanos, sed Patrueles & alios consanguineos, quorum conjugium non esset incestuosum, cum fratrum uxoribus viduis. Sed frustra. Nam consuetudo post hanc Legem latam introducta, & inprimis in historia Ruthæ cap.3. versus duodecimus, hanc interpretationem respuunt.

Hebræi simpliciter explicant de *Fratribus propriè sic dictis tantùm*, & non de aliis propinquis. Itaque Legem Levitici sic explicant, ut dicant, prohiberi Fratris uxorem; eo mortuo, siquidem liberos reliquerit: Quod si enim sine liberis, vel, sine filio obierit, aliam fuisse rationem, & ibi locum habuisse Legem Deuteron. 25. Vivente fratre, prorsus prohiberi; etiam, si forte Frater vivus uxorem repudiarit. Hinc Jonathan Levit. 18. vers. 14. sic παραφράζει: *Nuditatem uxoris fratris tui non retegas*, בְחַיֵּי אֲחוּךְ וּבָתַר מוֹתֵיהּ אִין אִית לֵיהּ בְנִין *vivente fratre tuo; nec post ejus mortem, si liberos reliquerit.* Vide Majem. in הלכות אסורי ביאה cap. 2. §. 1. ספר מצוות גדול in Præceptis Negativis, Numer. 109. &c. Ex vi hujus legis reprehendit Johannes Herodem, ducentem Herodiadem, uxorem Philippi fratris sui (vivente Philippo), dicens: Non licet tibi eam habere, Matth. 14. 4. Marci 6. 18.

Cæterùm Præceptum illud Deuteronomii de Leviri officio,

in ducenda Fratris sine filio defuncti uxore, quod attinet, consuetudinem illam jam antea obtinuisse, docet historia Judæ, qui, cùm filius ejus primogenitus sine liberis obiisset, alteri suo filio præcepit, ut ingrediatur ad uxorem fratris sui, affinitatem cum ea contrahat, & semen fratri suo excitet, Genes. 38. Hanc itaque consuetudinem Deus ratam habuit & confirmavit suo præcepto, Deut. 25. v. 5. 6. 7. 8. 9. 10. quæ verba ita explicat Abarbenel, ut illis sequentia dicat à Mose explicari; 1. *De Præcepto hoc observando non teneri nisi Fratres, non Pater, non Filius, nec alius Propinquus,* בחיוב *ex debito; sicut dicitur;* Quum habitaverint fratres unà. *Hac de causa Mosen dixere* יחדיו *Una, simul, quòd sc. esse debeant filii viri unius, una habitantes, una heredes, quales sunt Fratres ex patre, non ex Matre tantum: quia nomen & definitio Fratrum proprie non dicitur, nisi de Fratribus ex eodem Patre. 2. Necesse esse, ut illi fratres una in vita sint vel fuerint, sicut dicitur,* אחים יחדיו Fratres simul (*sc. existentes & viventes*). *Itaque ad fratrem natum demum post mortem fratris sine liberis excedentis, non pertinet hoc præceptum: non enim æquum foret Fratriam exspectare, donec hic adolesceret, sicut Noemi dicit;* Nunquid eos exspectabitis, donec adolescant? Ruth. 1. v. 13. 3. *Si mortuo fuerit filius aut filia, ex alia etiam uxore, tum hoc jus non locum habere, quòd dicatur simpliciter;* Et filius non fuerit ei: *& sic jam non amplius deletur nomen ejus ex Israële.* 4. *quòd jus istud pertinuerit æquè ad desponsatam, ac ad maritatam, quia dicitur;* Non erit uxor viri, &c. *Puella autem desponsata etiam vocatur Uxor viri, juxta illud;* Eò quòd afflixerit uxorem proximi sui. 5. *quod si Levir fuerit eunuchus, & ineptus ad generandum, eum Lex hæc non obligaverit, quia dicitur;* Levir ejus ingredietur ad eam, & accipiet eam sibi in uxorem. *Unde concluditur, eum tantum obligari ad hoc, qui est aptus ad generandum. 6. Quod si mulier fuerit sterilis, & inepta ad concipiendum, & liberos gignendos, quocunque modo, illa jus Leviratus non possit exigere: Finis enim hujus rei fuit Generatio liberorum, quia dicitur;* Et erit primogenitus, quem pariet. 7. *Quòd liberum fuerit, & in arbitrio Leviri, non Fratriæ, eam ducere, aut Calcei exutioni se submittere; quia dicitur;* Et erit, si noluerit vir. 8. *Quòd Fratria debuerit ire ad Levirum, non Levir ad illam, quia dicitur;* Et ascendet fratria, vel glos ejus. 9. *Explicat etiam Ritum Exutionis calcei, & ejus modum: quòd item non sanguinem, sed sputum clarum debuerit exspuere in*

ejus

ejus faciem; *quia dicitur*; Et spuet in faciem ejus. 10. *quòd si Levir fuerit Cæcus, aut Pedem non habeat, ad eum hoc jus non pertinuerit*; *quia dicitur*; Et exuet calceum de pede ipsius.

De hoc vero ritu & jure pleni sunt Ritualium Hebraicorum libri: & integer de eo extat Tractatus Talmudicus, nec hujus loci est ea huc referre.

22.

Unum adhuc addam de *Ruthæ & Boazi nuptiis*, quam huc spectare, & ex hoc jure pendere nonnulli volunt. Abarbenel autem eos refutat in Commentario in Legem Deut. 25. cujus verba hic placet inserere; וְאָמְנָם עִנְיַן בועז ורות הַמּוֹאבִיה כבר חָשׁבוּ אֲנָשִׁים שֶׁהָיָה יִבּוּם ושׁשְׁלִיפַת הַנַּעַל אֲשֶׁר הָיְתָה שָׁמָּה הִיא הַחֲלִיצָה שֶׁצִוְּתָה הַתּוֹרָה עָלֶיהָ ׃ עד שֶׁגָּזְרוּ לִמְדוּ שֶׁהבן הבכור אֲשֶׁר תֵּלֵד הַיְבָמָה לֹא יִקָּרֵא בשֵׁם הַמֵּת כְּמוֹ שֶׁהבן אשר יָלְדָה רות הַמּוֹאֲבִיָּה לבועז לֹא נִקְרָא מַחלוֹן כִּי אִם עובד ׃ אֲבָל זֶה בֶּאֱמֶת דעת נפסדת ומוטעת הִיא וכו׳ h. e. *Existimarunt quidam, historiam* (*nuptiarum*) *Boazi & Ruthæ quoque fuisse ex vi Juris Leviratus*: *& Detractionem calcei, quæ illic legitur, fuisse illam ipsam* החליצה *Exutionem calcei, de qua Lex in hac lege præcepit*: *adeoq; hinc etiam docuerunt, Filium primogenitum quem pareret fratria, non vocatum fuisse nomine Defuncti, sicut nimirum Filius, quem Rutha peperit Boazo, non vocatus fuit Machlon, sed Obed. Sed hæc revera sententia est perniciosa & erronea. Nam Machlon non fuit frater Boazi*, לשיתחייב *ut obligatus fuisset ducere fratris sui defuncti uxorem. Et quamvis ad Seniores, qui in porta erant, dixerit* Ruth. 4. 3. Partem agri, quæ erat fratri nostro Elimelecho, vendidit Noomi, quæ reversa est e regione Moab; *non alia de causa vocat eum fratrem, nisi quia fuit de familia ipsius, non vero quòd frater ejus germanus & verus fuerit. Nam scriptura diserte ait, Ruth.* 2. 1. Et Noomi habebat מודע cognatum ex marito, virum fortem & strenuum, de familia Elimelechi, & nomen ejus erat Boaz. *Quin & ipsamet dicit*; Propinquus noster est vir ille, de cognatis nostris est, Ibid. v. 20. *non vero dicit, quod frater Elimelechi, multò minus Machlonis, fuerit. Et licet fuisset frater Elimelechi, sicut dixit suprà*; *tamen non obligatus fuisset ducere Rutham uxorem Machlonis, filii Elimelechi. Quin &* שליפת הנעל *Detractio illa calcei*, אֵינָהּ הַחֲלִיצָה שֶׁזָּכְרָה הַתּוֹרָה *non est Exutio illa, cujus Lex in hoc loco Deuteronomii meminit. Nam Ruth non venit ad Seniores in portam, ad*

exuendum calceum de pede vindicis, aut leviri; Hoc autem ipsi facere omnino incubuisset, & dicere; Non voluit Leviratus jure-ducere me, & inspuere in faciem ipsius, ac dicere; Sic fiet viro, &c. *Horum verò nihil commemoratur in historia Boazi. Insuper, vera extat traditio, si duo fratres fuerint defuncto, & primogenitus illorum voluerit uxorem viduam ducere, minor natu non potuerit id facere. Itaque, si Vindex ille, cujus meminit Boaz, fuit vindex propinquior, de jure non potuit Boas Leviri jus præstare, qui non ita propinquus fuit. Hæc omnia docent, nullum hic fuisse Leviratus jus vel officium.* In sequentibus ostendit illa ad venditionem, & jus redimendi vel retrahendi patrimonium venditum pertinuisse, & illum ritum explicat. Quia verò illa sunt prolixa, nec hujus loci, ego, illis missis, pergo.

23.

XV. אָחוֹת הָאִשָּׁה *Soror uxoris*, בְּחַיֶּיהָ *vivente ipsâ (uxore)* v. 18. Hunc versum etiam secundum literam intelligunt, quòd prohibeatur *Soror uxoris, vivente uxore*; seu, duas Sorores simul ducere; etiam si prior fuerit expulsa seu dimissa, adhuc tamen in vivis: & inde concludunt, demortuæ uxoris sororem ducere, permissum fuisse. Majemon. in הלכות אסורי ביאה cap. 2. §. 9. Sepher mitzvoth gadol Num. 108. Sepher hachinnuch fol. 81. 1. Eliciunt id ex addita voce בחייה *In vita ejus*: ejus n. hanc vim esse volunt, quasi diceretur, כל זְמַן שֶׁהִיא בַּחַיִּים אֲבָל אַחַר מוֹת הָאַחַת אֵין סָפֵק שֶׁמּוּתָּר לִישָּׂא אַחֶרֶת *quandiu ipsa est in vivis: sed mortuâ unâ, non dubium est, quin liceat alteram ducere.* Quin & Abarbenel scribit, per se non esse illicitum, vivente quoque uxore, sororem ejus ducere, sed tantùm quatenus id fit ad affligendam, & ad æmulationem provocandum uxorem priorem, seu, quando istâ digamiâ prior affligitur, & debitis officiis conjugalibus privatur. Verba ejus sunt; וְלֹא אָמַר עֶרְוַת אֲחוֹת אִשְׁתְּךָ שֶׁלֹּא בָּא הַכָּתוּב לֶאֱסוֹר לָאִישׁ רַק לִצְרוֹר אֶת אִשְׁתּוֹ בְּנִשּׂאוֹ אִשָּׁה עָלֶיהָ והוּא אָמְרוּ לִצְרוֹר כִּי אֵין שְׁתֵּי אֲחָיוֹת אֲסוּרוֹת מִפְּאַת עַצְמָן כִּי כְּבָר הָיוּ לְאֶלְקָנָה שְׁתֵּי נָשִׁים וְהַכָּתוּב מוֹכִיחַ כִּי תִהְיֶינָה לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים רַק אָסַר הַכָּתוּב לִהְיוֹת אַחַת יוֹשֶׁבֶת צְרוּרָה שֶׁאֵין בַּעְלָהּ נוֹתֵן בָּהּ הָעוֹנָה הָאֲמוּרָה בַּתּוֹרָה כְּעִנְיַן וַתִּהְיֶינָה צְרוּרוֹת עַד יוֹם מוֹתָם אַלְמְנוּת חַיּוּת וְעַל כֵּן אָמַר עָלֶיהָ בְּחַיֶּיהָ h. e. *Non dicit hîc Moses,* Nuditatem sororis uxoris tuæ non reteges, (*ut sc. in præ-*

in præcedentibus præceptis), quia nihil aliud voluit Scriptura prohibere, quam ne Vir affligat uxorem suam, quando superinducit ei aliam. Hoc enim sibi vult dum ait, לצרור Ad affligendum. *Nam per se duæ sorores non sunt prohibitæ; Elkana quippe habebat duas uxores,* (1.Sam.1.) *& Scriptura arguit quod Vir possit duas habere uxores. Itaque prohibere duntaxat vult, ne* (quando hoc fit) *una sit afflicta, & officiis conjugalibus a marito privetur, quæ secundum Legem ei debentur,* (Exod.21.10.) *sicuti autem hic* (de concubinis Davidis) *legimus;* Fuerunt afflictæ usque ad diem mortis suæ in viduitate vitæ (h.e. perpetuâ, *quia rex non fuit ingressus ad eas, ut ibidem dicitur*) 2. *Sam.* 20. *v.* 3. Sic Abarbenel. Communis & recepta Hebræorum sententia est, quæ primò producta.

De facto Jacobi, duas sorores vivas ducentis, Genes.29. Hebræi videntur diversimode sentire. Abarbenel existimat, *Jacobum non reprehendendum esse duas sorores ducere, Amramum item amitam suam seu sororem patris sui* (Exodi cap.6.) לפי שעד ; לא נתנה תורה ולא נאסרו העריות *quod tum nondum data esset Lex, neque istæ mulieres, quarum hic mentio, prohibitæ.* Refutat etiam Aben Esram, qui existimavit, Prohibitionem mulierum incestuosarum restrictam quasi fuisse duntaxat ad locum certum, terram Canaan videlicet; ita ut Jacob potuerit ducere duas sorores *in Charan*, & Amram, Jochebdam amitam suam *in Aegypto*, ולא נטמאו בהם *sine pollutione: Pollutionem quippe tantùm factam fuisse in terra Canaan;* Hanc, inquam, sententiam dicit esse futilem & nullam, כי בלי ספק הטומאה ורוע המעשה כולל בחרן ובמצרים כמו בארץ כנען *eo quòd sine dubio pollutio, & pravitas hujus actionis æqualis fuerit ubique; in Charan, in Aegypto, & in terra Canaan.* Scribit hoc in fine Paraschæ אחרי מות. Cur Deus ita facere eum permiserit, rationes reddit in Genesi, sectione ויצא יעקב fol. 90. col. 3. 4. sed insipidas. Vide eundem circa finem sectionis קדושים, ubi quærit; Cum in ea sectione, capite sc. 20. Levitici, pœnæ concubituum illicitorum singulorum sint sancitæ, nulla pœna his duobus sit assignata? Id videlicet non factum esse propter Jacobum & Amramum; sed quia in genere comprehenduntur sub iis, quibus pœna כרת seu Excisionis irrogatur. Sic scribit Bechai fol.144. col.3. הזכיר את כולן חוץ משתי אחיות לכבוד יעקב *Recordatur omnium, exceptis duabus sororibus propter honorem Jacobi.*

Hic tamen faciunt differentiam in hoc & similibus quibusdam gradibus prohibitis, inter Scortationem, & Nuptias. Veluti; *Si quis rem habeat cum muliere & filia ejus, aut cùm uxore & sorore ejus,* דֶּרֶךְ זְנוּת *per scortationem; id non aliter habeatur, quàm si quis rem habuisset* עִם שְׁתֵּי נָשִׁים נָכְרִיּוֹת *cum duabus mulieribus extraneis:* שֶׁאֵין נַעֲשׂוֹת עֶרְוָה זוֹ עִם זוֹ אֶלָּא בְּנִשּׂוּאִין לֹא בִזְנוּת *quia non fiunt incestuosæ ista cum ista, nisi per desponsationem & nuptias, non per scortationem.* Sic, *si pater vel filius alicujus, vel patruus ejus, vi vel blanditiis compresserint aliquam; is potest* (inquit Majemonides) *sic compressam ducere in uxorem. Ratio, quia de his in textu dicitur* אֵשֶׁת Uxor: *atqui ea quam quis per scortationem cognoscit, non est uxor ejus.* Majem. in הלכות אסורי ביאה cap. 2. §. 13. Vide & R. Salomonem ad Lev. 18. 17.

Ibidem §. 14. tradit & hanc regulam: *Si pater aut filius alicujus duxerit mulierem, hic potest ejus mulieris ducere filiam aut matrem* (& sic pater & filius possunt habere matrem & filiam.) Item: *Permissum est, ut quis ducat uxorem filii fratris sui: potest etiam quis ducere mulierem, & filiam sororis ejus, aut filiam fratris ejus.* Permittunt etiam, imò præcipiunt, ut quis ducat filiam sororis suæ, aut fratris sui, ex dicto illo; ומבשרך *Et à carne tua non abscondes te,* Jesa. 58. 7. Hæc iterum Majemonides dicto loco.

24.

Antequam ad gradus prohibitos posterioris generis progrediamur, pauca tantùm subjiciemus de Pœnis eorum, *qui præcedentes gradus, Lege Divinâ prohibitos violant, seu per desponsationem & conjugium, seu præter hanc, inordinato modo se cum illis commiscendo; ut &* de Caussis *graduum horum prohibitorum.*

Pœnæ tales in Lege transgressoribus denuntiatæ, inveniuntur, partim Generales, partim etiam Speciales.

Generalis *pœna, omnibus in genere subjuncta, est* Excidium, *seu* Excisio, *de qua Levit. cap. 18. v. 29. sic legitur: Quisquis fecerit aliquam ex abominationibus istis,* וְנִכְרְתוּ הַנְּפָשׁוֹת הָעֹשֹׂת מִקֶּרֶב עַמָּם *tum excindentur animæ facientes talia, ex medio populi sui.* Pœnæ hujus Excisionis seu Excidii, alibi etiam in Lege, variis in locis fit mentio: quid verò per eam intelligatur, &

quò

quo referenda sit, diversæ sunt Hebræorum sententiæ. Eas quia diligenter recensuit, &, suo etiam interposito judicio, examinavit doctissimus Abarbenel, ad caput XV. libri Numerorum, versum 30. visum est illam ejus Diatribam huic nostræ Dissertationi ad finem subjungere, cum versione ejusdem Latina, in gratiam Rabbinismi studiosorum: non quidem quòd ejus sententiæ calculum nostrum additum velimus, vel alios ad eam amplectendam adstringere: sed potiùs, quia hîc in eruendis & producendis Hebræorum de hac materia sententiis versamur, ut, variis propositis opinionibus, Lector judiciosus eam, quæ ipsi magis probabilis videbitur, eligat & retineat, aut, si nulla ei arrideat, saltem, quid Hebræi hac de re sentiant, in compendio ob oculos habeat, nec ignoret. Ad illam igitur Abarbenelis Diatribam Lectorem avidum & benevolum hic remittimus.

Speciales pœnæ *ferè reperiuntur Levitici capite XX. Hæ sunt pœnæ civiles, quæ præter τὸ* כרת *seu* Excidium, *ulterius à Magistratu in tales transgressores feruntur, in quibusdam casibus.*

Eas Hebræi referunt partim ad סקילה *Lapidationem*, partim ad שריפה *Vivicomburium*, partim ad חנק *Strangulationem.*

Ad *Lapidationis* pœnam condemnari volunt; Qui rem habet cum Matre, cum Uxore patris, & cum Nuru sua (ut & cum masculo, vel cum jumento, puella item desponsata). Hanc pœnam ex eo eliciunt, quòd Levit. cap. 20. v. 9. 11. 12. 13. 16. in pœnâ talibus denuntiatâ dicatur, דמיהם בם *Sanguis eorum super eos*; vel דמיו בו *Sanguis ejus super eo*. Scribunt enim, in quocunque loco Lex hac phrasi utitur, ibi Lapidationem intelligendam esse. Eruunt hoc ex eo: quòd ubi de Ariolo & Pythone Lex loquitur, ita scribat, באבן ירגמו אותם דמיהם בם *Lapidibus obruent eos, sanguis eorum super eos*; Quia nimirum hæc duo hîc conjunguntur, & hæc phrasis Lapidationi subjungitur.

Ad *Ignem* condemnant; Qui rem habet cum Filia sua; Cum filia filiæ, vel filii sui; Cum filia, & filia filiæ vel filii uxoris suæ; Cum socru, vel, cum matre socrus suæ, vel soceri sui; siquidem במזיד per superbiam id fecerit, ejusq; rei testes adfuerint.

Ad

Ad *Laqueum* ſeu *Strangulationem*, invenio in ספר החנוך fol. 80. col. 2. condemnatum eum, qui במזיד ſuperbè, & teſtibus convictus, concubuerit cum uxore fratris patris, vivente patruo. Alii ad hanc pœnam condemnant tantùm *Adulterum*, cum uxore alterius rem habentem, quia ſc. abſolutè in Adulterii pæna dicitur, מות יומת *Mortis pœnâ afficietur Adulter & Adultera*, Levit. 20. v. 10. Hinc ſcribit R. Levi ben Gerſon ad hunc locum; רָאוּי שֶׁתֵּדַע שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר מוֹת יוּמַת ר״ל עַל יְדֵי בֵּית דִּין וְזֶה מְבוֹאָר מִצַּד עֶצֶם הַלָּשׁוֹן וְכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר יָמוּת ר״ל בִּידֵי שָׁמַיִם וּלְפִי שֶׁלֹּא בֵיאֲרָה הַתּוֹרָה בְּאֵיזֶה מִיתָה יוּמְתוּ הִנֵּה יְחוּיַּב שֶׁיּוּמְתוּ בְּמִיתָה יוֹתֵר קַלָּה שֶׁאֶפְשָׁר לְבֵית דִּין שֶׁיְּמִיתוּהוּ בָהּ וְהוּא מְבוֹאָר מִמַּה שֶּׁאָמַרְנוּ בְּעִנְיַן הַסְּקִילָה וּלְפִי שֶׁהַקַּלָּה בְּאֵלּוּ הַמִּיתוֹת הוּא חֶנֶק הִנֵּה יוּמְתוּ בְּחֶנֶק h. e. *Scire debes, quòd in quocunq; loco dicitur,* Morte afficietur, *id intelligendum ſit de Morte infligenda a domo judicii, quod ipſa phraſis & ratio loquendi docet: ubicunque autem dicitur,* Morietur, *intelligendum eſt id, de Morte cælitùs immittendâ. Quia verò non declarat Lex, quâ morte ſint afficiendi* (Adulteri) *ſequitur illos afficiendos morte omnium leviſſimâ, quæ fieri poteſt: cùm ergo ex ſuppliciis capitalibus Strangulatio ſit leviſſima, Strangulatione mori debent.* Et in ס״מג fol. 35. col. 1. ſcribitur: אֵין לְךָ עֶרְוָה בְּחֶנֶק אֶלָּא בְּעוּלַת בַּעַל בִּלְבַד *Nulla eſt mulier in Lege, ſub Strangulationis pœna prohibita, niſi mulier Maritata.* Et hanc habent Regulam; כָּל מִיתָה הָאֲמוּרָה בַּתּוֹרָה סְתָם אֵינוֹ אֶלָּא חֶנֶק *Ubicunque in Scriptura abſolutè dicitur*, Morte afficietur, *Strangulatio eſt intelligenda.* Et ſic omnes Interpretes. Eatenus itaque Patrui uxoris violator hac pœnâ afficietur, quatenus vivente Patruo cum ejus uxore rem habuerit.

25.

Hic verò Dubium exoritur; *Cùm Hebræi Legem Moſis, de ſupplicio Mortis Adulteri & Adulteræ Levit. 20. 10. & Deuter. 22. 12. quod ibi indefinitè proponitur, de Strangulatione exponant; quomodo Scribæ & Phariſæi, in Evangelio, mulierem Adulteram, in ipſo facto deprehenſam, ad Chriſtum adducentes, dicant*, ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι. In Lege verò Moſes mandavit nobis, ut tales lapidarentur? Johan. cap. 8. v. 5.

Nam a Moſes Lapidationis non meminit, ſed tantùm dicit, Morte afficietur Adulter & adultera, Levit. 20. 10. *Item*; Morientur ambo illi,

bo illi, Vir concumbens cum muliere, & mulier: & tolles malum ex Israële, Deut.22. v.22.

β *Hebræi* Commentatores in Legem, quos ego vidi, nulli *Adulterium Lapidatione puniendum definiunt, neque etiam in Ritualibus, neque in Talmud.. Nam in Talmud Tractatu de Synedriis cap.7. inter eos, qui Lapidationis pœnâ afficiuntur, Adulterorum nulla fit mentio: sed inter eos, qui Strangulandi sunt, disertè numeratur,* הַבָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ Adulter.

Quomodo igitur illi tàm apertè & exsertè dicunt, Moses mandavit, ut tales lapidarentur?

℞. Dubium hoc ab Interpretibus Evangelistarum non observavi vel motum, vel solutum.

Sunt qui Lapidationis pœnam, non solùm ex isto loco Johannis, sed & Esa. cap.16. versibus 38. & 40. inter se collatis, eliciunt. Ibi sic dicit Propheta, v. 38: *Et judicabo te* (Jerusalem) *judiciis adulterarum, & effundentium sanguinem, daboq; te sanguinem iræ & zeli*, v.40. *Et ascendere facient super te cœtum, & obruent te lapidibus, & confodient te gladiis suis*; ubi Lapidationem referunt ad Judicium Adulterarum. Existimant etiam huic sententiæ favere Kimchium; sed frustrà, & sine fundamento. Nam ejus hæc sunt ad illũ locum verba; *Et lapidabunt te lapide*; כְּמִשְׁפַּט הַמְנָאֲפוֹת שֶׁרוֹגְמִים אוֹתָם בַּאֲבָנִים לֹא שֶׁיְּמִיתוּהָ וְכֵן וַיִּרְגְּמוּ אוֹתוֹ אֶבֶן הַנֶּאֱמַר בְּעָכָן *Secundum judicium adulterarum, quas lapidant lapidibus, non ut morte afficiant eas* (sed contemptus & ignominiæ causâ, ut sic ab illa accedenda omnes, tanquam à persona spretâ & infami, absterreantur, ut ex sequentibus ejus verbis patet). Sic sumitur *hæc phrasis*, Et lapidarunt illum lapide, *de Achane dicta, Josuæ 7. 25.* Ibi sic legitur; *Dixitq; Jehoshua, Cur turbasti nos? Turbet te Dominus in die hac, & obruerunt eum universus Israel lapidibus, combusseruntq; eos igni, ac lapidarunt eos lapidibus.* Ad quem locum sic iterum commentatur Kimchius; *Pater meus b.m. scripsit, judicium ipsorum fuisse Combustionem, sicut dicitur*; Comburatur igni, ipse & omnia quæ ejus sunt, Jos.7. v.15. *Itaque sic esse hæc verba explicanda*, Et lapidarunt eum; *quòd cùm ductus fuisset ad rogum, fuerint eum obruentes lapidibus, & lapides in illum conjicientes, ex ira & indignatione adversus ipsum: & cùm pervenissent in vallem Achor, tùm demùm combusserint, & lapidarint, &c.* Ex quibus apparet, Kimchium, illum

Ezechielis locum non intellexisse de judiciali & capitali Lapidationis pœna, à Magistratu inflictâ: neque in ejus verbis quicquam pro hac sententia adjumenti esse. Locus etiam ipse non ita clarus & explicatus est in hanc rem, si rectè expendatur. Itaq; dubium adhuc suo loco manet.

An dicemus, Mulierem istam fuisse uxorem nondum ductam, sed tantùm desponsatam? Hujus enim supplicium in Mose determinatum erat, ut Lapidaretur, Deut.22.v.23.24. Hinc Paraphrastes Chaldæus Jonathan versum duodecimum capitis decimi Levitici sic transtulit, & declaravit; *Et vir, qui adulterârit mulierem viri desponsatam, aut qui adulteraverit mulierem viri ductam, occidendo occidetur; & quidem propter Mulierē ductā & nuptam, Strangulatione sudarii; propter Desponsatam, Lapidatione, tam adulter, quàm adultera.*

Hac ratione commodè conciliatio institui potest verborum Pharisæorum, cum Mose, & ejus Interpretibus Hebræis: nec video quomodo aliter, si vera sunt verba Scribarum & Pharisæorum illorum de Lapidatione.

De כרת seu *Excidio* tantùm, sine speciali & civili pœnâ, tenentur reliqui; Soror patris, & Soror Matris: Uxoris soror, Uxor fratris ejus: Uxor fratris patris (mortuo sc. patruo).

26.

De Causis prohibitionum istarum scribit R. Moses ben Majemon, & duas earum reddit in More hannevóchim, parte tertiâ cap. 49. Verba ejus sunt hæc: *Graduum Lege prohibitorum* prima causa *hæc est*, quòd *fœminæ istæ singulæ propemodùm in eadem domo habitant cum Viro illo, cui sunt prohibitæ, promptæ sint ad voluntati ejus obtemperandum, facilè & sine labore ab ipso possint haberi, ac deniq; nemo possit illorum conversationem impedire, aut eos separare, etsi unà inveniantur. Quod si autem eadem esset illarum ratio, quæ aliarum, viro solutarum & liberarum, ut nempe in matrimonium duci possent, nec sub pœna aliqua hoc prohibitum esset, major pars hominum indesinenter in scortationibus viverent. Quia autem omnibus modis, illarum congressus est prohibitus, & quidem sub gravissima comminatione Mortis domus judicii* (à Magistratu) *& Excisionis, neque ulla permissio & licentia hic speranda est, hinc novit unusquisque, se intentionem & cogita-*

cogitationem suam ad istiusmodi res non debere dirigere. Quod vero ejusmodi incestus facillimè committi & perpetrari possit, ex iis quæ antè diximus, manifestum est. Vir enim, qui uxorem habet, ferè semper apud se habet ejus Matrem, Aviam, Filiam, Neptem, aut Sororem, subindeq; in illas incidit, quando exit, ingreditur, & negotia sua expedit: sic Uxor frequentissimè conversatur cum Mariti sui Fratribus, cum ejus Patre & Filio: Sic, quòd creberrimè homo versetur inter suas sorores, amitas, & uxorem avunculi, utpote cum quibus vel inter quos educatur, luce meridiana est clarius. Hi autem omnes sunt Concubitus propinquorum carnis. *Hæc itaque una causa est, propter quam* Conjunctio cum propinquis carnis *est prohibita.* Altera causa *meo judicio est, ut Pudor & Verecundia nobis commendetur. Nam quia impudentiæ summæ est opus istud inter Radicem & Ramum (h. e. in Uxorem ducere Matrem & Filiam) idcirco prohibitum est matrimonium inter Radicem & Ramum. Neque est differentia, sive Radix Ramum, aut Ramus radicem ducat, vel Radix & Ramus in corporis tertii connubio conveniant, ut scilicet aliquis corpus suum radici & ramo detegat. Ideò enim prohibitum est ducere Mulierem & ejus Filiam, item Uxorem patris, & Uxorem filii, quia ista sunt retectio nuditatis corporis unius, nuditati Radicis & Rami. Fratres se habent ut radix & Ramus: hinc quia prohibita est Soror, prohibita etiam est Soror Uxoris, & Uxor fratris: quoniam hæc est duorum individuorum, quæ sunt sicut radix & ramus, in conjunctione corporis tertii. Præterea, cùm conjunctio Fratrum sit prohibita, & censeantur tamquam Radix & Ramus, quinimò sicut unum corpus, idcirco prohibitum etiam est in uxorem ducere Sororem matris, quæ loco Matris est: Sororem item Patris, quæ Patris loco est. Quemadmodum autem non prohibita est Filia fratris patris, neque Filia sororis patris: sic eadem ratione non prohibita est Filia Fratris, neque Filia sororis. Verùm; quòd Frater Patris permissus sit Uxori filii fratris sui; & quòd Filius Fratris prohibitus sit uxori fratris patris sui, id factum est propter primam rationem, quam dedimus: quia Filius fratris utplurimum in domo Fratris patris sui esse solet, & familiaritas vel conversatio cum Uxore fratris patris sui æqualis ipsi est, quæ cum Uxore fratris sui: Frater autem patris non ita frequenter existit in domo Filii fratris sui, neque tanta familiaritas est Fratri patris cum Uxore Filii Fratris sui. Annon enim vides, quia Pater æquè familiaris est cum Uxore filii sui, ac Filius*

cum Uxore ejus, quòd æqualiter & sub eadem mortis pœnâ ambo sint prohibita? Hactenus Majemonides.

27.

Posterioris generis, ex instituto Scribarum prohibitæ, & superioribus additæ, enumerantur sequentes à Majemonide, in הלכות אישות *cap.* I.

Hæ dicuntur שְׁנִיּוֹת Secundariæ.

I. אֵם אִמּוֹ *Mater matris*, & quidem בְּלֹא הֶפְסֵק indefinitè sursum, videlicet *Mater matris matris, &c.*

II. אֵם אֲבִי אִמּוֹ בִּלְבַד *Mater patris matris ejus sola.*

III. אֵם אָבִיו *Mater patris*: & hæc iterum indefinitè, etiam *Mater matris matris, & patris.*

IV. אֵם אֲבִי אָבִיו בִּלְבַד *Mater patris patris, sola.*

V. אֵשֶׁת אֲבִי אָבִיו *Uxor patris patris*: & hæc iterùm indefinitè, seu in infinitum sursum.

VI. אֵשֶׁת אֲבִי אִמּוֹ בִּלְבַד *Uxor patris matris ejus sola.*

VII. אשת אֲחִי הָאָב מִן הָאֵם *Uxor fratris patris à matre.*

VIII. אֵשֶׁת אֲחִי הָאֵם בֵּין מִן הָאֵם בֵּין מִן הָאָב *Uxor fratris matris, sive à matre, sive à patre.*

IX. כַּלַּת בְּנוֹ *Nurus filii*: & hęc iterum אֵין לָהּ הֶפְסֵק in infinitum, *Nurus filii filii filii, &c.*

X. כַּלַּת בִּתּוֹ בִּלְבַד *Nurus filiæ, sola.*

XI. בַּת בַּת בְּנוֹ בִּלְבַד *Filia filiæ filii, sola.*

XII. בַּת בֵּן בְּנוֹ *Filia filii filii, sola.*

XIII. בַּת בַּת בִּתּוֹ בִּלְבַד *Filia filiæ filiæ, sola.*

XIV. בַּת בֵּן בִּתּוֹ בִּלְבַד *Filia filii filiæ, sola.*

XV. בַּת בֵּן בֵּן אִשְׁתּוֹ בִּלְבַד *Filia filii filii uxoris, sola.*

XVI. בַּת בַּת בַּת אִשְׁתּוֹ בִּלְבַד *Filia filiæ filiæ uxoris, sola.*

XVII. אֵם אֵם אֲבִי אִשְׁתּוֹ בִּלְבַד *Mater matris patris uxoris, sola.*

XVIII. אם אָב אֵם אִשְׁתּוֹ *Mater patris matris uxoris, sola.*

XIX. אֵם אֵם אֵם אִשְׁתּוֹ *Mater matris matris uxoris, sola.*

XX. אֵם אָב אֲבִי אִשְׁתּוֹ בִּלְבַד *Mater patris patris uxoris, sola.*

Quod

Quod si ergo jam quis desponset aliquam Primariarum, quæ עֲרָיוֹת appellantur, אֵין תּוֹפְסִין בָּהּ קִדּוּשִׁין *Desponsatio non est firma & rata*, ac proinde nec libello repudii opus ad separationem: si verò aliquam שניות secundariarum, desponsatio valet, quamvis minus habeatur honesta & legitima, & opus est libello repudii, ad ejus abolitionem: Majemon. in הלכות אישות cap.4. §.12. & 14.

28.

Posteaquam quis fœminam aliquam legitimè desponsavit, prohibitæ ei sunt deinceps sex personæ ex propinquis ejus fœminæ perpetuò; sive eam per nuptias simul domum deduxerit, sive repudiarit, & quidem eâ seu vivente seu mortuâ. Hæ sunt autem sex illæ personæ; *Mater illius*, *Avia illius paterna*, *Avia illius materna*, *Filia ipsius*, *Filia filiæ ipsius*, *Filia filii ejus*. Si cum harum aliqua, vivente uxore, rem habuerit, comburuntur ambo; si post ejus mortem, incumbit eis pœna כָּרֵת *Excidii*, *Exterminii*, non verò supplicium capitale à Magistratu. Majemon. in הלכות אסורי ביאה cap. 2. §. 7. 8. Eadem est ratio *Sororis uxoris vivente uxore*, quæ sex illis addenda.

Qui verò cum fœmina aliqua scortatur, ei non sunt prohibitæ septem istæ fœminæ; Sapientes tamen prohibuerunt hujusmodi conjugia, vivente scorto, Idem Ibid. §. 11. Vide & ספר החנוך fol.79. col.2.

29.

Secundò sunt ex Lege Dei, personæ quædam Judæis prohibitæ Sanctitatis causâ, extra rationem Consanguinitatis vel Affinitatis.

Dicuntur ab Hebræis אִסּוּרֵי קְדוּשָׁה *Prohibitiones sanctitatis. Harum in Lege numerantur novem*;

I. *Vidua.* Hæc prohibita est Sacerdoti summo, Levit. 21. v. 14.

II. *Repudiata, Meretrix, & Profana*, Sacerdoti summo & communi; Ibidem v. 7. 14.

Prophana, Hebraicè dicitur חֲלָלָה. Quid verò per חֲלָלָה intelligendum, non per omnia consentiunt Interpretes nostri. Di-

eam, quomodo Hebræi eam definiant. Majemonides in הלכות איסורי ביאה cap. 19. §. 1. אי זו היא חללה זו שנולדה מאיסור כהונה · וכן אחת מן הנשים האסורות לכהנה שנבעלה לכהן נתחללה וכו' Quænam est חללה? *Ea quæ nata est ex persona prohibita Sacerdotio* (seu, familiæ Sacerdotali). *Item si aliqua ex illis fœminis, quæ Sacerdotibus prohibitæ sunt, quacunque ratione compressa fuerit à Sacerdote, illa* נתחללה *prophana facta est, quamvis Sacerdos ipse, qui transgressionem commisit, non prophanus factus sit; Ita quidem, si Sacerdos fuerit annorum novem & diei unius, & ultra; ista verò persona ei prohibita, annorum trium, diei unius, vel ultrà. Quomodo? Ex. gr. Sacerdos* (seu, aliquis de familia Sacerdotali) *novennis, rem habens cum Repudiata, aut cum Meretrice trienne: Sacerdos item magnus rem cum his habens, aut cum vidua; aut ducens jam maritatam vel compressam & congrediens cum ea; istæ personæ omnes* נתחללו *factæ sunt prophanæ in perpetuum: Et si ex tali progenuerit filium, sive idem ille qui eam prophanam fecit, sive alius, filius seu infans ille itidem est* חלל *prophanus, &c.* Videri ibi possunt plura, quænam personæ videlicet in specie huc referendæ, & quæ non. Sic in Sepher mitzvoth gadol, Præcepto negativo 121. fol. 42. a. & in Sepher hachinnuch folio 110. 2. חללה תקרא שנולדה מפסולי כהנה כגון בת אלמנה מכהן גדול או בת גרושה מכהן הדיוט · או שנתחללה על ידי ביאת אחד מן הפסולין לכהונה h. e. חללה *Prophana vocatur quæ est genita ex persona Sacerdotibus prohibitâ; veluti est Filia viduæ genita à Sacerdote magno; Filia repudiatæ, à Sacerdote vulgari: aut, quæ prophana facta est, per congressum alicujus ex iis qui inepti sunt ad Sacerdotium.* Eadem habet R. Salom. in Comment. Levit. 21. 7. R. Bechaj, R. Levi ben Gerson. Huc respicit Paraphrastes Chaldæus Jonathan, vocem hanc ita reddens; ודאתילידא מן פסוליא *Et quæ genita est ex prophanis* (sc. ad Sacerdotium). Abarbenel paulò laxiùs: חללה המחללת את כבודה או שהיא בת חלל או אשת מחולל או שחללה כהן פסול h. e. Chalalah est, *quæ prophanat honorem suum, aut quæ est filia prophani, aut uxor prophanati, aut quam prophanam fecit Sacerdos illegitimus, prophanus.* In priorem sententiam consentiunt omnes.

III. *Spuria, Israëlitæ cuivis: &*

IV. *Filia Israëlis (honesta & legitima) Spurio,* Deut. 23. vers. 2.

verſ.2. *Non ingredietur ſpurius congregationem Domini; &c.* Id eſt לֹא יִשָּׂא יִשְׂרְאֵלִית *Non ducet Iſraëlitidem.* Sic explicant Hebręi iſtam phraſin in iſto capite. Unde & Targumiſta Jonathan, לָא יִדְכֵּי לְמִסַּב אִתְּתָא כַּשְׁרָא מִקְּהַל עַמָּא דַיְיָ *Non dignus erit accipere uxorem honeſtam ex congregatione populi Dei.*

V. *Filia Iſraëlis Ammonitæ & Moabitæ.* Ibid. v.3.

VI. *Filia Iſraëlis* לִפְצוּעַ דַּכָּא *qui Græcis* Θλαδίας. Ibid. v.1.

VII. *Filia Iſraëlis* לִכְרוּת שָׁפְכָה Ἀπηκεκομμένῳ. Ibid.

VIII. *Repudiata ab aliquo, poſteaquam alteri eſt nupta.*

IX. *Fratria alieno, dum Levir ejus poteſtatem habet eam ducendi.*

Hæ perſonæ ſimplici interdicto ſunt prohibitæ, ſine addita ſanctione, vel pœna Exciſionis: unde & אִסּוּרֵי לָאוִין *Prohibitiones ſimplices* vocantur. Hinc etiam, ſi deſponſatio cum illis per cætera ritè fiat, non tollitur, ſed manet.

30.

De Cauſa harum prohibitionum ſcribit Majemon. in More nevóchim par.3. cap.49. *Ne is qui contuſione fractos, aut abſciſſos teſticulos habet, ducat Iſraëlitidem, prohibitum eſt, propterea quòd tale conjugium ſit inutile & inane, & quòd nuptiæ tales offendiculo ſint tum ipſi Virgini, tum illis qui requirunt eam. Ne Spurius ducat filiam Iſraëliticam, vitandæ ſcortationis cauſa factum, ut ita adulteri videant, ſe totam ſuam familiam irreparabili labe affecturos, ſi actum ejuſmodi infamem perpetrent. Et ſane propter contemptum Spuriorum, in omni lingua & natione, ſemper in honore fuit habitum ſemen Iſraëlis; eò quòd ſe nunquam cum illis commiſcuerint. Propter honorem verò & dignitatem Sacerdotum factum eſt, quòd Sacerdotibus, Scorta, Repudiatas, & Profanas ducere non licuerit: Sacerdoti autem magno, qui præcipuus & ſummus erat Sacerdos, Vidua quoque, & quæ jam maritum experta eſt, fuit prohibita. Horum omnium rationes ſunt manifeſtæ.*

31.

Tertiò prohibitæ ſunt ex Lege, perſonæ quædam Status & conditionis ſuæ ratione, & quidem tàm Spiritualis,

quàm

quàm Corporalis. Spiritualis status respectu prohibita est Desponsatio Judæi cum fœmina Gentili seu Christiana (non Judæâ) & vice versâ Christiani (seu non Judæi) cum Judæâ: aut si talis desponsatio fiat, cassa est, & irrita. Corporalis status ratione prohibita sunt sponsalia Servi vel Ancillæ, cum Libera vel libero. Majemon. in הלכות אישות cap. 4. §. 15. המקדש כותית או שפחה אין קדושין אלא הרי היא אחר קדושין כמו שהיתה קודם הקדושין, וכן כותי ועבד שקדשו בת ישראל אין קדושיהן קדושין *Qui desponsat Cuthæam*, (fœminam gentilem, infidelem) *aut Ancillam, ejus desponsatio nulla est, sed est ipsa* (fœmina) *sicuti fuit antea: sic* Cutheus (Gentilis, non-Judæus) *& Servus, desponsantes filiam Israëliticam, nihil faciunt, desponsatio eorum nulla est.* Sic alii. Hinc scribit etiam R. Levi ben Gerson ad Levit. 10. v. 10. לא ישלמו תנאי האישות בזולת בני ברית *Non adimplentur conditiones conjugii in illis qui non sunt filii fœderis.* Interdictum prius de Infidelibus & extraneis, fundant in Lege Deuteron. 7. v. 3. *Non junges te affinitate cum eis: filiam tuam non dabis filio ejus, & filiam ejus non accipies filio tuo; Avocabit enim filium tuum ne eat post me, & colent Deos alienos;* Confer Exod. 23. 32. & 34. 15. 16. כי אף על פי שאמר זה בשבעה גוים הוא הדין לכל שאר אומות אלא לפי שהיו באים בארצם הזהירם עליהם: אבל אם היה משיב אותם לדת ישראל לא היה אסור אם היו מתגיירות מלב שלם לא מחמת יראה ואהבה *Nam etiamsi hoc dicat Moses duntaxat de septem gentibus Cananæis, idem tamen est judicium de cæteris gentibus; de his verò in specie prohibuit eis, quòd tunc ingrederentur in terram illarum. Quòd si vero quis eas convertat ad religionem Judaicam* (ante sponsalia) *non est prohibitum; siquidem ex corde syncero & integro se convertant, non ex timore vel amore*, scribit R. David Kimchi ad 1. Reg. 11. vers. 1.

Hinc dicunt de Samsone, filiam Philistæam Thimnathæam, Judic. cap. 14. & de Rege Salomone, plures mulieres alienigenas amante & ducente, 1. Reg. 11. quòd non priùs eas duxerint, & per sponsalia sibi junxerint, quàm proselytæ factæ, & ad fidem Judaicam conversæ essent. Sic scribit R. Levi ben Gerson de Samsone; אמרו ר״ל כי גיירה תחלה כי חלילה למי שהוא שופט ישראל שיתנאל בבנות הערלים ויהיה עובר במה שהזהירה התורה

מלהתחתן

מִלְּהִתְחַתֵּן גַּם כְּשֶׁהוּא שֶׁהָיָה נְזִיר אֱלֹהִים. h. e. *Rabbini nostri dicunt, quòd eam priùs proselytam fecerit. Absit enim ab eo, qui est Judex in Israele, ut se polluat filiabus incircumcisorum, & transgrediatur id quod Lex prohibuit, affinitatem sc. cum illis contrahere; præsertim is, qui fuit Nasireus Dei.* Idem scribitur in Keli Jákar. Huc trahunt verba illa Simsonis, ad Parentes suos dicentis; קְחוּ אוֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה *Accipite eam mihi in uxorem*; quasi voluisset dicere; גַּיְּירוּהָ *Facite eam proselytam, & præparate eam ita, ut possitis eam mihi accipere in uxorem.*

Eodem modo excusant ex parte Salomonem; quamvis ne sic quidem ab omni peccato eum absolvant. Sunt, qui hoc etiam ad excusationem Salomonis adferant, quòd bonam habuerit hac in re intentionem, gloriam videlicet Dei; כִּי הָיָה תַּכְלִיתוֹ לְהַכְנִיסָם תַּחַת עֲבוֹדַת יי׳ וְיִרְאָתוֹ כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ כָּל הָעַמִּים קוֹרִים בְּשֵׁם יי׳ וְנִכְנָעִים אֶל הַמֶּלֶךְ *Finem enim nunc sibi propositum habuisse, quò eas ad cultum verum Dei, ejusq; timorem adduceret, ut omnes populi invocent Nomen Domini, imò etiam per hujusmodi affinitates populos ipsos tandem sibi subjiceret*: sed malè ei cessisse, neq; eventum voto ejus respondisse. Vide Keli Jákar.

Sic existimant etiam nonnulli, duos filios Elimelechi, Ruth cap. 1. non duxisse uxores Moabitidas, Orpam & Rutham, nisi prius proselytas factas. Concludunt hoc ex eo, quod v. 15. de Orpa dicitur; *Et reversa est ad populum suum, & ad Deos suos.* Hoc scribit Aben Esra, esse testimonium, שנתגיירו *quod priùs ad Judaismum conversæ fuerint.* Paraphrastes tamen Chaldæus putat illos peccasse. Sic enim transfert versum quartum & quintum: וַעֲבַרוּ עַל גְּזֵירַת מֵימְרָא דַיְיָ וּנְסִיבוּ לְהוֹן נְשִׁין נוּכְרָאִין מִן בְּנַת מוֹאָב וכו׳ וְעַל דַּעֲבַרוּ עַל גְּזֵירַת מֵימְרָא דַיְיָ וְאִתְחַתַּנוּ בְעַמִּין נוּכְרָאִין אִתְקְטָעוּ יוֹמֵיהוֹן וּמִיתוּ אַף תַּרְוֵיהוֹן *Et transgressi sunt mandatum Domini, & acceperunt sibi uxores alienigenas ex filiabus Moab, &c. Et quia transgressi sunt verbum Domini, affinitatem contrahendo cum populis alienigenis, ideo abscissi sunt dies eorum, & mortui sunt ambo, &c.* Sic scribitur in Medrasch Ruth: לֹא גִּיְּירוּם וְלֹא הִטְבִּילוּם *Neq; proselytas fecerunt, neq; baptizarunt eas prius.*

Abarbenel putat disparitatem hanc conjugiorum, etiam inter primi Mundi peccata fuisse. Nam quod Genes. cap. 5. v. 2. dicitur; *Et viderunt* Filii Dei, Filias hominum, *quòd pulchræ essent,*

& acceperunt sibi uxores, ex omnibus quas elegerunt, id dicit, sic posse quoque explicari, ut per *Filios Dei* intelligantur *Filii Sethi*, cujus filii sic vocantur propter ipsius Pietatem, Justitiam & fidem; per *Filias hominum* verò *Filiæ Kaini*, & seminis ejus, qui agricola fuit, &c.

32.

Videtur etiam huic Legi repugnare alia, in qua permittitur, *Mulier formosa* (alienigena, & infidelis) *in bello capta*, à Victore in uxorem duci, Deut. 21. v. 10. 11. & seqq. *Cùm egressus fueris ad bellum contra inimicos tuos, & dederit eos Dominus Deus tuus in manum tuam, & ex eis captivos abduxeris: videris autem in captivitate mulierem pulchram formâ, & deamaveris eam, & acceperis tibi in uxorem, &c.*

Respondent Hebræi quidam; hîc nullum esse præceptum, neque concessionem rei licitæ, sed Permissionem, vel Conniventiam, Tolerantiam, pravitati & concupiscentiæ malæ illorum, quæ vix coerceri poterat, indultam, ex qua non concludi potest, rem esse per se bonam, aut à Deo concessam, sed potiùs contrarium. Vide infrà quoq;. Hinc scribit R. Salomon, ex Talmudicorum mente, Kiddulchin cap. 1. לֹא דִבְּרָה תוֹרָה אֶלָּא כְּנֶגֶד יֵצֶר הָרָע אִם אֵין הקב״ה מַתִּירָהּ יִשָּׂאֶנָּה בְּאִיסּוּר h. e. *Non loquitur hîc Lex, nisi ratione concupiscentiæ malæ: nam si Deus non liberum fecisset, tamen etiam contra interdictum duxissent*, לְתוֹקֶף יֵצֶר לֵב הָאָדָם רָע. *propter duritiem vel vehementiam concupiscentiæ malæ cordis humani*, uti additur in Sepher החנוך: *quod si tamen duxerit quis talem, tandem odio habiturus est eam, sicut in versu mox sequente 15. dicitur*; Quùm fuerint viro duæ uxores, una dilecta, altera exosa, &c. *quinimò tandem etiam ex ea suscepturus est filium declinantem, & rebellem, unde lex quoque ista statim sequitur v. 18.* Quum habuerit quis filium declinantem & rebellem. Idem scribit Abarbenel ad Deut. 17. v. 14. R. Levi ben Gerson scribit: עָשְׂתָה הַתּוֹרָה נַחַת רוּחַ לְיִצְרוֹ. *Indulsit Lex aliquid concupiscentiæ, si sc. nimio amore contra talem exarserit, non quòd res licita fuerit.* Petita sunt ista ex Talmud Kidduschin cap. 1. folio 21. col. 1. ubi idem locus iisdem verbis, sed latiùs, explicatur, & inter alia additur; מוּטָב שֶׁיֹּאכְלוּ יִשְׂרָאֵל בְּשַׂר תְּמוּתוֹת שְׁחוּטוֹת וְאַל יֹאכְלוּ בְּשַׂר תְּמוּתוֹת נְבֵילוֹת *Satius est, ut Israëlitæ comedant carnem occisarum bestiarum mactatarum* (etiamsi sit illegitima)

ria) *quàm morticinorum.* Neque etiam absolutè volunt concessam fuisse, sed cum conditionibus ibi positis, inprimis verò ut eam proselytam seu Judæam faciat, antequam ducat. Talem mulierem dicunt fuisse Maacham, uxorem Davidis, ex qua genitus est Absalom, & hinc etiam pravam Absalomi indolem derivatam esse. R. David Kimchi ad 2.Sam.3.v.3. אבשלום בן מעכה דרשו בו כי לפי שהיה בן יפת תואר שלקחה דוד במלחמה לפיכך היה אבשלום סורר ומורה באביו כי לכך נסמכה פרשת סורר ומורה לפרשת יפת תואר לומר לך כל הנושא אותה או אשה שאינה הגונה יוצא ממנה בן סורר ומורה, ונכון הוא הדרש כי מאחר שהיה שבויה הרי היא כמוכרחת לשוב לדת ישראל ולבה לא נכון אל הדת והנטע יוצא דמות השורש h. e. Absalom filius Maacha] *Super hæc verba commentantur; quòd ideò, quia fuerit Absalom filius pulchræ (de qua Deut. 21. v. 10.) ductæ à Davide in bello, ideò, inquam, fuerit contumax & rebellis patri suo: Hac de causa volunt continuò subjungi Legem de Filio contumaci & rebelli, Legi De formosa muliere in bello captá, ad docendum, quòd si quis talem, vel uxorem aliàs illegitimam, duxerit, habiturus sit ex ea filium contumacem & rebellem. Et recta est hæc expositio: nam, cùm in bello capta sit, est quasi coacta ad Legem Israelis (religionem Judaicam), neque cor ejus rectum est ad Legem; & surculus inde egreditur similis radici.* Hactenus ille.

33.

Quartò; Aetas etiam non justa impedimento esse potest: Minorennis enim non potest desponsare sine scitu Parentis: si faciat, desponsatio nulla est. Majemon. l. cit. §. 7. קטן שקדש אין קדושיו קדושין *Minorennis qui desponsat, ejus desponsatio nulla est. Filia*, Minorennis censetur donec compleverit duodecim annos, & sex menses: usque ad annum decimum vocatur קטנה *Minorennis*, item תינוקת: Inde usque ad completum annum 12. & diem unum, vocatur נערה; completis 12. annis & sex mensibus, בוגרת *Puber*: Sic Filius, usque ad completum 13. annum vocatur קטן, item תינוק: à completo decimotertio anno & die uno, vocatur גדול *Majorennis*, item איש *Vir*. Hi termini observandi.

34.

Quintò, arceantur quædam personæ à Sponsalibus ob *Vitia* & *Defectus* quosdam *naturæ*: Veluti שוטה *Stultus* seu *Amens*; Item

חֵרֵשׁ & חֵרֶשֶׁת *Mutus & muta.* Sed *Eunuchus*, qui desponder, & אַילוֹנִית Sterilis, nulla fæcunditatis signa habens & producens, quæ despondetur; horum desponsationes sunt קִדּוּשִׁין גְּמוּרִין absolutæ & perfectæ. Majemon. cap. 4. §. 9. 10. *Androgyni & Hermaphroditi*, si vel despondeant, vel despondeantur, הֲרֵי אֵלּוּ קִדּוּשֵׁי סָפֵק sunt sponsalia dubia. Ibid. §. 11.

35.

Sextò; Viduam aut repudiatam, nemo potest sibi desponsare, nisi tribus, à quo vidua facta, vel repudiata est, exactis mensibus; ut sc. interea cognoscatur, utrum gravida sit necne. Majemon. in הלכות גירושין cap. 21. §. 19. Quod si qua, lege hac neglectâ, intra trium illorum mensium spatium, alteri nupserit, & à mariti morte post novem elapsos menses pariat, & inde incertum evadat, num ille partus sit novimestris, ex priore marito, an septimestris, ex posteriore; cùm infans ille, ceu סָפֵק *dubius*, neutrius est hæres: quod si moriantur, ex æquo hæreditatem ejus partiuntur maritus prior & posterior; Majemon. in הלכות נחלות cap. 5. Viduam verò Gravidam, vel lactentem, nonnisi post viginti quatuor menses, qui computandi in Gravidâ, à die nativitatis infantis; in Lactente, à die mortis mariti, etiam si filium nutrici lactandum dederit: quod si verò infans moriatur, licita est, & libera: שֶׁמָּא יַזִּיק הַוָּלָד בִּשְׁעַת תַּשְׁמִישׁ שֶׁאֵינוֹ מַקְפִּיד עַל בֶּן־חֲבֵירוֹ: וּמֵנִיקָה שֶׁמָּא יִתְעַבֵּר הֶחָלָב וְהוּא אֵינוֹ מַקְפִּיד לְרַפֹּאת הֶחָלָב בִּדְבָרִים הַמּוֹעִילִין לֶחָלָב כְּשֶׁתִּתְעַבֵּר Licet enim, *inquit*, constet, cujus sit infans, tamen de hoc cautum est, propter meliorem curam infantis, & ne quod ipsi periculum creetur: quia alius non eam quam decet curam, geret pro filio proximi sui. Majemon. הלכות גרושין cap. 11. §. 25.

36.

Septimò: Ebrius, qui desponsat aliquam, ejus desponsatio valida est. Eadem est enim ejus ratio, quæ sobrii: מִקְחוֹ מִקָּח Emptio ejus habetur pro emptione, וּמִמְכָּרוֹ מִמְכָּר & Venditio ejus habetur pro Venditione: Si flagitium committat mortis pœnâ piandum, morte afficitur: si fustigatione, fustigatur, &c. Nisi tamen in summo Ebrietatis gradu constitutus fuerit, ut Loth: de quo cognoscendum. Majemon. l. c. §. 18.

37. Error

37.

Error circa Personam commissus, Desponsationem ritè factam non tollit; Veluti; si quis Desponset aliquam, existimans eam esse hujus vel illius familiæ; & sit alterius; vel quam putet esse divitem, & postea reperiatur pauper, aut vice versâ. Talis verè Desponsata censetur: quia illa non seduxit ipsum. Eadem vice versâ est ratio de Muliere, si ipsa erraverit circa personam viri, quia ille ipsam non seduxit. Talm. Kiddutschin cap. 3. §. 5. in Mischna; המקדש את האשה ואמר כסבור הייתי שהיא כהנת והרי היא לויה לויה והרי היא כהנת עניה והרי היא עשירה עשירה והרי היא עניה הרי זו מקודשת מפני שלא הטעתו *Qui desponsat aliquam, & postea dicit; Existimavi eam esse de genere Sacerdotali; & ecce est de Levitico; de Levitico, & ecce est de Sacerdotali; Pauperem, & ecce est dives; Divitem, & ecce est pauper; talis desponsata manet; quia illa non seduxit ipsum, &c.*

38.

Pater; potestatem habet Despondendi filiam suam minorennem; cuicunque voluerit, imò eam potest cogere & dicere, צאי וקבלי קדושייך *Egredere, & accipe sponsalia tua*; attamen אין ראוי לעשות כן *non decorum est ita facere*; אלא מצות חכמים שלא יקדש אדם בתו כשהיא קטנה עד שתגדיל ותאמר לפלוני אני רוצה *sed Praeceptum sapientum est, ne quis desponset filiam suam minorennem; antequam adoleverit, & dicere possit; Ego volo hunc N.* Sed neque Vir debet talem aliquam; à Parente sibi oblatam; despondere. Sic *Majemonides* l. c. c. 3. §. 11. & 19. Et si filiam, quæ minorennis & impubes est, despondeat ipsâ insciâ, רשותה בידה *tum penes ipsam est facultas* in hac desponsatione acquiescere, vel non, posteaquam ad pubertatis annos venit, & majorennis facta est: quia Filiam puberem & majorennem non potest Pater insciam & invitam desponsare, sed eadem est ejus ratio quæ Mulierum שאינם מתקדשות אלא לדעתן *quæ non desponsantur, nisi scientes volentes.* Ibid. §. 12. adeò ut, si filia pubes inscio parente se desponderit, & arrham desponsationis acceperit, id ratum habeatur. Quod si Filia se desponderit, antequam pubuerit, inscio Parente, istiusmodi Desponsatio nulla censetur; quantumvis Pater, posteaquam de ea rescivit; in eam consenserit. Idem Ibid. §. 13.

39.

Mulier non deſponſatur niſi Viro uni : ſed Vir plures poteſt deſponſare mulieres; & quidem vel ſimul, vel ſucceſsivè, Col-bo fol.86. col.4. Majemon. in הלכות אישות cap.14.§.3. *Ita tamen,* והוא שיהיה יכול ליתן שאר כסות ועונה כראוי לכל אחת ואחת *ut poßit ſingulis ſuppeditare victum & amictum, debitum item conjugale reddere : ſed non poteſt cogere eas , ut unà habitent in eodem conclavi, ſed ſingulis peculiare cogitur dare cubiculum, vel ædes peculiares.* Sic Polygamia apud illos licita habetur, eam tamen hodiè vix ulli-bi amplius uſurpare ſolent. Quamvis interea fateri cogantur *ab initio non ita fuiſſe,* & ex mala Scaturigine, & ab authore non laudato, ſuum ortum duxiſſe; neque etiam optimè ei ceſsiſſe. Sic enim ſcribit Abarbenel de Lamecho, Caini ſobole, qui primus legitur duas Uxores duxiſſe; Geneſ.4. זכר הכתוב שלמך לקח לו שתי נשים להודיע שלהוט היה אחר בולמוס של עריות : כי כולם אכלו מעץ הדעת טוב ורע אכול ושבוע והותר ולכן לא נסתפק למך באשה אחת כמו שנסתפק אדם והבל וקין אבל לקח לו שתי נשים והיה משפט אלהי שנלקה על ידיהם h.e. *Memorat Scriptura, quod Lamech acceperit ſibi duas uxores, ut indicet, illum inſatiabili cupiditate Venereâ flagraſſe : quia omnes comederant de Arbore ſcientiæ boni & mali, & quidem abundantiſſimè : hinc non ſuffecit Lamecho uxor una, ſicuti unâ contenti fuêre Adam, Abel, & Kain; ſed accepit duas, per quas ex ſingulari judicio divino poſtmodum vapulavit, & punitus fuit.* Porrò in Bereſchith rabba ſect.23. ſcribitur, morem hunc fuiſſe hominum antediluvianorum, ut binas uxores ducerent, & earum unam fuiſſe לתשמיש *ad concubitum duntaxat & voluptatem;* alteram, לפריה ורביה *prolis gratiâ :* illi ne conciperet, propinatum fuiſſe poculum Sterilitatis, ut ſterilis efficeretur : illam fuiſſe ſemper ornatam, inſtar meretricis coram eo : hanc, ſemper coram eo fuiſſe contemptam, inſtar viduæ, &c. Sed Scriptura teſtatur, ambas Lamechi uxores, Adam & zillam, fœcundas fuiſſe & liberos peperiſſe. Hinc ſcribit R. Iſaac ben Aramah, in עקדת יצחק fol.30. col.2. ומהתימה שהרי כתיב וצלה גם היא ילדה וכו׳ וצריך שיאמרו ששתתה ולא הועיל *Mirum hoc eſt, cùm ſcriptum ſit;* Et zilla genuit ipſa quoque, Geneſ.4.v.22. *Dicendum ergo ipſis, eam bibiſſe illud poculum, ſed nihil ei profuiſſe, &c.* Poſtea mentem Rabbinorum horum ita explicat; *Solitos fuiſſe homines il-*

lius

lius sæculi duas uxores ducere; Unam ad conservationem speciei; & talem fuisse Adam apud Lamechum; alteram ad quævis ministeria obeunda apud virum, & propterea, ut ad illa tantò aptior esset, potum sterilitatis ei fuisse exhibitum, ne aliis muniis implicaretur, & occuparetur, &c. Ita לְתַשְׁמִישׁ erit, *Ad Ministerium*; non *Ad concubitum*, in verbis illis ex Bereschith rabbah. Sic scribit R. Beechaj; Zillam peperisse עַל כָּרְחוֹ *invito Lamecho*, & præter ejus spem & opinionem, Deo sic volente, ut artes, quas adhibuit pro sterilitate inducenda, nihil profuerint. Quamvis autem Polygamiam concessam & licitam esse credant Judæi, hodiè tamen non est amplius usitata inter Judæos Europæos, nisi alicubi in Oriente, ut Leon Modena scribit, in Historia Rituum Hebraicorum; & forsitan aliquando, ubi quis per multos annos cum uxore vixit, à qua nullos suscipere potuit filios.

40.

Deuteronomii cap. 17. v. 17. extat præceptum *Regi* datum; לֹא יַרְבֶּה לוֹ נָשִׁים *Non multiplicabit sibi uxores*, quod verò Hebræi non ita restringunt, ac si etiam ipsa digamia Regi prohiberetur, ut præcisè non plures uxores unà habere ei licuerit; sed nimiam duntaxat multitudinem inhiberi existimant; sicut nimirum, quod in præcedenti ejus versus lemmate dicitur, לֹא יַרְבֶּה לוֹ סוּסִים *Non multiplicabit sibi equos*, non ita accipiendum, ac si nonnisi unum ei licuisset alere equum. In Talmud Sanhedrin cap. 2. in Mischna: לֹא יַרְבֶּה לוֹ נָשִׁים אֶלָּא שְׁמֹנֶה עֶשְׂרֵה ר׳ יְהוּדָה אוֹמֵר מַרְבֶּה הוּא לוֹ וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יְהִיוּ מְסִירוֹת אֶת לִבּוֹ רַשׁ״א אֲפִילּוּ אַחַת וּמְסִירָה אֶת לִבּוֹ הֲרֵי זֶה לֹא יִשָּׂאֶנָּה אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר לֹא יַרְבֶּה לוֹ נָשִׁים אֲפִילּוּ כַּאֲבִיגַיִל h. e. Non multiplicabit sibi mulieres; *sc. ultra octodecim. R. Jehuda dixit, Potest multiplicare, modò non avertant cor ejus. R. Simeon dixit; Imò ne quidem unam licet ei ducere, quæ avertere possit cor ejus. Id si ita sit, quare ergo dicitur,* Non multiplicabit sibi uxores? *sc. etiamsi fuerint sicut ipsa Abigail.* Hinc & in Targum Jonathanis: לָא יִסְגוּן לֵיהּ נְשִׁין עַל תַּמְנְסְרֵי דְלָא יַטְעְיָן לִבֵּיהּ *Non plures erunt ipsi uxores quàm octodecim, ne avertant cor ejus.* Sic omnes Hebræi volunt, licuisse Regi uxores 18. ducere, & id ex orali traditione haberi. Vide Majemonid. in הלכות מלכים cap. 3. §. 4. R. Salomonem in Deuter. ubi id etiam ex eo probat; quòd ad Davidem, sex jam uxores habentem, 2. Sam. 5. 13. dictum

est;

est; וְאִם מְעָט וְאוֹסִפָה לְךָ כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה h. e. *Si parum est, addam tibi sicut illas, sicut illas*, 2.Sam.12.v.8. h. e. bis totidem alias. Idem habet R. Bechai ad eum locum.

§ 41.

Hinc contra hanc etiam Legem peccasse volunt *Salomonem, qui ultra hunc numerum uxores multiplicavit, usque ad* 700. *& ulterius adhuc concubinas* 300. 1.Reg.11.v.3. De hoc immenso & propè incredibili Uxorum & Concubinarum Salomonis numero; Abarbenel in Comment. libri Regum quærit; *Quomodo credi possit res adeò insolita & inusitata, ut Salomon habuerit* 700. *uxores principes, ac præterea trecentas concubinas? Quomodo non majorem vitæ & valetudinis habuerit rationem? Quomodo item hic locus concilietur cum illo, quod in Cantico Cantic. cap.6. v.8. dicitur;* Sexaginta sunt reginæ, & octoginta Concubinæ, & adolescentularum non est numerus? *Hîc enim, quoad sensum simplicem & literalem, etiam vult respici ad uxores & concubinas Salomonis, quod vero non convenit cum illis, quæ in libro Regum dicuntur. Quare item Scriptura nullam faciat mentionem liberorum Salomonis, quos ex illis procreavit, sicuti id facit de cæteris Regibus?*

Respondet ad hæc; 1. *Salomonem naturâ fuisse salacem & libidinosum, mulieribusq; deditum. Et quamvis consuetudo Regum fuerit, ut uxores illorum, quæ Regiam dignitatem habebant, & Reginæ vocabantur, pari cum Regibus dignitatis & honoris gradu essent; cæteræ verò non, quibus cum occultè & clam consuescerent: tamen hanc fuisse peculiarem Salomonis Majestatem, ut eius causâ omnes illæ mulieres, cum quibus rem habuisset, è vestigio subducerentur & secluderentur, nemoq; ipsas inposterum attingeret, omnibus diebus vitæ ipsarum. Quamvis enim nonnisi semel eas cognovisset, tamen honoris ipsius causâ fuisse prohibitas omnibus viris. Sic existimat non esse incredibile, ut Salomon cum mille fœminis per totam vitam suam se commiscuerit.*

2. *Quod ad qualitatem & numerum illarum attinet, quòd* 700. *fuerunt* שָׂרוֹת Principes, 300. *autem* Concubinæ, suprà pag.11. dictum est, quæ inter Uxores veras & inter Concubinas, tum secundum communem Hebræorum, tum secundum Abarbenelis sententiam, fuerit inter illas differentia; Iis itaque præsuppositis, inquit Abarbenel, *sine dubio ex* 700. *istis* שָׂרוֹת *Principibus commemoratis, nonnisi paucas vocatas fuisse* מְלָכוֹת Reginas; *eæ nimirum*

quæ

quæ præ cæteris dilectæ, æstimatæ, & honoratæ ab ipso fuerunt, vel à se etiam nobiliori stemmate oriundæ essent. Et de his intelligendum esse quod in Cantico Cantic. dicitur secundum literam; Sexaginta sunt reginæ. *In libro enim Regum vocantur* שרות Principes: *in Cantic.* מלכות Reginæ. *Sic ex Concubinis aliæ præ aliis honoratiorem apud Regem locum obtinebant; & de his selectioribus & honoratioribus intelligendum quod in Cant. dicitur*; & octoginta Concubinæ: *de cæteris verò quod ibidem additur*; Et juvencularum non erat numerus.

3. *Dici posse, Salomonem idem fortaßis fecisse quod Assuerus, qui congregavit puellas multas, ut videretur, quænam Regi placitura esset; ut, posteaquam singulas cognovisset, sexaginta ex illis separaverit & segregaverit ad Coronam Regiam, & ex Concubinis octoginta; quæ Regi ministrarent, & ad ejus nutum, quoties ei libéret essent; reliquis submotis, quæ ipsi non placuerunt, nec ulteriùs admißis.* Et hac ratione quoque pugnantiam illam conciliari posse putat.

4. Quod ad Filios & Liberos Salomonis attinet, existimat, *Scripturam ideò nullam horum (excepto Rechabeamo, Regni successore, qui tamen & ipse malum fecit in oculis Domini) fecisse mentionem, quòd illi omnes degeneres essent, tanti patris dißimiles prorsùs filii, & matrum potiùs suarum indolem & naturam referentes: in historia autem Salomonis ea potißimùm spectata fuerint, quæ ad ejus dignitatem & gloriam, quàm dedecus, facerent. Idem quoque observari de Mose & Samuele, quòd ob degenerem filiorum ipsorum naturam, nullam illorum, vel nominum ipsorum mentionem Scriptura faciat, ita ut sint ac si nunquam fuissent.*

5. Scribit, *posse etiam id, quod Scriptura commemorat de amore Salomonis erga uxores suas, sic exponi, ut non intelligatur tantùm de eo quod Salomon fecit in senectute sua, uti videtur innui v.4. sed de toto vitæ ejus spatio; quòd nimirum hæc fuerit per vitam ejus consuetudo, & ex ea hoc consequutum sit, ut tempore senectutis ejus, Mulieres inclinârint cor ejus post Deos alienos, &c.* Hactenus Abarbenel.

R. Samuel Laniado existimat; *quamvis dicatur, Salomonem habuisse mille uxores & concubinas, tamen non necessariò inde sequi quòd cum omnibus rem habuerit, sed fuisse partim Principes, partim de vulgo mulieres, ad ejus obedientiam & ministerium destinatas, atque etiam ut ad voluptatem suam illis uteretur, siquidem vellet; fieri verò potuisse, ut ne quidem tertiam partem attigerit. Quod in Cantico Canticorum*

dicitur, אין לו עסק בזה *id huc non pertinere, quòd non sit literaliter, sed mysticè intelligendum. Pergamus.*

42.

Fœminam, quæ per Adulterium est polluta, neque is, qui eam polluit, neque alius, potest ducere aut desponsare. Cum adultera enim nemini cohabitare licet: unde & Maritus adulteræ eam repudiare jubetur. Causa fortassis est: quia hujusmodi persona, חייב במיתה: בית דין Mortis, à Magistratu infligendæ, rea est. Adulteram autem Judæi vocant duntaxat אשת איש *Uxorem viri, seu, Conjugatam*, neq; Adulterium nisi in tali agnoscunt.

43.

Contrarium huic Regulæ videtur esse *Exemplum Davidis*, qui *Bathsebam*, quam vivente Uriâ marito ipsius cognovit, postmodum in Uxorem duxit, uti legere est 2.Sam.cap.11. quod etiam à nostris nonnullis, qui talia conjugia admitti posse censent, allegatur. Nostri verò propositi non est, quæstionem istam absolutè ventilare & discutere. Quia tamen hîc in referendis, de hac Materia, Hebræorum sententiis versamur, & exemplum illud celebre est & illustre, multique fortassis etiam desiderabunt, Hebræorum de hoc facto sententias cognoscere, ut eorum desiderio seu curiositati satisfiat, antequam ulterius progrediamur, quid illi de eo sentiant, paucis placet perstringere.

Sciendum autem, diversa esse Hebræorum de Facto isto Davidis judicia. *Talmudici*, & qui eos sequuntur, Davidem ab omni culpa & peccato, quoad externum quidem factum, immunem reddere & absolvere conantur; unde ajunt; כל האמר דוד חטא אינו אלא טועה *Quicunque dicit, David peccavit, is graviter errat. Alii* tamen sunt, qui graviter admodum & multipliciter eum peccasse, contendunt: attamen seriâ & verâ pœnitentiâ resipuisse & ad Deum se convertisse.

Ex illis videbimus hîc שני אריות דבי עילאי עבדי קרבא בהדי הדדי *duos Leones de sylva Elaj inter se concertantes* de hoc negotio, Don Isaacum Abarbenelem, & R. Samuelem Laniado; quorum *ille* familiam ducit inter eos, qui Davidis peccata hîc agnoscunt; *hic* verò eorum, qui Davidem absolvunt, in Commentario suo in Prophetas priores, quem כלי יקר *Vas pretiosum* vocat, sed rationibus, magna ex parte, frivolis & futilibus.

PRIMÒ

PRIMÒ itaque inquit *Abarbenel*, חָטָא דָוִד בְּאֵשֶׁת אִישׁ *peccavit David in Uxore Viri*, h. e. *Adulterio*, & quidem turpissimo; concumbens cum uxore servi sui, atque eo tempore, quo fuit occupatus in servitio Regis, & gessit bella ipsius.

Ad hoc respondet Laniado, ex Talmudicorum mente, Davidem nequaquam commisisse adulterium cum Bathseba; & probat id *Primò* inde, quòd eo tempore moris & juris fuerit, ut in Bellum profecturi uxoribus suis scriberent Libellum repudii, quo eas absolutè dimittebant, & juris sui eas faciebant. Traditio enim talis hac de re extat in Talmud de Sabbatho cap. 5. fol. 56. col. 1. in Kethubhoth fol. 9. כל הַיוֹצֵא לְמִלְחֶמֶת ב״ד גֵט כְּרִיתוּת כּוֹתֵב לְאִשְׁתּוֹ *Quicunque abit in bellum domus Davidis, libellum abscissionis, i. e. repudii scribit uxori suæ*. Et hanc consuetudinem dicit in usu fuisse מזמַן שָׁאוּל וְיִשַׁי *inde à temporibus Saulis & Isai*. Quum ergò Urias hanc legem procul dubio quoque observarit, Bathsebam à vinculo matrimonii fuisse liberam, & per consequens, nullum cum ea commissum fuisse adulterium à Davide; cùm is non priùs cum ea congressus fuerit, quàm libellum divortii accepisset.

Et quamvis R. Salomon hoc explicet de Libello conditionato; quòd si videlicet quis in bello occumbat, ut, hoc in casu, Libellus sit validus, & ab eo tempore Mulier dimissa censeatur, quo libellum acceperit (hac quippe de causa existimavit R. Salomon, Davidem jussisse morti exponere Uriam); tamen existimat Laniado, Traditionem illam intelligendam esse de Libello absoluto, & statim à traditione valido; idque probat 1. ex phrasi, quia vocatur גט כְּרִיתוּת *Libellus abscissionis*; dicit enim, vocem כְּרִיתוּת denotare לְגַמְרִי *absolutè & totaliter dimittere*: 2. ex eo, quod in eadem hac historia dicit Nathan ad Davidem, cap. 12. v. 9. וְאֶת אִשְׁתּוֹ לָקַחְתָּ לְּךָ לְאִשָּׁה *Et uxorem ejus* accepisti tibi *in uxorem*. Dicit enim verbum לָקַח *Accipere*, significare Acceptionem seu Ductionem legitimam per sponsalia; וְאִילוּ הִיא אֵשֶׁת אִישׁ אֵין קִדּוּשִׁין תופסִין בָּהּ *Quod si verò fuisset uxor viri adultera, Sponsalibus seu Desponsationi nullus in ea fuisset locus*: 3. ex eo, quòd David jussserit Uriam in domum suam ire, ut cum uxore sua concumberet. Quod si, inquit, fuisset Libellus conditionatus; hac ratione irritus fuisset factus, & David seipsum adulterum constituisset. Itaq; dicendum, fuisse Libellum repudii absolutum. 4. probat idem

ex alio loco 1.Sam.17.18. וְאֶת עֲרֻבָּתָם תִּקָּח, ubi dicit עֲרֻבָּתָם, significare דְּבָרִים הַמְּעוֹרָבִים בֵּינוֹ לְבֵינָהּ *Res permixtas, seu communes inter ipsum & ipsam, h. e. inter uxorem & maritum, Vinculum matrimoniale*, quasi diceretur; *Et arrham eorum conjugalem, vinculum matrimoniale seu conjugale ipsorum accipies, vel ut R. Salomon* פירש״י; גט כְּרִיתוּת *Libellum abscißionis seu repudii petes ab eis, quem uxoribus ipsorum afferas*, לְהַפְרִיד *ad separandam vel dirimendam communionem, quæ est inter ipsos*: Hîc, ait, significatur Acceptio seu Sublatio totalis: quod si n. aliter exponeretur, עֲדַיִין הַתַּעֲרוֹבֶת בִּמְקוֹמוֹ *adhuc communio maneret in loco suo.*

Instant. *Atqui docet Scriptura, Davidem peccasse: quid n. sibi vult, quod Nathan dicit ad ipsum*; Quare contempsisti verbum Jehovæ, לַעֲשׂוֹת faciendo quod malum est in oculis ejus, &c. 2.Sam.12.v.9. *Item illud quod David ipse fatetur, dicens*; Peccavi Domino, vers.13. Item: *Prævaricationes meas ego agnosco, Psal. 51. 5. Quod si etiam non peccavit, cur egit tam seriò pœnitentiam?*

Respondet iterum ex Talmudicis: Non dicitur, quòd David malum reipsa fecerit, sed quòd facturus erat: hoc enim sibi velle לַעֲשׂוֹת cujus sensus sit, *Facturus* quod malum est, &c. non verò quòd actu fecerit: Nempe, כְּשֶׁהַיֵּצֶר אַלְבְּשֵׁיהּ לְדָוִד. בִּקֵּשׁ לַעֲשׂוֹת וַיִּדְרוֹשׁ לָאִשָּׁה כִּי חָמַד יָפְיָהּ בִּלְבָבוֹ וַאֲפִי׳ שֶׁתִּהְיֶה אֵשֶׁת אִישׁ אֲבָל לֹא עָשָׂה *Cùm concupiscentia mala invasisset Davidem, cupivit facere, & requisivit eam, quia concupiverat pulchritudinem ejus in corde suo, etiam si esset Uxor viri, sed non fecit: comperiebatur enim libellum repudii accepisse à marito suo, atque ita soluta esse.* Itaq; sic peccatum & prævaricationē ipsius fuisse duntaxat in ejus voluntate & concupiscentiâ pravâ, quòd in animum suum induxerit, eam de tecto videns, congredi cum ea, etiamsi uxor alicujus viri esset. At verò actum hunc non commisisse, eò quòd indicatum ipsi fuerit, illam esse uxorem Uriæ, viri de acie seu exercitu ipsius; tales autem non proficisci domo in bellum, nisi libello Repudii uxori relicto. Hinc dicit dependére הֲבָנַת הָעִנְיָן intelligentiam totius hujus negotii:

Instantia; *Cur occidi curavit Uriam; & quid ipsum ad hanc rem impulit?*

Respondet: Fecit hoc מִפְּנֵי הַבּוּשָׁה *propter pudorem*, ne dicatur; Uxorem hujus accepit David; atq; sic prophanetur gloria Dei in persona Regis.

Secundò

Secundò probat Laniado; nullum actuale Adulterium hîc intercesſiſſe; שֶׁהָיְתָה בת־שֶׁבַע אֲסוּרָה לְדָוִד לְעוֹלָם *quia ſi id factum eſſet, tùm Bathſeba in perpetuum prohibita & illicita fuiſſet Davidi: quia talis* אֲסוּרָה לְבַעַל וּלְבוֹעֵל *prohibita eſt marito ſuo; & adultero*; ac proinde Davidi, cùm pœnitentiam egit, iterum dimittenda fuiſſet: ſecus n. pœnitentiam ejus nihil ipſi profuturum fuiſſe, ſi peccatum non deſeruiſſet, ſed continuè in eo perrexiſſet. De tali pœnitentia dici vulgò, טובל ושרץ בידו *Lavat ſe, & reptile tenet in manu ſua.*

Tertiò inde probat idem, quod Deus etiam non præceperit Davidi לְגָרֵשׁ אֶת בַּת שֶׁבַע ejicere ſeu repudiare Bathſebam, quin potiùs illud conjugium confirmarit, eiq; benedixerit Filio ſapiente, Domino totius terræ, & Domum ſeu Templum Domino ædificaturo.

Quartò confirmat ſententiam ſuam ex eo, quod de Davide dicitur, 1.Sam.18.v.14. וַיְהִי דָוִד לְכָל דְּרָכָו מַשְׂכִּיל וַיהוָה עִמּוֹ *Et fuit David intelligens, prudens, in omnibus viis ſuis* (*Heb.* ad omnes vias ſuas) *& Dominus erat cum eo.* Quomodo conſiſtere poſſunt hæc duo, inquit; ut Dominus in omnibus fuerit cum eo, & tam graviter deliquerit?

Ad hoc *excipit* Abarbenel, locum hunc intelligendum de præſenti tempore, & illis negotiis, in quibus tum verſabatur David, non de tempore futuro, quo peccaturus, & Dominus ab eo receſſurus erat; quinimò ſi etiam de tempore futuro accipiatur, intelligendum eſſe de pœnitentia ac reſipiſcentia Davidis, ut & de Dei miſericordiâ, quâ ob pœnitentiam ejus, peccatum hoc ipſi cōdonavit, ejusque iterum miſertus fuerit: & Rabbinum, qui hunc locum in Talmud pro Davide adduxit, ex amore & affectu erga Davidem id feciſſe.

Laniado reſpondet; imò etiam de futuro, & continuâ prudentia, & præſentiâ Domini cum Davide, intelligendum hunc locum eſſe; Docere id præpoſitionem Lamed in voce לְכָל: quòd ſcil. non dicatur; *Et fuit David prudenter ſe gerens* בְּכָל דְּרָכָו *in omnibus viis ſuis*; ſed לְכָל דְּרָכָיו *Ad omnes vias ſuas, & Dominus cum eo*; quaſi diceret, שֶׁהָיָה ה׳ עִמּוֹ דָּבֵק בַּהֲוָיָה גְּמוּרָה וַיְהִי דָוִד מוּכָן לְכָל דְּרָכָיו לִהְיוֹת מַשְׂכִּיל *quòd Deus ei fuerit adhærens præſentiâ abſolutâ, & David ad omnes vias ſuas paratus fuerit, ut prudenter ageret.* Hæc de primo.

SECUNDUM peccatum Davidis, dicit *Abarbenel* fuisse hoc; שֶׁהִשְׁתַּדֵּל דָּוִד שֶׁאוּרִיָּה יִשְׁכַּב עִם אִשְׁתּוֹ וְיֵחָשֵׁב הַבֵּן הַיִּלּוֹד לְאוּרִיָּה *quòd conatus fuerit David efficere, ut Urias concumberet cum uxore sua, & hac ratione filius nasciturus haberetur Uriæ.* Hoc dicit fuisse פְּחִיתוּת גְּדוֹלָה בְּמֶלֶךְ חָסִיד כָּמוֹהוּ *levitatem magnam in Rege adeò sancto, qualis David fuit*, facere ut Filius suus habeatur pro filio Uriæ, de ejus familia, atq; à prosapia regis patris sui prorsus excludatur. Hoc vix vilissimum hominem decere.

Ad hoc duo respondet *Lanado*: *primò* affert tritum illud dictum Rabbinorum, בִּמְקוֹם שֶׁיֵּשׁ חִלּוּל שֵׁם שָׁמַיִם אֵין חוֹלְקִין כָּבוֹד לָרַב *Ubi est prophanatio nominis Dei* (ubi agitur de Gloria Dei) *ibi nulla honoris Principis habetur ratio.* Cùm ergo Nomen Dei prophanatum fuisset, si filius ei natus fuisset ex tali muliere; maluisse Davidem sufferre hanc ignominiam in filio suo, quàm ut nomen Dei prophanetur: *secundò*, cogitasse Davidem, Filium hunc fortassis non supervicturum.

TERTIUM Davidis peccatum dicit *Abarbenel*, fuisse הֲרִיגַת אוּרִיָּה *Homicidium* in Uria perpetratum, & שְׁפִיכוּת דָּם נָקִי *Effusionem sanguinis innocentis*, viri pii, & timentis Dominum, &c. Satiùs, inquit, fuisset, ut David illic eum detinuisset ad aliquod tempus, donec mulier peperisset, ac filium nutrici alicui tradidisset, remq; occultè habuisset, quàm Adulterio jam Homicidium addere.

Respondet *Lanado*; Neq; in hoc peccasse Davidem: eo quòd Uria rebellis fuerit in Regem, & proinde mortem fuerit commeritus: *Primò* enim, *ait*, cum diceret Urias; *Dominus meus Joab, & servi Domini mei*, 2.Sam.11. v.11. crimen commisit læsæ Majestatis Regiæ, Joabum vocando Dominum suum, coram Davide: *deinde*, cùm Rex ei edixisset, *ut in domum suam descenderet, & pedes suos lavaret*, v.8. non obtemperavit huic verbo Regio, atque ita rursus mortis reum se effecit.

QUARTÒ, inquit *Abarbenel*, gravissimè quoq; peccavit David, in Modo occidendi Uriam; quòd eum occiderit gladio filiorum Ammon, & per manus inimicorum Dei; & præterea ita, ut impossibile fuerit, ut hac ratione interficeretur Uria solus, sed necessariò aliis etiam cum ipso fuerit occumbẽdum. Nam non ponunt virum unicum & solum è regione prælii, vel in fronte

aciei.

aciei. Unde & Scriptura dicit; *Et ceciderunt de populo, de ſervis Davidis: ſed & mortuus eſt Uria Chittæus, v.17.* Ad confirmationem hujus adducit etiam ex Medraſch, *quòd David multos juſtos occiderit cum Uria.*

R. *Laniado* ad hoc ex ſententia Rabbinorum; Hîc omninò, & ſine dubio, peccaſſe Davidem, quòd eum interfici curâverit gladio filiorum Ammon: כִּי הָיָה לוֹ לְדוּנוֹ בְּסַנְהֶדְרִין כִּי בֶן מָוֶת הוּא *nam debuiſſet eum judicare vel condemnare per Synedrium, ſi mortis reus fuit:* ſed tantùm in hoc. Hinc, ait, ſcriptum eſt, 1. Reg. 15. v. 15. רַק בִּדְבַר אוּרִיָּה *Tantùm in verbo Uriæ:* Et hac de cauſa dixiſſe Davidem: *Libera me à ſanguinibus, ô Deus,* Pſal.51. v.16. Particulam רק ſignificare reſtrictionem ad unicam hanc cædem, quâ eum per Ammonitas interfici curavit, quem debebat ſupplicio afficere per Synedrium.

Quod verò ad alterum attinet; *quòd David etiam cauſa fuerit cædis plurium innocentum,* in eo ſic excuſat Davidem. Dicit, Davidem nihil aliud præcepiſſe, quàm; הָבוּ אֶת אוּרִיָּה אֶל מוּל פְּנֵי הַמִּלְחָמָה הַחֲזָקָה וְשַׁבְתֶּם מֵאַחֲרָיו וְנִכָּה הוּא לְבַדּוֹ וָמֵת *Ponite Uriam* (ſc. ſolum) *è regione,* (vel, in fronte) *prælii fortis, poſtea revertimini à tergo ejus, ut percutiatur* (ipſe ſolus) *& moriatur:* Et ſic quoque feciſſe Joabum, ſicut ſcriptum eſt; *Et poſuit Uriam in loco, ubi ſciebat viros eſſe fortiſſimos;* Deum etiam auxilio fuiſſe Davidi, ne ipſius causâ plures occiderentur: contigiſſe autem, ut egrederentur viri civitatis, & pugnarent cum Joabo ipſo, & tunc, in illo conflictu, qui fuit cum Joabo, cecidiſſe plures de populo, & de ſervis Davidis cecidiſſe, mortuum item etiam eſſe Uriam: attamen non ſeorſim & primò, in loco illo, in quo conſtitutus fuerat à Joabo, ubi ſc. ſciebat eſſe viros fortiſſimos; ſed poſtea, cùm egrederentur ſeu eruptionem facerent viri civitatis, ſicut ſcriptum eſt; *Et egreſſi fuerunt viri civitatis, & pugnarunt cum Joab;* (*cum Joab,* ſcilicet דייקא præcisè tunc in illo conflictu) *& ceciderunt de populo, de ſervis Davidis: mortuus etiam eſt Urias Hitthæus* (ſc. occaſionaliter & per accidens). Itaque in hoc ſolo reatum Davidis conſiſtere, in verbo malo, quòd David dixit ſeu ſcripſit ad Joabum: hinc dici in loco ſuprà adducto, רַק בִּדְבַר אוּרִיָּה *Tantùm* in verbo *Uriæ,* ſeu, *de Uria, &c.* Hanc excuſationem dicit ad minimũ poſſe valere de iis de populo, & de ſervis Davidis, qui in hoc prælio

occubue-

occubuerunt, si non de Uria ipso; eò quòd diversâ ratione videantur occubuisse; cùm de illis dicatur ויפל *Et ceciderunt*; de Uria autem, וימת *Et mortuus est*; unde argui possit, illos verè & propriè ex conflictu interiisse, hujus verò mortis causam esse Davidem, sed solius.

QUINTO, dicit *Abarbenel*, peccavit David etiam in eo, quòd statim ac ipsi nunciatum esset, Uriam mortuum esse, & luctus præteriisset, miserit, & acceperit eam in uxorem, ac si adhuc concupiscentiâ flagraret; neque ad certum & justum tempus exspectaverit; quinimò nondum elapsis nonaginta diebus à morte Uriæ: ante quod tempus de jure non licet viduam desponsare.

Respondet *Laniado*: Fieri posse, ut David quò, quantum in se erat, tegeret ignominiam, neq; dispalesceret, Bathsebam ex se gravidam esse, consultum duxerit, maturè eam ducere, & in palatium suum traducere. Quod verò ad nonaginta dies attinet, in eo etiam nullum dicit esse reatum, eò quòd Bathseba libellum divortii acceperit ab Uria.

Sic Hebræi sentiunt & scribunt de hoc facto Davidis, ex qua sententiarum collatione facilè est judicare, quænam sententia sit validior, & præferenda; si tantùm hoc attendatur, quænam meliora & certiora fundamenta in Verbo Dei habeat. Nam quod excusationes attinet, quæ pro Davide à Laniado afferuntur, eæ vel nituntur frivolis Traditionibus Judaicis, vel incertis conjecturis, vel ridiculis Scripturæ detorsionibus. Saltem id, quod ab initio dictum, ex his liquet, secundum Judæos non licere eam, quæ per adulterium est polluta, in uxorem ducere, neque hanc licentiam facto Davidis excusari posse; quia illi vel Davidem ab adulterio absolvunt; & sic nihil ad rem faceret hoc exemplum; vel illum adulterii & gravium peccatorum reum constituunt; & sic non est imitandum. Neque quod Deus in Davide toleravit, vel etiam ei ignovit & condonavit, in exemplum trahendum, vel pro regula habendum & proponendum. Lex enim Dei sola est vitæ nostræ regula, non Exempla, maximè singularia. Sed redeamus ex hac digressiuncula in viam.

44.

Hactenus de Personis, & conditionibus Personarum,

rum, quæ desponsari possunt, vel non possunt. Antequam ulterius progrediamur, unum adhuc placet addere; *Quomodo videlicet Hebræi Legem illam explicent, quæ Numerorum capite XXXVI. filiabus Tzelophchad data fuit, ut nuberent maritis qui essent de familiis tribus patris sui?* Inde enim nonnulli Legem universalem eliciunt, *quasi nemini Israëlitarum, ab eo tempore, licuerit extra tribum suam nubere, &c.*

Videbimus primò Verba præcipua Textus Originalis huc spectantia: *Cùm principes patrum, de familia filiorum Gilead, &c. accessissent Mosen* (v.1.) *ac dixissent; Quia ex edicto Divino, in divisione possessionum terræ Canaan, possessio Tzelophchadi, filiabus ejus danda sit;* (de quo Num. cap.27.) *Si verò filiæ istæ alicui de aliis tribubus in uxores dentur, hac ratione fieret, ut hæreditas earum, à portione seu possessione patrum ipsarum avelleretur, & possessioni tribus eorum adderetur, quibus nupserint, atque sic sors ipsorum assignata minueretur, quæ ne in Jubileo quidem reverteretur, (quia si per talia connubia filios gignerent, hæreditas ad illos pertineret: Filii autem juxta tribum patris, non matris recensentur,)* (v.2.3.4.5.) *Respondit Moses, juxta sermonem Domini dicendo;* כֵּן מַטֵּה בְנֵי־יוֹסֵף דֹּבְרִים *Rectum tribus filiorum Joseph loquuntur:* זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה לִבְנוֹת צְלָפְחָד לֵאמֹר לַטּוֹב בְּעֵינֵיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים. אַךְ לְמִשְׁפַּחַת מַטֵּה אֲבִיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים: *Hoc est verbum; quod præcepit Dominus filiabus Thelophchad, dicendo; Bono in oculis ipsorum* (cuicunque ipsis libuerit) *sunto in uxores; attamen* (alicui) *de familia tribus patris ipsarum sint in uxores:* וְלֹא תִסֹּב נַחֲלָה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמַּטֶּה אֶל מַטֶּה כִּי אִישׁ בְּנַחֲלַת מַטֵּה אֲבֹתָיו יִדְבְּקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Et non circuibit, vel, devolvetur hæreditas filiorum Israel de tribu ad tribum: singuli enim filiorum Israel adhærebunt possessioni tribus patrum suorum,* (h.e. operam dabunt, ut firmiter possessionem suam retineant & tueantur) וְכָל בַּת יֹרֶשֶׁת נַחֲלָה מִמַּטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְאֶחָד מִמִּשְׁפַּחַת מַטֵּה אָבִיהָ תִּהְיֶה לְאִשָּׁה לְמַעַן יִירְשׁוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ נַחֲלַת אֲבֹתָיו *Et omnis filia hæreditate-accipiens possessionem, de tribu filiorum Israel, alicui de familia tribûs patris sui erit in uxorem, ut quisque filiorum Israëlis hæres-fiat possessionis patrum suorum,* וְלֹא תִסֹּב נַחֲלָה מִמַּטֶּה לְמַטֶּה אַחֵר כִּי אִישׁ בְּנַחֲלָתוֹ יִדְבְּקוּ מַטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Neque devolvetur possessio de tribu* (unius) *ad tribum* (al-

terius): *quisque enim possessioni suæ adhærebit, qui fuerit de tribubus filiorum Israel*; כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָֹה אֶת מֹשֶׁה כֵּן עָשׂוּ בְּנוֹת צְלָפְחָד *Quemadmodum præcepit Dominus Mosi: sic fecerunt filiæ Tzelophchad, &c.* Sic habent Verba Sacri contextus Hebræa. Videamus Hebræorum Commentaria & explicationes.

R. Salomon ad hæc verba; *Et omnis filia hæres possessionis alicujus*; שֶׁלֹּא הָיָה בֵּן לְאָבִיהָ *Cujus sc. pater nullum habet filium.*

In Talmud, Tractatu de Jejunio cap. 4. fol. 30. col. 2. חֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּאָב מַאי הִיא אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל יוֹם שֶׁהוּתְּרוּ שְׁבָטִים לָבֹא זֶה בָּזֶה מַאי דְּרוּשׁ זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה יי׳ לִבְנוֹת צְלָפְחָד וגומ׳ דָּבָר זֶה לֹא יְהֵא נוֹהֵג אֶלָּא בְּדוֹר זֶה *Decimus quintus dies mensis Af* (festus sc.) *quisnam est? Raf Jehuda dixit, R. Samuelem dixisse, fuisse diem illum, quo permissum fuit tribubus matrimonia inter se contrahere. Unde hoc probant vel deducunt? Ex eo quod dicitur*; Hoc est verbum, *vel*, Hæc est res, quam præcepit Dominus de filiabus Tzelophchad, &c. q. d. *Verbum hoc, vel Res hæc non usurpabitur vel observabitur, nisi in hac generatione* (sc. filiarum Tzelophchad.).

In Bava bathra fol. 120. col. 1. בְּנוֹת צְלָפְחָד הוּתְּרוּ לְכָל הַשְּׁבָטִים שֶׁנֶּאֱמַר לַטּוֹב בְּעֵינֵיהֶן תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים אֶלָּא מָה אֲנִי מְקַיֵּם אַךְ לְמִשְׁפַּחַת מַטֵּה אֲבִיהֶן תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים, עֵצָה טוֹבָה הִשִּׂיאָן הַכָּתוּב שֶׁלֹּא יִנָּשְׂאוּ אֶלָּא לְהָגוּן לָהֶן *Filiæ Tzelophchad permissæ fuerunt omnibus tribubus, sicut dicitur*; Ei, cui ipsis videbitur, erunt in uxores. *Atqui postea dicitur*, Alicui de familia tribus patris ipsarum erunt in uxores. His verbis *Consilium bonum* (non præceptum) *dedit illis Scriptura, ne nubant nisi illi, qui ipsis sit conveniens* (ad conservandam sc. hæreditatem & possessionem suam in tribu ipsarum). Mox ibidem etiam dicitur, illa verba; *Omnis filia hæres possessionis alicujus*; non fuisse dicta, nisi pro eo tempore..

Ibid. fol. 111. col. 1. וְכָל בַּת יוֹרֶשֶׁת נַחֲלָה מִמַּטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵיאָךְ בַּת יוֹרֶשֶׁת שְׁנֵי מַטּוֹת אֶלָּא זוֹ שֶׁאָבִיהָ מִשֵּׁבֶט אֶחָד וְאִמָּהּ מִשֵּׁבֶט אַחֵר וָמֵתוּ וִירֵשַׁתַּן Et omnis filia hæres possessionis de tribubus Filiorum Israel. *Quomodo? Filia hæres esse potest duarum tribuum; illa sc. cujus pater est de tribu una, & mater de tribu alia, &c.*

R. Moses ben Nachman ad hæc verba; *Et non devolvetur possessio filiorum Israel de tribu in tribum*; scribit: לֹא חָשַׁשׁ הַכָּתוּב אֶלָּא לְתַקֵּן הָעֵת הַהִיא כִּי אִם הָיוּ בְּיִשְׂרָאֵל נָשִׁי׳ נְשׂוּאוֹת לְשֵׁבֶט אֶחָד וְהֵם יוֹרְשׁוֹת נַחֲלָה הַיּוֹם. אוֹ שֶׁתִּירַשְׁנָה מִיּוֹם זֶה וְאֵילָךְ שֶׁיָּמוּת אֲבִיהֶן. אוֹ אחיהן

אחיהן בלא בנים על כרחנו תשוב נחלתן ממטה אל מטה ומי יוכל לתקן בזמן אשר עותו כי לא רצתה התורה לצוות שלא ירשו אותן הבן והבעל שלא ראתה לעקור משפט הירושה׳ וכן לא יחוש הכתוב למקרים העתידים לבוא כי הבנות שאינן יורשות נחלה יכולות להנשא לכל השבטים וכו׳. *Non vult Scriptura hæc dirigere nisi Tempus illud. Nam si in Israele fuissent mulieres nuptæ in tribu alia, & vel hodie in tempore præsenti jam hæredes essent possessionis alicujus, vel inposterum fierent, decedente fratre vel patre ipsarum, sine liberis; necessariò in hoc casu possessio devolveretur de tribu una ad tribum aliam. Et quis posset hæc deinceps iterum corrigere posteaquam ita confusa essent? Nam non voluit Lex præcipere, ne vel filius vel maritus ipsarum* (qui essent de alia tribu & legitimi hæredes) *non ejus hæredes essent: quia nequaquam mens ejus fuit tollere jura hæreditatum. Similiter etiam non fuit sollicita hîc Lex de accidentibus futuris: quia filiæ, quæ non erant hæredes possessionis alicujus, poterant nubere omnibus tribubus; & tamen fieri potuit, ut hæreditatem aliquam acciperent sequenti tempore, decedente fortè fratre ipsarum, superstite adhuc patre, & sic transiret possessio Patris, aut propinquorum ipsarum. Juxta sententiam Rabbinorum nostrorum, qui voluerunt, rem istam non fuisse usitatam, nisi pro illo tempore tantùm, dicendum, Non fuisse Filias in tota illa generatione veniente in terram Canaan, hæredes possessionum, præter filias Tzelophchad,* כי על כן לא דברו. *Atqui præcepit Scriptura, ut si moreretur homo, à die illa usque ad divisionem terræ inter tribus, & filia ipsius hæreditatem ejus obiret, illa non posset nubere in tribum aliam, ne vir ille veniret tempore divisionis terræ, ad accipiendam possessionem in tribu alia. Nam cura erat major pro ipsis tempore divisionis, ne commiscerentur tribus inter se in possessionibus. Postea enim jam nota fuit possessio singulorum, ac propterea non ita solliciti fuerant. Quia autem non cognitum fuit tempus divisionis, idcirco cavit de tota generatione. Ab eo autem tempore & ulteriùs, Deo, in cujus manu est anima omnis viventis, non fuit cura gerenda. Et hoc rectũ est secundum sensum literalem; horum enim verborum* ולא תסוב נחלה, *sensus non est;* Ut non transferatur vel devolvatur hæreditas; *sed sunt duo præcepta;* primò, *de hæredibus filiabus possessionum, ne nuberent, nisi alicui de tribus patris sui;* deinde *de jam nuptis, & ad quas perveniebat possessio; posteaquam jam maritatæ essent, ne devolvatur possessio de tribu una ad tribum aliam: sed ut illarum hæredes essent fratres & propinqui, non filii vel mariti ipsarum; Et primò qui-*

dem id monet de filiabus Tzelophchad, *tùm de omni filiâ hærede possessionis alicujus: & de toto Israële dicit;* Ne devolvatur hæreditas de tribu ad tribum: *nam etiam maritatæ, & quæ admonitæ fuerunt de hac re, si transgrederentur præceptum hoc, hæreditatem ipsarum obibant Tribus ipsarum: ut omnes adhærerent, & alligati essent possessioni tribûs paternæ, ne hæreditas ipsorum separaretur ab ipsis, nec ipsi separarentur à possessione patrum suorum: Neque etiam omnia hæc observabantur, vel usitata erant, nisi in illa generatione, quæ possessione accepit terram, tempore divisionis illius. Consilium autem dedit illis, tum de innuptis, de quibus rogatus fuerat, tum de nuptis.* Hactenus Ramban, cujus sententia eò etiam tendit, non fuisse perpetuum, vel universale præceptum, sed restrictum ad certum tempus, & certas etiam personas; filias nimirum illas, quæ per hæreditatem habebant possessionem aliquam &c.

R. Levi ben Gerson: בקשו שלא תהיינה לנשים למטה אחר וידמה שכבר רצו בזה שלא תהיינה למשפחה אחרת כי המטה או השבט יאמר על המשפחה ; וזה שאם היה רצונם שלא ינשאו לזולת בני השבט הנה עדיין ישאר התרעומת שהיו מתרעמין והוא . שכבר תהיה נחלתם נוספת על נחלת המשפחה ההיא מה שנגרע מנחלתן בירושת הארץ כי הם יירשו יחד עמהם כאלו היתה הירושה לחפר ואולם כאשר תהיינה לנשים לבני דודיהן לא תצא נחלת חפר מבניו וכן היה מוסכם מהשם יתעלה כמו ששאלו כהוגן והנה הוגבל זה הענין אז לכל בת יורשת נחלה וכו' *Petierunt, ne essent in uxores, i.e. ne nuberent* למטה אחר tribui alii. *Quo hoc videntur voluisse dicere, ne* nuberent familiæ alteri. *Nam vocabula* מטה & שבט, *quæ* Tribum *significant, dicuntur aliquando de* Familia. *Quod si enim voluissent dicere,* Ne nubant alii extra tribum suam, *maneret causa murmurationis; propter quam murmurabant, hæc videlicet; quòd hac ratione possessio ipsarum adderetur possessioni familiæ illius, & sic detraheretur de possessione quam acceperunt in hæreditate terræ* (Nam ipsi *hæredes fierent* simul cum ipsis, ac si hæreditas esset Chepheris): *Quod si autem futuræ sunt uxores patruelium suorum, non egredietur hæreditas Chepheris à filiis ipsius: Atque ita, uti petierunt, indultum ipsis est à Deo. Determinata autem tunc fuit res ista in omni filiâ hæreditate accipiente possessionem* (terræ), *cujus possessio diminuitur vel detrahitur de possessione propinquorum ejus; ut fit in uxore alicui de familia patris sui. Ideò non viguit hoc jus, nisi pro illo tempore. Nam post illud tempus non accidit, ut detraheretur possessio ipsarum, à possessione hæredum, &c.*

R. Bechaj:

R. Bechaj: Neque devolvetur possessio de tribu, ad tribum aliam; מצוה לשעה קודם שינחלו ישראל הארץ *Praeceptum temporarium fuit, antequam Israëlita possiderent terram.* Et omnis filia hæreditate accipiens possessionem; שלא היה בן לאביה אחר שינחלו את הארץ *Cujus sc. pater nullum habet filium; & hoc postquam terram possedissent. Hac de causa dicit Scriptura secundâ vice;* ולא תסוב הנחלה Et non devolvetur hæreditas: ומטעם זה היה מנהג בישראל בבת יורשת כשתעבור על זה ותרצה להנשא לשבט אחר שהיו קורין אותה זונה והיה מפסדת נחלת בית אביה וזהו שכתוב ויפתח הגלעדי היה גבור חיל והוא בן אשה זונה כי אמו של יפתח היתה בת יורשת נחלה ונשאת לשבט אחר כי אין הכונה זונה ממש חס ושלום וכן תרגם יונתן, ואפשר לומר כי ולא תסוב נחלה ידבר בנפשות ולכך הזכיר פעם שנית ולא תסוב נחלה וכן מלת ידבקו כי האחד דבקות הגוף והשני דבקות הנפשות *Et propter hanc rationem fuit consuetudo in Israële, de filia hæreditatem accipiente, ut, si hoc transgrederetur, & vellet nubere in aliam tribum, eam vocarent* זונה, *& fuit corrumpens vel destruens possessionem domûs patris sui. Hoc est quod scriptum est;* Et Jiphtach Gileadita fuit potens robore, & erat filius mulieris זונה, Judic, 11. v. 3. *Mater enim Jiphtachi fuit Filia hæres possessionis, & nupta in alia tribu; Nequaquam enim intelligitur* זונה reverà (i.e. Scortum, Meretrix vera). *Absit! Et sic quoque interpretatus est Jonathan. Potest etiam dici, quòd verba hæc;* Et non circuibit vel devolvetur hæreditas; *loquantur de Animabus, ac propterea secundâ vice repetantur; ut & vox* ידבקו Adhærebunt. *Una enim, est Adhæsio corporis; altera, Adhæsio animarum.*

Onkelos Hebræa de verbo ad verbum reddit.

Jonathan nonnihil paraphrasticè v. 6. 7. ita reddidit; דין פתגמא דפקיד יי לא לדריא דעתידין למיקום בתר פילוג ארעא אלהן לבנת צלפחד למימר לדתקין בעיניהן תהוין לנשין לחוד לגניסת שבט אבוהן תהוין לנשין: מטול דלא תתזקף אחסנא לבני ישראל משבטא לשבטא חורנא ארום גבר באחסנת שבטא דאבהתוי ידבקון בני ישראל *Hoc est verbum, quod præcepit Dominus, non generationibus exsurrecturis post divisionem terræ; sed filiabus Tzelophchad, dicendo; Ei cui bonum videbitur in oculis ipsarum, sunto in uxores: modò alicui de familia tribûs patris sui nubant: ne devolvatur hæreditas filiorum Israel de tribu una ad tribum aliam: nam quisque filiorum Israel tribui patrum suorum adhærebit.*

Flavius Josephus Antiquitat. Judaic. lib. 4. cap. 7. ita hæc refert: *Eodem tempore, cùm defunctus esset quidam è primatibus Manassidis tribus, nomine Salpades, liberis fœminei tantùm sexus relictis, tribus ejus viri insignes Moysem consulunt, An filiarum ejus, in divisione & sortitione agrorum, ratio haberi debeat. Is respondit, si in domum tribulis nuptum darentur, sortem dotalem fore: sin mallent in aliam tribum elocari, sortem in sua tribu relinquerent. Atque hac occasione instituit, ut cuique tribui suæ sortes perpetuò manerent.* Sic Josephus, ex versione Gelenii: quæ quomodo cum Textu authentico conveniant, vel inde exsculpi queant, non video.

Interpretes etiam Græci à Textu Hebraico hîc non recesserunt.

Vulgatus autem Interpres multum hîc *deviavit à Veritate Hebraica*, ut Paulus Burgensis loquitur, *multasq; & magnas legis conditiones neglexit*, ut Cajetanus scripsit, atque hinc etiam plures, qui eum sequuti sunt, in errorem induxit: Versus 6. Hæc lex super filiabus Salphaad à Domino promulgata est: *Nubant quibus volunt, tantùm ut suæ tribus hominibus* v. 7. *Ne commisceatur possessio filiorum Israel de tribu in tribum: Omnes enim viri ducent uxores de tribu & cognatione sua:* v. 8. *Et cunctæ fœminæ de eadem tribu maritos accipient, ut hæreditas permaneat in familiis:* v. 9. *Nec sibi misceantur tribus, sed ita maneant, ut à Domino separatæ sunt.* v. 10. *Feceruntq; filiæ Salphaad, ut fuerat imperatum.* Quantum hæc discrepent à Fonte & Veritate Hebraica, ex collatione cum ea, quivis studiosus Lector ipse potest deprehendere.

Unum tamen hac occasione Lectorem monere non possum prætermittere, quod Doctissimo & aliâs accuratissimo Casaubono excidit. Dum ille in Exercit. 1. ad Annales Baronii, de genere Josephi & Mariæ, & ex ea occasione etiam de ista Lege agit, inter alia sic scribit: *Simillima fuit Lex Mosis, de quibus in extremo illo capite Numerorum agitur, quod si intellexisset Baronius, ad omnia conjugia promiscuè illam non extendisset. Satis hoc exprimitur illis ipsis verbis, quæ sunt in Annalibus descripta: sed multò clariùs illis, quæ Latinus Interpres omisit Numerorum capite 36. versibus octavo & nono. Quæ fuerit causa illius omissionis, nescio: observo tamen iisdem codicibus cum Latino Interprete usum & Jonathanem, F. Uzielis in suo Targum.* Hoc postremum vellem meliùs expendisset Vir ille eximius: magnum enim

enim est discrimen inter Versionem Latini Interpretis Veteris, & inter Targum Jonathanis F. Uzielis, ut nullâ ratione dici possit, illos iisdem codicibus usos.

Interpres enim *Latinus*, aliquâ ratione versum octavum & nonum exprimit, sed mutilè & imperfectè, uti liquet. Versui enim octavo textus Hebræi, respondent ista; *Et cuncta fœmina, &c.* versui nono hæc; *Nec sibi misceantur tribus, &c.*

In *Targum Jonathanis filii Uzielis*, duo isti versus prorsus sunt omissi, adeoque ne verbulum quidem est, quod illis respondeat. Unde maxima est inter illos differentia, ut non dici possint iisdem codicibus usi in condendis suis versionibus.

Quæ causa sit discrepantiæ Interpretis Latini; neque ego scio, neque hujus loci est inquirere. Novus aliquis Criticus hic prætendet Varietatem Codicis Hebræi, quo usus sit, & variam lectionem introducet proculdubio: sed longè aliter saniores Doctores. Paulus Burgensis in additionibus ad hunc locum ita: *In hoc præcepto multum deviat translatio nostra* (non, codex Hebræus, quo usus est translator) *à veritate Hebraica* (non, à Codice Masorethico). *Nam secundum veritatem Hebraicam non prohibetur fœminis, quin nubant quibuscunque voluerint de genere Israëlitico, nisi tantùm fœminis, quæ hæreditatem habent, sicut illæ quæ non habent Patres, & istis tantùm præcipitur, quòd alicui de cognatione patris sui nubant, & hoc est quod dicitur*; Omnis filia quæ habet hæreditatem, uni de cognatione patris sui erit uxor. *Similiter non prohibetur, quin viri ducant uxores de tribu alia. Hoc enim, quod dicitur in Translatione nostra*; Omnes enim viri ducent uxores de tribu & cognatione sua, *non est in Hebræo; sed ibi dicitur sic:* Non revertatur hæreditas filiorum Israel de tribu in tribum: sed unusquisque in hæreditatem tribus patrum suorum adhæreat. *Similiter ubi in translatione nostra dicitur*; Ne sibi misceantur tribus, sed ita maneant, *non est in Hebræo, sed dicitur sic*; Ne revertatur hæreditas unius tribus ad aliam tribum. *Et ratio hujus Legis testatur pro veritate Hebraica, quæ quidem ratio finalis est, ut divisio hæreditatum fienda inter tribus perpetuò remaneret, ita quod nihil de terra, quæ in sorte tribui Juda caderet, posset aliquando reverti ad tribum Benjamin, & sic de aliis. Et quia secundum Legem veterem non succedebant in hæreditatem paternam, nisi illæ tantùm, quæ fratribus masculis carebant; ut suprà eodem 27. capite, ideò de istis tantùm*

tùm dabatur Lex, ne commiſcerentur alicui de alia tribu, quia per talem commixtionem hæreditas unius tribus tranſiret in aliam, quod erat contra ordinationem Divinam: ſed aliæ fœminæ, quæ fratres habebant, & per conſequens non ſuccedebant in hæreditate paterna, non prohibebantur per iſtam Legem, quin contraherent cum aliis quarumcunq; tribuum, quia ex hoc non conſequebatur confuſio ſortium, ut ſatis patet. Nec legitur etiam, aliquam diſpenſationem fuiſſe ſuper hoc factam, quâ tribus ſacerdotalis & regia poſſent ad invicem commiſceri per matrimonia. Non enim requirebatur in hoc diſpenſatio, quia Deus non prohibuit commixtionem tribuum, niſi tantùm ubi ex matrimonio poſſet ſequi commixtio hæreditatum, ut patet ſecundum Veritatem Hebraicam, ut dictum eſt. Cajetanus: Multas & magnas Legis conditiones neglexit Interpres, unde in errores inducti ſunt veteres qui alias verſiones non inſpexerunt, hâc ſolâ freti & uſi. Videatur & Nicolaus de Lyra, Druſius, Amama, & alii.

Quæ verò cauſa ſit illius hiatus in Targum Jonathanis, facilè eſt divinare. Error eſt manifeſtus, vel Exſcriptoris, vel Librariorum. Nam cùm verſus ſeptimus & nonus ferè ſunt iidem, & iiſdem verbis terminentur, ידבקו בני ישראל; inde incuriâ & ἀβλεψίᾳ ſaltum fecit ſeu Scriptor hujus Targum, ſeu Librarius, à verſu ſeptimo ad decimum, duos intermedios omittendo.

Hæc de iſta Lege, ex Hebræis inſerere placuit, quia ex diſcrepante illa Interpretatione Latina, diverſæ quoque de ea ſententiæ extiterunt: & illa etiam ſæpè adducitur in Genealogia Chriſti, in explicando genere Joſephi & Mariæ, ut ſaltem quid Hebræi de ea ſentiant, & ſcribant, curioſi lectores ob oculos & in promptu habeant. Quamvis enim iſta Hebræorum hujus Legis explicatio retineatur, nihil tamen impedit, quo minùs inde Mariæ genealogia ex eadem cum Joſepho tribu ſequatur, & probari poſsit; quia ſc. cùm Mariæ nulli fratres fuerint, Virgo fuit ἐπίκληρος, quam Lex hæc obſtrinxit, ut eruditè id quoq; oſtendit doctiſsimus Caſaubonus, in loco paulò antè citato, cujus verba hîc ſubjiciemus; *Probat*, inquit, *Baronius, Evangeliſtas in genere Joſephi ſimul & glorioſæ Virginis genus eſſe complexos: quod etſi veriſſimum eſt, atque adeò cunctis Chriſtianis debet eſſe perſuaſiſſimum, non rectè tamen ab illo demonſtratur. Inſtitutum de non miſcendis tribubus, quod ipſe exiſtimat Joſepho neceſſitatem impoſuiſſe, quia homo juſtus erat, ducendæ uxoris quæ*

eſſet

esset è tribu Juda, non imperatur absolute eâ lege Mosis, quam laudat Baronius è capite ultimo Numerorum. Nam ibi Moses non in universum de omnibus fœminis loquitur: sed de illis duntaxat, quæ in Atheniensium legibus ἐπίκληροι *dicebantur, &* ἐπιπροίκοις *opponebantur: hæ dotem certam è bonis paternis auferebant: illæ totam hæreditatem in dotem adferebant. Nam, ut ex Orationibus Isæi & Demosthenis liquet,* οὐκ ἐξῆν ἐπικλήροις ἔξω τῆς ἀγχιστείας γαμεῖν· ἀλλὰ προσῆκον ἦν αὐταῖς μετὰ τῶν χρημάτων τῷ ἐγγύτατα γένους συνοικεῖν non licebat virginibus ἐπικλήροις extra cognationem enubere, sed oportebat ipsas una cum bonis proximo agnato nubere. *Neq; solum Athenis gentis enuptio vetita, sed etiam in aliis Græcorum civitatibus.* Diodorus Siculus libro 12. in Solonis & Charondæ legibus ita cautum hac de re fuisse testatur; Κελεύει ὁ νόμος τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικάζεσθαι τὸν ἔγγιστα γένους, ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν ἐπίκληρον ἐπιδικάζεσθαι τῷ ἀγχιστεῖ. *ubi jus idem in viros & mulieres statuitur; ut proximus agnatus cum ea fœmina, ad quam gentis hæreditas est devoluta, judicio experiri possit, si nuptias ex lege recuset: & vice versâ virgo aut mulier in simili casu. Simillima fuit Lex Mosis, de qua in extremo illo capite Numerorum agitur. quod si intellexisset Baronius, ad omnia conjugia promiscuè illam non extendisset. Satis hoc exprimitur illis ipsis verbis, quæ Latinus Interpres omisit Numerorum capite 36. versibus octavo & nono. Quæ fuerit causa illius omissionis, nescio: observo tamen, iisdem codicibus cum Latino interprete usum & Jonathanem, Uzielis filium in suo Targum. Ex his sequitur, Beatam Virginem, non solùm ejusdem fuisse tribus Juda cum Josepho, sed etiam ex eadem gente & cognatione, nempe Davidica. Itaq; vere & doctè Epiphanius contra scelestissimum hæreticorum genus Antidicomarianitas scribit, Mariam Josepho esse traditam,* κλήρων εἰς τοῦτο ἀναγκασάντων αὐτὴν ἥκειν quum jura hæreditatis, quam possidebat, eò ipsam adegissent. *Significat enim, Mariam fuisse Virginem* ἐπίκληρον. *Quod autem Epiphanius bona, quæ tùm beata Virgo obtinebat,* κλήρους *appellat, non* κλῆρον, *videtur id innuere, unà cum patris hæreditate, etiam aliorum agnatorum bona ad ipsam devoluta. Interpres Epiphanii horum verborum mentem non cepit.* Hactenus Casaubonus.

Sic actum est hactenus de Personis.

FORMA ET MODUS DESPONSANDI.

45.

IV. Desponsationis Forma et Modus. De hoc ſcribunt, Mulierem ſeu Uxorem acquiri & deſponſari poſſe tribus modis, Vel ſc. *Pecuniâ*, vel *Inſtrumento ſeu Contractu ſcripto*, vel *Concubitu*. Majemonides libro citato cap. 1. באחד משלשה דברים אלו האשה נקנית בכסף או בשטר או בביאה · בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים h. e. *Uno aliquo ex his tribus modis comparatur Uxor; Pecunia, Inſtrumento literarum, & Concubitu. Et quidem Concubitu, & Inſtrumento literarum, ex Lege Moſaicâ; Pecuniâ verò, ſecundum verba Scribarum.* Quamvis ſint qui velint, hunc quoq; modum eſſe ſecundum Legem Dei.

46.

Quocunque *trium* horum modorum acquiratur mulier, *tria* requiruntur alia; *primò*, ut id fiat בפני עדים adhibitis teſtibus, & quidem minimùm *duobus*: Nam ſi quis coram uno duntaxat teſte deſponsarit, licet ambo ſint confitentes, deſponſatio tamen nulla eſt: ſed & *legitimi* debent eſſe teſtes, apti ſecundum Legem ad teſtandum: *ſecundo*, ut diſertis & conceptis verbis id faciat non Mulier, ſed Vir, (quia Vir ducit Mulierem, non Mulier Virum) & quidem talibus, quæ *Accipiendi, Ducendi, Deſponſandi, &c.* vim & ſenſum, citra omnem ambiguitatem, habeant; veluti; הרי את מקודשת לי aut הרי את מאורסת לי *Ecce tu mihi es per hoc deſponſata:* aut; הרי את לי לאשה בזה *Ecce tu mihi cum hoc es in uxorem:* הרי את קנויה לי *Ecce es mea empta:* הרי את שלי *Mea es:* הרי את לקוחתי הרי את חרופתי *Es mea accepta, ducta*: Item, הרי את ברשותי *Es in poteſtate mea*; Communior formula eſt; הרי את מקודשת לי בדבר זה כדת משה וישראל *En deſponſata mihi es hac re, ſecundum ritum Moſis & Iſraelis.* de quibus vide Majem. cap. 2. §. 1. & 6. *tertio*, ut id fiat Linguâ, quam mulier intelligat, cap. 3. §. 8. ויש לאיש לקדש האשה בכל לשון שהיא מכרת בו · והוא שיהיה משמע דברים באותה הלשון שקנאה h. e. *Vir poteſt mulierem deſponſare quavis lingua, quam ipſa intelligat; modo verbis utatur ſignificationem talem, ut modo dictum, habentibus.*

74. Quam-

47.

Quamvis autem, secundum Legem Mosis quoque, licitum esse velint, בְּבִיאָה *Concubitu* sibi mulierem desponsare; attamen non amplius isto modo utuntur מִשּׁוּם פְּרִיצוּת *quia id impudicum & lascivum est*, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל פְּרוּצִים בְּדָבָר זֶה *ne Israelitæ hac in re impudici fiant.* Et qui sic desponsat, מַכִּין אותו מַכַּת מרדות *eum percutiunt pœnâ flagellationis vel fustigationis*; interim tamen קִדּוּשָׁיו קִדּוּשִׁין גְּמוּרִין *Desponsatio ejus est desponsatio absoluta & perfecta.* Hic verò sciendum, quòd licet olim licitum ac permissum fuerit; adhuc etiam hodie, quantumvis non impunè, fieri possit, ut desponsatio fiat per Concubitum; id tamen non ita sit intelligendum, quasi hoc pacto Sponsalia & Nuptiæ simul celebratæ fuerint, aut ab eo tempore Sponsa Sponso pro ipsius lubitu licita & permissa fuerit. Nequaquam. Actus duntaxat ille unicus ad confirmationem Desponsationis fiebat, neque sine adhibitis testibus, præsentibus non actui, sed stipulationi, quâ testabatur, se hoc concubitu, in loco segregato perficiendo, hanc sibi desponsare: neque, ut Drusius existimavit ad Matth. cap. 1. sponsa ideo desiit sponsa esse, vel Uxor revera fuit, vel Nuptiarum solennitas, & הַכְנָסָה לְחֻפָּה *Introductio in thalamum* ideò intermissa fuit.

48.

Duobus proin duntaxat modis honestè fit Desponsatio; *Pecunia*, vel *Re pecunia æquivalente*, & *Scriptura.* Si *Pecunia* vel *Re pecunia æquivalente*, non debet ea minoris pretii esse quàm פְּרוּטָה *Pruta*: si minoris sit valoris, desponsatio nulla censetur. *Pruta* autem est numulus exiguus, ponderis dimidii grani hordeacei de argento puro, ut alibi explicatum. *Si per Scripturam* fiat Desponsatio, scribet Vir Desponsans, vel super chartam, vel super testam, vel super folium aliquod, vel super quamcunque rem voluerit, formulam aliquam Desponsandi, quales suprà vidimus; tradetq; mulieri coram testibus. Sed & Nomen Desponsatæ disertè debet exprimi, neq; id ipsa inscia vel nolente fieri.

49.

Non enim desponsatur *Mulier*, אֶלָּא לִרְצוֹנָהּ *nisi voluntariè*: & quicunq; desponsat aliquam בְּעַל כָּרְחָהּ *per coactionem*, ejus desponsatio nulla est. Sed *Vir*, quem coegerunt, ut invitus ali-

quam desponset, ejus desponsatio rata est. Causam hujus diversitatis quidam hanc reddunt, quòd Vir possit Mulierem iterùm repudiare, quam facultatem Mulier in Virum non habet.

50.

Ad honestatem Sponsalium vindicandam, duo invenio alia ab Hebræis, sub flagellationis pœnâ, prohibita; quamvis Desponsationem non planè reddant irritam: 1. הַמְקַדֵּשׁ בַּשּׁוּק *si quis desponsationem faciat in platea*: 2. הַמְקַדֵּשׁ בְּלֹא שִׁדּוּכִין *Si quis desponsat sine* שִׁדּוּכִין, de quo mox dispiciemus; Ratio additur, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא דָּבָר זֶה הֶרְגֵּל לִזְנוּת וְיִדָּמֶה לִקְדֵשָׁה שֶׁהָיְתָה קוֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה *ne res hæc assuefaciat ad scortationem, & desponsa assimiletur* לִקְדֵשָׁה *prostibulo publico, qualia fuerunt ante datam Legem*, Majemon. l. c. cap. 3. §. 22. Nam, ut idem scribit cap. 1. §. 4. קוֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה הָיָה אָדָם פּוֹגֵעַ אִשָּׁה בַּשּׁוּק אִם רָצָה הוּא וְהִיא נוֹתֵן לָהּ שְׂכָרָהּ וּבוֹעֵל אוֹתָהּ עַל אֵם הַדֶּרֶךְ וְהוֹלֵךְ וְזוֹ הִיא הַנִּקְרֵאת קְדֵשָׁה *ante Legem, si vir obvians factus fuit mulieri, atque utriusque voluntas accesserit, dabat ei mercedem, & concumbebat cum ea in publica viâ, posteáque iterum abibat. Et hac est, quæ vocatur* קדשה Kedescha.

51.

De primo modo hîc prohibito nulla est difficultas. Dubium autem, & obscurum nonnihil, *Quid per* שִׁדּוּכִין *intelligatur?* Verbum שִׁדֵּךְ in hac materia, in Talmud & Ritualibus Judæorum sæpiùs invenio, sed Glossatores illud non explicant. Lexicographi hîc etiam deficiunt. Elias in Thisbi, & David de Pomis, exponunt quidem illud, sed nimis generaliter, & non satis accuratè: neque enim video, quomodo illorum explicatio locis possit applicari. Elias in Tisbi scribit: לְשׁוֹן שִׁדּוּךְ נוֹפֵל עַל זִוּוּג שֶׁמִּזְוַּגִין יַחַד אִישׁ וְאִשָּׁה וּבִלְשׁוֹן עִבְרִי נִקְרָא חִתּוּן בִּלְשׁוֹן אַשְׁכְּנַז כשוועגרן וּבְלַעַז פירינטר *Verbum* שִׁדֵּךְ *dicitur de Conjunctione, quâ conjunguntur simul Vir & Fœmina, & vocatur in linguâ Hebræâ* חתון Affinitas, *vel*, Affinitatem contrahere, *in lingua Germanica*, Beschwägeren / *in lingua Italica*, Parintar. Sic etiam David de Pomis. Aliquid dicunt, sed non satis: Gradus enim hujus Conjunctionis sunt plures. Nam vel ex hoc uno loco, de quo quærimus, apparet, non esse idem prorsus quod קדש vel אירס *Desponsare*, neque idem quod נָשָׂא *Uxorem ducere, Nuptias celebrare*; sed aliquid

quid

quid magis ſpeciale, quod utrumque præcedat, & non negligendam videtur, quia dicitur, Deſponſationem non eſſe faciendam ſine שִׁדּוּךְ. Hinc enim manifeſtum eſt, שִׁדּוּךְ nequaquam eſſe קִדּוּשׁ. Videamus ergo nos, quid hoc ſit.

Verbum שַׁדֵּךְ in Bibliis Hebraicis non legitur, ſed in Targum, & reſpondet Hebræo שָׁקַט, הִשְׁקִיט *Quietum, Tranquillum reddere, Sedare, Placare*, ut in Lexico Chaldaico videre eſt. Apud Rabbinos, in materia Sponſalium uſurpatum, ſignificat, *Spondére, Deſpondere: Affinitatem vel Nuptias inter aliquos conciliare, Conjungere: Internuntium & Mediatorem, ſeu Proxenetam, inter duas partes vel agere, vel etiam adhibere*; quia videlicet talis Deſponſio puellæ vel fœminæ, fit ejus Placatione, Perſuaſione, & Pellectione, ut in connubium conſentiat. Hinc שִׁדּוּךְ *Sponſio, Deſponſio talis.* plur. שִׁדּוּכִין. Item שַׁדְכָן *Internuntius, Mediator, Conciliator*: שַׁדְכָנוּת *Conciliatio, Conjunctio, Copulatio talis.* Perſonæ ſic deſponſæ, & Vir quidem, vocatur מְשׁוּדָּךְ *Deſponſus*; Puella ſeu Mulier מְשׁוּדֶּכֶת *Deſponſa*. Hinc ſæpe: אִם קִלְקֵל הַמְּשׁוּדָּךְ מַעֲשָׂיו *Si deſponſus corruperit actiones ſuas, &c.*

Differt à קִדּוּשׁ, quòd *hoc* propriè de ſolenni Deſponſatione dicitur, quæ fit coram teſtibus, & adhibitâ conſecratione; *illud* (ſc. שִׁדּוּךְ) de Sponſione ſeu Deſponſione privatâ, ſolennem præcedente, quâ quis *Vel ipſemet*, ei quam procatur, dat fidem conjugii, eamque ſibi deſpondet & conciliat; *Vel internuntiis* utitur: vel *quando Parentes* filiam alicui privatim deſpondent, & ad conjugium promittunt. Unde & de his tribus perſonis uſurpatum legitur:

De Sponſo, ſeu Deſpondente: ut; *Si quis aliquam ſibi* קִדֵּשׁ deſponſarit (ſc. ſolenniter, adhibitis teſtibus) *per concubitum*, אִם לֹא שִׁדֵּךְ תְּחִלָּה *niſi prius eam deſponderit, ſibi conciliarit, & conſenſum ejus ad deſponſationem impetrârit, flagellatur.* Sic ſæpè legitur, אִם לֹא קָדַם בֵּינֵיהֶם שִׁדּוּכִין *Si nullæ ſponſiones, conciliationes antea inter ipſos interceſſerint.* אִישׁ וְאִשָּׁה שֶׁהָיוּ בֵּינֵיהֶם שִׁדּוּכִין Vir & mulier, inter quos ſunt ſponſiones.

De Parentibus: ut; הַמְּשַׁדֵּךְ בִּתּוֹ לַחֲבֵירוֹ וְשָׁלַח לוֹ בְּגָדִים וְתַכְשִׁיטִין וְאַחַר כָּךְ נִתְבַּטְּלוּ הַשִּׁדּוּכִין *Si quis ſpoponderit filiam ſuam amico ſuo, eique veſtes & ornamenta tranſmiſerit; poſtea verò ſponſiones illæ irritæ factæ fuerint, revocatæ ab alterutro, &c.* רְאוּבֵן שִׁדֵּךְ בִּתּוֹ לְשִׁמְעוֹן

Ruben spopondit filiam suam Simeoni: מִי שֶׁשִּׁדֵּךְ בִּתּוֹ וְנָדַר לָתֵת עִמָּהּ כַּךְ מָעוֹת וְאַחַר כַּךְ נִתְקַלְקְלוּ הַחוֹבוֹת וכו׳ *Qui despondit filiam suam vovitq; , se certam pecuniæ summam cum ea daturum, postea vero mala facta sint nomina vel debita, &c.*

De Proxenetis etiam & *Internuntiis, eorumq; opera*, dici, ex sequentibus apparet: In *Schylchan Aruch*, in חשן המשפט, Num.158. ad §.1. legitur in glossa: הַשַּׁדְכָן הוּא כְּמוֹ סַרְסוּר וְאִם הַשַּׁדְכָן רוֹצֶה שֶׁיְּשַׁלְּמוּ לוֹ מִיַּד שְׂכַר שַׁדְכָנוּתוֹ וְהַבְּעָלִים אֵינָם רוֹצִים לְשַׁלֵּם עַד הַנִּשּׂוּאִין וכו׳ h.e. שַׁדְכָן Schadchan *est veluti* סַרְסוּר *Proxeneta, Internuntius. Quod si ergo* שַׁדְכָן *velit, ut merces* שַׁדְכָנוּתוֹ *conciliationis seu operæ suæ in conciliatione præstitæ, sibi statim persolvatur, domini verò nonnisi post nuptias eam solvere velint, faciendum pro consuetudine cujusque loci.* Sic ibidem Num.264. ad §.7. בְּשַׁדְכָנוּת אֵין לוֹ אֶלָּא שְׂכָרוֹ אַע״פִּי שֶׁהִתְנָה עִמּוֹ לָתֵת לוֹ הַרְבֵּה *In conciliatione nuptiarũ nonnisi merces ordinaria persolvitur ei, licet pluris cum ipso sit pactus.* Ibid. Num.87. ad §.39. תְּבָעוֹ בִּשְׂכַר הַשַּׁדְכָנוּת וְזֶה כָּפַר וְאָמַר שֶׁלֹּא הָיָה שַׁדְכָן שֶׁלּוֹ *Si exegerit mercedem conciliationis nuptiarum, hic verò negaverit & dixerit, illum non fuisse proxenetam suum.*

Porrò שִׁדּוּכִין videntur etiam vocari quandoque *μνῆστρα* seu *Pignora & Arrhæ*, mutuò datæ in confirmationem Promissionis seu sponsionis. Hinc legitur in כל בו *Col-bo* folio 86. col.4. שִׁדּוּכִין הַמְשַׁיְּיִין בְּנֵי אָדָם שֶׁמִּזְדַּוְּגִין יַחַד פָּסְקוּ הַתּוֹסָפוֹת אִם אֶחָד מֵהֶם חוֹזֵר קָנָה חֲבֵירוֹ וְהִרְוִיחַ כָּל הַשִּׁדּוּכִין לְפִי שֶׁבִּיֵּשׁ אוֹתוֹ שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לִמְצוֹא זוּג כָּל כַּךְ טוֹב כְּמוֹ שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה מִקּוֹדֶם h. e. *Sponsiones, μνῆστρα, quæ deponunt ii, qui conjugium ineunt, de iis statuerunt Additiones Talmudicæ, si alterutra pars retractarit aut revocarit, alteram lucrari omnia μνῆστρα; eò quòd pudore eam affecerit, adeò ut non amplius tam præstantem invenire possit comparem vel conjugem, sicut antea.* Confer Schylchan Aruch, in אבן העזר Numer.3.§.6. Hinc etiam legimus, impositam fuisse קְנָס mulctam in hujusmodi שִׁדּוּכִין seu sponsionibus retractanti. Schylchan Aruch in חשן משפט Num.208.§.16.

Ex his jam clarius liquere videtur, quid Verbum שִׁדֵּךְ, & Nomen inde deductum שִׁדּוּכִין, in hac materia sibi velint. Quando ergo prohibent, ne quis fœminam aliquam despondeat (puta solenniter & coram testibus,) בְּלֹא שִׁדּוּכִין sine *Schiddachin*, hoc sibi velle

velle videntur, Ne quis temere & subito ad aliquam de præsenti sibi desponsandam provolet, cujus statum & conditionem non antea explorarit, cujus animum & voluntatem non priùs tentarit, & tùm honesto ambitu, tum amicabili sponsione sibi conciliarit, eo quod præceps & subitanea istiusmodi desponsatio, atque ad nuptias festinatio, partim sit periculosa, partim etiam scandalosa, animi lascivi & libidinosi index. שדוכין itaque sunt, *Sponsio, Desponsatio quasi privata, & de futuro:* קדושין *Sponsalia solennia, & de præsenti.* Unde & שדוכין seu Sponsiones ejusmodi privatæ non sunt ratæ, & efficaces vel sufficientes, nisi קדושין, solennis Desponsatio accesserit & subsequuta fuerit. Confirmantur tamen etiam instrumento scripto, seu libello, cujus Formulam, cum nonnullis aliis, vide ad finem hujus Dissertationis. Pergamus.

52.

Porrò potest etiam Desponsatio utrinque fieri per שליח *Legatum, Nuncium*, seu *Procuratorem*; ita tamen, ut, si fœmina Procuratorem talem constituat, id faciat coram testibus, quod in Viro Legatum substituente non requiritur. Talem Legationem seu Procurationem obire possunt omnes, excepto Surdo, Stulto, Minorenni, Gentili (Christiano) & Servo. Legatus viri dicet ad eam; הֲרֵי אַתְּ מְקוּדֶּשֶׁת לִפְלוֹנִי בְּכֶסֶף זֶה אוֹ בִּשְׁטָר זֶה *En desponsata es huic vel illi N. N. hac Pecuniâ aut his Literis.* Si mulier Legatum habeat, qui Desponsationem ipsius accipiat, dicit ad eum; הֲרֵי פְלוֹנִית שֶׁשְּׁלָחָה אוֹתְךָ מְקוּדֶּשֶׁת לִי *Ecce N. N. quæ ablegavit te, desponsata mihi est: & hic vicissim ad ipsum;* קִדַּשְׁתִּיהָ לְךָ אוֹ אֵירַסְתִּיהָ לְךָ אוֹ נְתַתִּיהָ לְךָ לְאִשָּׁה וְכָל כַּיּוֹצֵא בָזֶה *Desponso eam tibi, vel, Do eam tibi in uxorem, vel simile quid.* Eadem est ratio si quis despondeat sibi aliquam per Parentem ipsius.

53.

Hoc licet ita fieri posit, nihilominus tamen, מִצְוָה הִיא שֶׁיְּקַדֵּשׁ אָדָם אִשְׁתּוֹ בְּעַצְמוֹ יוֹתֵר מֵעַל יְדֵי שְׁלוּחוֹ · וְכֵן מִצְוָה לְאִשָּׁה שֶׁתְּקַדֵּשׁ עַצְמָהּ בְּיָדָהּ יוֹתֵר מֵעַל יְדֵי שְׁלוּחָהּ *præceptum est, ut homo seu vir uxorem suam per seipsum potiùs sibi despondeat, quam per Legatum: mulier item ipsa potiùs Desponsationem suam accipiat manu sua, quam per Legatum.*

54.

Hinc & nemo debet aliquam desponsare, עַד שֶׁתִּרְאֶנָּה וְתִהְיֶה כְּשֵׁרָה

כשרה בעיניו *donec eam viderit, & ipsi placuerit.* Fortassis enim non inveniet gratiam in oculis ejus, & iterum repudiabit, vel certè odio habebit eam.

55.

Si Procurator ad desponsandam aliquam pro alio, sibi ipsi eam despondeat, tum ea desponsata manet Procuratori: אבל אסור לעשות כן וכל העושה דבר זה וכיוצא בשאר דברי מקח וממכר נקרא רשע *sed prohibitum est ita facere: quicunq; hoc, vel simile quid in cæteris contractibus facit, vocatur Improbus.*

56.

Desponsationi huic solenniter & testatò factæ, adjungenda, & quidem præmittenda est, sive per semetipsum, sive per legatum, Benedictio & Consecratio, adhibito Poculo Vini vel cerevisiæ, quæ talis; ב״אי אמ״ה אק״בו והבדילנו מן העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות ע״י חופה וקדושין ב״אי מקדש ישראל *Benedictus sit Dominus Deus noster, Rex mundi, qui nos præceptis suis sanctificavit, & à scortatione separavit, qui desponsatas nobis prohibuit, & per nuptias ac desponsationem ductas, concessit. Benedictus sit Dominus Deus, sanctificans Israëlem.*

57.

Solet etiam Desponsatio apud Hebræos *Annulo* confirmari. In *Sepher hachinnuch* fol. 205. col. 2. נהגו ישראל לקדש בטבעת להיות בידה תמיד למזכרת h. e. *Consueverunt Israëlitæ desponsare cum annulo, qui jugiter sit in manu ipsius pro mnemosyno, ut recordetur, se eo esse comparatam Viro suo.* Annulus autem debet esse ex auro puro, sine inserta gemma, idque ideò ne fraus aliqua intervenire possit, adulterinam sc. gemmam pro vera, vilem pro pretiosa sponsæ offerendo, & hac ratione desponsatio fiat erronea & vana. Sponsus sponsæ digito Annulum debet inserere, & dicere, הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל *En desponsata mihi es per hunc Annulum, secundum ritum Mosis & Israëlis*: in Col-bo fol 86. col. 4. Item in Sepher mitzvoth gadol, in Præceptis Affirmativis, fol. 125. col. 4. (Majemonides annuli non meminit). Infigendus autem est Annulus Digito indici, שאצל הגודל qui juxta pollicem est. Victor de Carben, Judæus baptizatus, scribit in Opere suo aureo contra Judæos cap. 11. (quod editum Coloniæ, Anno 1509): *Judæus sponsus sponsæ, tempore nu-*

ptiali (vel desponsationis) *annulum oblaturus, diligenter animadvertere debet, an indicem exporrigat sponsa, cui annulus immitti debet, ne sc. annulus medio imponatur digito, in quo scribunt, Mariam, viro Josepho desponsatam, annulum suscepisse & gestasse: unde nulla Judaea annulum in medio digito in hunc diem portat.* Hæc ille. Ego id hactenus in ipsorum libris non inveni. Annulo communiter insculpunt; מַזָּל טוב *Fortuna bona* (adspiret), *Faustum felixq; sit*: quâ formulâ etiam in gratulationibus utuntur.

58.

Transmittunt etiam invicem varia dona & munuscula, quæ סבלונות vocant, Latini, ni fallor, *Sponsalitia*; & quidem nonnulli ante Sponsalia, alii verò, & major pars, pòst. Majemon. in הלכות אישות cap. 9. §. 28.

59.

Accesserunt & Gratulationes, Convivia, ac similes festivitates, lætitiæ testes. Hinc scribit iterum Majemonides cap. cit. §. 22. *Si rumor de muliere aliqua exiverit, quòd sit desponsata τῷ N. ea habetur pro desponsata, etiamsi non adsit* רְאָיָה ברורה *clara probatio. Rumor verò debet confirmari in domo Judicii, secus nulla habetur ejus ratio. Quomodo verò comparatus esse debet rumor, qui sufficiens sit, ut aliqua habeatur pro desponsata? Exem. Gr. Si duo venerint, & testati fuerint, quòd viderint Lucernas ardentes, Lectos sive pulvinaria strata, (id est, Mensas instructas) Homines ingredientes & egredientes,* וְנָשִׁים שמחות לה *Mulieres ei συγχαιρούσας & congratulantes, ac dicentes, ἡ N. Desponsata est hodiè, &c.* Mentio etiam fit שִׂמְחַת אירוסין *Lætitia vel festivitatis Sponsaliorum*, seu, סְעוּדַת אירוסין *Conviviorum sponsalitiorum*, in Even haëzer, in הלכות קידושין Numer. 50. §. 3.

60.

Qui *sub Conditione* (עַל תְּנַאי) desponsat aliquam, impletâ conditione, desponsatio habetur rata; si non impleatur, desponsatio nulla est. Ad Conditionem talem, hîc, ut & in cæteris contractibus, *quatuor* requiri dicunt; ex quibus si unum deficiat, conditio est otiosa, & contractus validus; 1. שֶׁיִּהְיֶה הַתְּנַאי כָּפוּל *ut conditio sit geminata*, 2. שֶׁיִּהְיֶה הֵן שֶׁלּוֹ קודם לְלָאו *ut conditionis affirmativa præcedat negativam*: 3. שֶׁיִּהְיֶה הַתְּנַאי קודם לְמַעֲשֶׂה *ut conditio*

prior sit actione, 4. שֶׁיִּהְיֶה הַתְּנַאי דָּבָר שֶׁאֶפְשָׁר לְקַיְּמוֹ *ut conditio sit res quæ impleri poßit.*

Ex. Gr. Si quis dicat ad mulierem; *Si dederis mihi ducentos florenos, desponsata mihi eris hoc denario; si verò non dederis, non eris mihi desponsata; & conditione hac præmissâ, ei demùm dederit denarium*, tum, conditione a muliere impletâ, desponsata erit mulier; non impletâ, non erit desponsata. Quod si verò dicat; *En desponsata mihi es hoc denario*, &, denario dato, demùm conditionem annectat; *Si mihi dederis,&c.* tùm conditio hæc otiosa & nullius momenti est: quia Actio præcessit, & denario dato demùm conditionem protulit, & desponsatio rata est.

Sic; si dixerit quis mulieri; *Si dederis mihi ducentos florenos, eris mihi desponsata per hunc denarium; & hoc dicto denarium in manum ipsi dederit*, conditio est otiosa: quia eam non geminavit, dicendo etiam; *Si non dederis,&c.* & desponsatio rata.

Ita, si dixerit ei; *Si non dederis mihi ducentos florenos, non eris mihi desponsata; si verò dederis mihi ducentos florenos, eris mihi desponsata hoc denario; & hoc dicto denarium in manum ei dederit*; conditio hæc nulla est, quia partem conditionis negativam præmisit affirmativæ, & mulier talis eo ipso temporis puncto est desponsata, nec tenetur ei quicquam dare.

Sic, si dixerit ei; *Si ascenderis in firmamentum, aut descenderis in abyssum, eris mihi desponsata hoc denario, & postea demùm ei dederit denarium,&c.* tùm conditio hæc frustranea est, & mulier desponsata: quia conditio est impoßibilis, & perinde est ac si jocaretur & luderet verbis istis.

Qui verò conditionem proponit, de re, quæ factu quidem poßibilis, sed Lege Divinâ est prohibita, veluti; *Si comederis adipem, carnem suillam, eris mihi hoc numo desponsata; si non comederis, non eris desponsata; & conditione propositâ numum ei dederit*; tùm conditio ista valet, ut, siquidem mulier comederit, desponsata sit; si non comederit, non sit desponsata,&c. Quædam tamen hîc excipiuntur.

61.

Porrò, si quæ sub legitima conditione desponsetur, ea non desponsata censetur, nisi ab eo tempore quo conditio impletur; putà, nisi expreßè addiderit מֵעַכְשָׁיו *A nunc* eris mihi desponsata.

Unde,

Unde, si hanc vocem non addiderit, & alius quis eam absolute sibi despondeat tempore intermedio inter conditionem prolatam & impletam, desponsata est secundo.

Plurimos hîc hujusmodi sponsionum conditionatarum formant casus, quos non lubet persequi.

62.

Si quis seu *animo fallendi*, seu alio, ad mulierem dicat, V. G. *Desponsata mihi eris hoc poculo vini; quòd deinde deprehendatur esse mellis, aut vice versa; nummo hoc argenteo, qui postea reperiatur aureus, aut vice versa, vel simile quid, quod, seu absolute, seu tanquam conditionem adjicit, & postea aliter deprehendatur*, desponsatio irrita habetur. Nec juvat, etsi dixerit vel Ipsa; *Animus mihi fuit ut ipsi desponser, licet me fefellerit*: vel Ipse; *In animo habui eam mihi despondere, licet eam fefellerim*: quia הַדְּבָרִים שֶׁבַּלֵּב אֵינָם דְּבָרִים *Verba quæ sunt in corde, non sunt verba.* Majemon. cap. 8. §. 1. 2.

63.

Si mutua stipulatio & desponsatio intercesserit inter Virum & Mulierem, etsi vel ipsa vel ipse è vestigio, & בתוך כְּדִי דִּבּוּר *in ipso quasi dicto*, pœnitentiâ ducti, revocaverint, revocatio ipsorum nulla est, & desponsatio mulieris rata. Majemon. cap. 7. §. 22.

Hactenus de Forma & modo Desponsandi.

FINIS SPONSALIUM.

64.

5. Finem Desponsationis quod attinet, is non simpliciter consistit in Nuptiis & Matrimonio, cujus gratiâ desponsatio instituitur, sed in *Matrimonio pie, honestè, & prudenter*, tam auspicando quàm consummando; Facit n. Desponsationis hæc actio,

Ad *Pietatem*, quòd Desponsationi benedictionem & consecrationem solennem adjungendam, imò præmittendam ordinârunt, ut suprà visum, ut sic à Dei Opt. Max. laudibus, & cum Ipso, tanti momenti contractus auspicaretur.

Ad *Honestatem*, & εὐταξίαν, ut omnia κατὰ τάξιν, & secundum τὸ πρέπον fiant. Sponsalibus enim præcedentibus cavetur, ne conjuges effræni impetu, statim ut facta est stipulatio, ad concubitum proruant, sed decorum observent. Hinc scribitur in

ספר החנוך fol. 205. col. 2. *Præcepit nobis Lex actionem hanc cum muliere, ante conjugii consummationem,* שֶׁלֹּא יָבוֹא עָלֶיהָ כְּבָא עַל הַזּוֹנָה מִבְּלִי מַעֲשֶׂה אַחֵר קוֹדֶם בֵּינֵיהֶם *ne ad eam veniat, sicut quis venit ad scortum, sine ulla præcedanea actione.* Huc quoque facit, quòd res hæc non clandestinè est peragenda, sed in præsentia Testium; omnis sc. confusionis vitandæ causâ. Dicunt etiam ideò fieri desponsationem, כדי שיתן האשה אל לבה לעולם שֶׁהִיא קְנוּיָה לְאוֹתוֹ הָאִישׁ וְלֹא תִזְנֶה תַּחְתָּיו וְלֹא תִמְרוֹד בּוֹ וְתִתֵּן אֵלָיו יְקָר וְהוֹד לְעוֹלָם כְּעֶבֶד לַאֲדוֹנָיו *ut mulier animo suo perpetuò recolat, quòd sit empta ab illo viro, ac proinde sibi caveat, ne vel clam ipso scortetur, vel ei rebellet & obstrepat, sed potiùs honorem ei semper deferat, ut servus domino suo.*

Ad *Prudentiam*; quòd intermedio isto tempore, ex honesta conversatione, alter alterius mores, ingenium, & naturam meliùs & propiùs dignoscere, atque eidem commodiùs se attemperare discat; hincque etiam amor ac benevolentia ipsorum mutua accrescat: quòd item sic tempestivè, num aliquid fortassis sit, quod matrimonii consummationem impedire possit, dispici queat, quod matrimonio consummato, non amplius, aut certè non sine infamia & macula, fieri potest.

CONSEQUENTIA.

65.

Quando duæ personæ, dicto modo, legitimè sunt desponsatæ, tùm, Usq; ad nuptias *Mulier* vocatur מְקוּדֶּשֶׁת vel מאורסת *Desponsata*, אֲרוּסָה *Sponsa*; *Vir* autem, אָרוּס *Sponsus.*

66.

Fœmina etiam, ex quo desponsata est, אע״פי שֶׁלֹּא נִבְעֲלָה ולֹא נִכְנְסָה לְבֵית בַּעְלָהּ הֲרֵי הִיא אֵשֶׁת אִישׁ *licet nondum vel a viro cognita, vel in domum mariti sui sit ingressa*, est Uxor viri: *& qui rem cum ipsa habet, excepto marito ipsius, reus est supplicii capitalis, a domo judicii infligendi: & si maritus seu sponsus ejus velit eam repudiare, oportet ut id faciat libello Repudii.* Majemon. cap.1.§.3.

67.

De Tempore, quo Desponsati manent, usque ad completionem Matrimonii per nuptias, nihil certi constitutum lego. Leo de Modena scribit parte 4. cap.3. Historiæ suæ: *Quidam ita desponsati*

sponsati manent per integrum annum: alii per semestre; plus sc. vel minus pro voluntate, vel commoditate partium contrahentium.

68.

Interea autem quamvis הָארוּסָה Desponsata revera jam sit *Uxor viri*, attamen nondum est אֵשֶׁת אִישׁ גְּמוּרָה *Uxor viri mera & absoluta*; sed אֲסוּרָה לְבַעְלָהּ כָּל זְמַן שֶׁהִיא בְּבֵית אָבִיהָ *prohibita est marito* (sponso) *suo, ex statuto Scribarum, quamdiu est in ædibus patris sui*: וְהַבָּא עַל אֲרוּסָתוֹ בְּבֵית חָמִיו מַכִּין אוֹתוֹ מַכַּת מַרְדּוּת *& qui rem habet cum desponsata sua in domo soceri sui, is luit pœnam contumaciæ* (flagellationis). Idem cap. 10. §. 1. Præterea etiam, si gravidam reddat, infans juxta quosdam pro spurio habetur. Sic enim legitur in Talmud, Jevammoth fol. 69. col. 2. הַבָּא עַל אֲרוּסָתוֹ בְּבֵית חָמִיו רַב אָמַר הַוָּלָד מַמְזֵר וּשְׁמוּאֵל אָמַר הַוָּלָד שְׁתוּקִי *Si quis congrediatur cum desponsata sua in domo soceri sui, infans est spurius ex sententia* רב *Raf: vel saltem* שתוקי *anceps, incerti patris.* Id amplius declaratur à R. Mose Majemonide, in הלכות אסורי ביאה cap. 15. §. 17. אֲרוּסָה שֶׁנִּתְעַבְּרָה וְהִיא בְּבֵית אָבִיהָ הֲרֵי הַוָּלָד בְּחֶזְקַת מַמְזֵר וְאָסוּר בְּבַת יִשְׂרָאֵל וְאָסוּר בְּמַמְזֶרֶת *Desponsata si gravida fiat in domo patris sui, infans habetur pro spurio, & prohibitus est filiæ Israelis honestæ, imò & spuriæ. Quòd si examinetur mater ejus, & dicat; Ex sponso meo impregnata sum, creditur ei, & infans est legitimus: quòd si verò sponsus ejus eam mendacii arguat, & dicat, Per vitam meam nunquam rem habui cum ea; infans est spurius, licet pro filio ejus habeatur, &c. Quod si famâ populi differatur, ac si non solùm cum sponso, sed & cum aliis rem habuisset, infans est* ממזר ספק *Spurius dubius, illegitimus, &c.* vide & אבן עזר Numer. 4. §. 27. 28. Quinimò licet quis per Concubitum aliquam sibi desponsarit, prohibetur tamen secundâ vice cum ea congredi, donec eam in domum suam traduxerit, & sibi per nuptiarum solennitatem publicam junxerit, quæ vocatur כְּנִיסָה לַחוּפָּה *Introductio in thalamum*: item נִשּׂוּאִין *Nuptiæ.* Et tamdiu manet אֲרוּסָה Sponsa, donec in thalamum, seu domum mariti traducatur (hac enim sola consummatur matrimonium). Postmodum, tempore nuptiarum, quæ per septem dies durant, *Sponsus* vocatur חָתָן, Sponsa, כַּלָּה. Nuptiis celebratis, est אֵשֶׁת אִישׁ גְּמוּרָה *Uxor viri mera & absoluta.*

69.

Nuptiarum solennitas publicè coram Ecclesia, & iterum, cum

solenni Benedictionis formula est consecranda; cujus rei rationem hanc reddit Majemonides in מורה נבוכים parte 3. cap. 49. *Si*, inquit, *sufficeret privatim illud facere, multi reperirentur, qui meretricem ad aliquod tempus in ædes suas introducerent, ac dicerent, illam Uxorem suam esse. Propterea constitutum est, ut posteaquam Vir per sponsalia aliquam sibi desponsavit, nuptiæ postea publicè celebrentur, exemplo Boasi, de quo legitur*; Et accepit Boas decem viros, &c. Ruth. 4. v. 2.

70.

Necessarium quoque Uxoris, & ad consummationem matrimonii, requisitum est כְּתוּבָּה *Dos*, & Instrumentum dotale, quod scribendum & cōfirmandum ante introductionem in thalamum. Majemon. in הלכות אישות cap. 10. §. 7. *Scribenda est sponso, dos vel donatio propter nuptias ante introductionem in thalamum: & tum demùm licita est ei uxor. Sponsus autem debet solvere mercedem scribæ: Alia est dos virginum, alia viduarum. Virgini non dantur infra* 200. *florenos: Viduæ non minus quàm* 100. De his integer extat Tractatus Talmudicus כתובות, *De Jure Dotium*, & pleni sunt libri Rituales Judæorum. Formulam autem hujusmodi Instrumenti dotalis invenies sub finem hujus Dissertationis. Reliquas nuptiarum Judaicarum solennitates & consuetudines, vide in Synagoga Judaica Patris mei, cap. 28.

Sed satis de his. Progrediamur ad Repudia, seu Divortia.

DE REPUDIIS seu DIVORTIIS.

71.

De Repudiis seu Divortiis prolixè agunt Hebræi. Nos verò, instituti nostri rationem habentes, & quæ illi diffusissimè de iis scribunt, hic quoque in certos limites contracturi, de sequentibus quæstionibus potissimùm, quædam ex illorum libris delibabimus, 1. *Quónam Repudiorum referant Originem & Institutionem? 2. Quænam apud ipsos sit Repudiorum forma & modus? 3. Inter quas personas hæc repudiandi formæ*

di forma locum habeat & requiratur? 4. Quæ secundum ipsos justæ & sufficientes sint Repudiorum & Divortiorum causæ? & 5. Quædam Repudium Consequentia.

Antequam autem id aggrediamur, de hoc duntaxat Lectorem monebimus, nos inter *Repudia* & *Divortia* nullum discrimen facere, idq; non solùm Hebræorum exemplo; sed & Latinorum, qui promiscuè vocabula hæc usurpant.

ORIGO DIVORTIORUM.

72.

ORIGINEM ergo Repudiorum & Divortiorum arcessunt Hebræi ex Lege Mosis, Divinæque institutionis esse volunt. Lege quippe Dei non solùm permissa volunt esse Divortia, sed & præcepta. Hinc scribunt in Talmud, libro Kiddúschin: מִי שֶׁצִוָה בנִשׂוּאִין צִוָּה בגרושין *Idem qui* præcepit *de Nuptiis*, præcepit *etiam de Divortiis*. Hinc dicunt etiam vulgò, אִשָּׁה רָעָה מִצְוָה לְגָרְשָׁהּ *De muliere mala* præceptum est, *ut expellatur*. Et inter sententias Ben Syræ legitur in Sanhedrin fol.100.2. אִשָּׁה רָעָה צָרַעַת לְבַעְלָהּ מַאי תַּקַּנְתָּה יְגָרְשֶׁנָּה מִבֵּיתוֹ ויתרפא מִצָּרַעְתּוֹ *Mulier mala lepra est marito suo. Quodnam est ejus remedium? Expellet eam è domo sua, & curabitur à lepra sua.* Cum quo convenit aliquo modo, quod legitur in Syracide nostro Cap.25.v.36. *Si ductum manus tuæ non sequitur, à corpore tuo eam abscinde. Da ei libellum, & repudia.*

73.

Præceptum hoc Divinum petunt iterum ex Mose Deuteron. cap.24.v.1. ubi ita legitur: כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבְעָלָהּ וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר וכתב לָהּ ספר כריתת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְּחָהּ מִבֵּיתוֹ, ex quibus verbis Præceptum eliciunt Legale affirmativum, *Expellendam esse uxorem cum libello repudii*: sic enim verba illa interpretantur: *Si acceperit vir mulierem, &* (aut) *coierit cum ea, & acciderit, ut ea non inveniat gratiam in oculis ipsius, eò quod invenerit in ea fœditatem vel turpitudinem aliquam; tùm scribet ei libellum repudii, tradetq; illum in manum ejus, atque sic dimittet eam è domo sua, &c.* Hinc dicunt quoque Pharisæi, apud Evangelistam

gelistam Matthæum cap.19.v.7. *Mosen* mandasse *dare libellum repudii, eamq; dimittere.* Hinc scribitur etiam ad ista verba in *Sepher hachinnuch* præcepto 548. fol. 208. col. 2. שֶׁנִּצְטַוִּינוּ כְּשֶׁנִּרְצֶה לְגָרֵשׁ נְשׁוֹתֵינוּ לְגָרֵשׁ אוֹתָן בִּכְתָב וְעַל זֶה הַכְּתָב הַכָּתוּב יֹאמַר סֵפֶר כְּרִיתוּת וְהוּא שֶׁיִּקְרְאוּ אוֹתוֹ רַזַ״ל גֵּט ׳ וְעַל זֶה נֶאֱמַר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוּת h.e. Jussi sumus, *quando nobis placet dimittere aut expellere uxores nostras, ut id faciamus scripto, quod scriptum Scriptura vocat* Libellum excisionis vel discisionis, *Rabbini vero nostri* גֵּט Get: *& de hoc dicitur*; Scribet ei libellum discisionis, &c. Sic in libro Præceptorum magno, מִמִּקְרָא זֶה לָמַדְנוּ עִיקְּרֵי הַגֵּירוּשִׁין *Ex Scriptura ista discimus fundamenta Repudiorum, &c.* Sic communiter. Quàm rectè & benè, infrà pluribus videbimus. Hic sententiam duntaxat illorum recensere nobis est propositum.

FORMA.

74.

FORMAM Repudiandi constituunt in Scripto Libello Repudii mulieri, quæ dimittitur, dando, cum annexis solennitatibus quibusdam necessariò requisitis. Libellum Repudii vocant Hebræi, ex loco allegato, סֵפֶר כְּרִיתוּת *Libellum abscisionis, discissionis:* גֵּט פִּטּוּרִין *Libellum dimissionis*, vel אִגֶּרֶת פִּטּוּרִין *Epistolam dimissionis:* סֵפֶר תִּירוּכִין *Libellum expulsionis, &c.* Fundamentum hujus ponunt iterum in his loci adducti verbis, וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתֻת וְנָתַן בְּיָדָהּ *Et scribet ei libellum repudii, quem tradet in manum ejus.* Unde concludunt, Nonnisi libello repudii scripto mulierem posse dimitti: & hunc libellum realiter in manum ipsi esse tradendum.

75.

Cur verò non Verbis, sed Scriptis literis, Dimissio facienda fuerit, ejus rei rationes sequentes traduntur in ספר החנוך folio 209. 1. וְאָמְנָם צִוְּתָנוּ הַתּוֹרָה כְּשֶׁנְּשַׁלְּחֶנּוּ אוֹתָהּ לְבִלְתִּי שַׁלְּחָהּ בְּדִבּוּר לְבַד פֶּן יִהְיֶה לָנוּ זֶה לְאֶבֶן נֶגֶף וּלְצוּר מִכְשׁוֹל לִהְיוֹת זִמָּה בְּתוֹךְ עַמֵּנוּ שֶׁתִּטְעוֹן הַמְּזֻנָּה עַל בַּעְלָהּ כִּי הוּא גֵּרְשָׁהּ מִמֶּנּוּ ׳ גַּם יִהְיֶה מַעֲשֵׂה הַגֵּירוּשִׁין מָצוּי הַרְבֵּה ׳ אָכֵן עַתָּה שֶׁנִּתְחַיַּבְנוּ לִכְתּוֹב הַדְּבָרִים בְּסֵפֶר וְהָעֵד עֵדִים צְרִיכִים לְהַרְאוֹת שְׁטָר עַל הַטּוֹעֶנֶת גֵּירוּשִׁין : וְעוֹד תּוֹעֶלֶת בַּדָּבָר כִּי בְּתוֹךְ כָּךְ תָּנוּחַ חֲמַת אִישׁ לִפְעָמִים וְיִנָּחֵם מִלְּגָרֵשׁ אוֹתָהּ וְיִגְדַּל הַשָּׁלוֹם h.e. *Præcepit autem nobis Lex, ut, dimissuri*

missuri uxorem, non dimittamus eam nudis verbis; 1. *ne hoc sit nobis in lapidem offensionis, & petram scandali, h. e. ne sit causa & occasio ad lasciviam & libidinem in populo nostro, dum mulier scortatura clam marito suo, prætendere posset, se ab eo dimissam esse & expulsam*: 2. *ad vitandam frequentiam Repudiorum & Divortiorum*; *quia, si aliter constitutum esset, longè frequentiora forent, quàm verò jam sunt, dum nimirum obligati sumus negotium in libello describere*; *testes etiam adhibere, & iis instrumentum illud exhibere*: 3. *& hæc utilitas subest, quòd interea temporis (dum ista suscipiuntur & peraguntur) ira viri contra uxorem suam sæpissimè mitigetur, ut ipsum consilii sui pœniteat, à repudio abstineat, amor denique & pax inter ipsos redintegretur.* Abarbenel etiam in Deuteron. ita hac de re ſcribit: האמנם לא רצתה התורה להתגרש בדברים או בכסף או ביציאה מביתו כדי שלא יהיו הגירושין דבר נקל לעשותו ותהיה האשה גרושה מאישה פעמים אין מספר כל עוד שיעלה על רוחו ׃ וגם היא תצא ותאמר גרושה אני או כבר גרשני בעלי כדי לנאוף את איש אחר וכו' h. e. *Noluit autem Lex, ut Mulier expellatur vel Verbis nudis*; *vel Pecuniâ, vel Egreſsione simplici è domo ejus*; *ne Divortia sint res factu facilis, & fortasis Mulier innumeris interdum vicibus à marito expellatur, quotiescunque sc. in mentem ei venerit*: *ne item mulieres nonnullæ sub hoc prætextu exeant ac dicant, Expulsa sum à marito meo*; *ut tantò liberiùs cum aliis viris scortari poſsint. Ad offendicula ista vitanda, & removenda*; *præcepit Deus, ne homo uxorem suam expellat*; *nisi cum libello, eoq; multis conditionibus limitato, testibusq; adhibitis ratificato. Hæc enim eò faciunt, ne res hæc nimis facilis sit marito*: *&, si fortè in ira & indignatione animum inducat uxorem suam expellere, ut actio hæc gravis & difficilis fiet in oculis ejus, atque interea animus ejus placetur*: *ne item mulier occasionem habeat, falsò & mendaciter dicendi, se Expulsam esse.* In eundem ſenſum ſcribit Majemonides in More par. 3. cap. 49.

76.

Libellum Repudii poteſt ſcribere, Vel Maritus ipſe, vel שלוחו Delegatus aut procurator ejus, ſeu alius aliquis Scriba ejus nomine. Sic Majemon: אחד הכותב בידו או שאמר לאחר לכתוב לו *Perinde est, sive ipsemet scribat manu suâ, sive alium jubeat scribere*: Sic etiam alii. At in שלחן ערוך, in אבן העזר ſub Num. 154. in סדר הגט §. 10. הבעל עצמו לא יכתוב הגט היכא דאפשר *Maritus*

L

ipse non scribet libellum, ubi id fieri potest. Unde non planè de nihilo fortaßis est, quod D. Augustinus scribit, nulli fas fuisse has literas scribere nisi scribis solis. Verba ejus sunt lib. 19. cap. 26. contra Faustum Manichæum, hæc: *Apud Hebræos, ut perhibent, scribere literas Hebræas, nulli fas erat nisi scribus solis. Ad hos igitur, quos oporteret esse prudentes Legis interpretes, & justos dißidii dissuasores, Lex mittere voluit eum, quem jußit Libellum repudii dare, si dimisisset uxorem. Non enim poterat scribi libellus, nisi ab ipsis, qui per hanc occasionem & necesßitatem venientem quodammodo in manus suas bono consilio regeretur, atque inter ipsum & Uxorem pacificè agendo, dilectionem concordiamq; suaderent.* Hinc & in Targum Jonathanis additur, scribendum fuisse *coram Domo Judicii*; וְיִכְתּוֹב לָהּ סֵפֶר תֵּירוּכִין קֳדָם בֵּי דִינָא *Et scribet ei libellum repudii coram domo judicii.* Unde videtur, authoritate publicâ scribendum fuisse, licet sine actione aut lite judiciali.

77.

Plurimas, adeoque innumeras pænè conditiones & casus ponunt hic, tùm circa Scripturam Libelli, tùm circa ejus Traditionem: omnia in eum finem, ut res tanto sit operosior, ac difficilior, & hinc ad maturiorem deliberationem pars Dimittens permoveatur.

Circa Scripturam; veluti de Liquore quo scribi poßit, vel non poßit: de Materia cui inscribi vel poßit, vel non poßit: quis hæc suppeditare debeat, Maritúsne an Scriba! de Calamo, quo scribendus: quot Lineis constare debeat, nonnisi duodecim videlicet! quot & quibus Literis, ad ultimum pænè usque apicem, ne vel aliqua redundet vel deficiat: ambiguitas enim verborum omnis vitanda: Scriptura debet esse clara, distincta, legibilis: Linguâ potest scribi quâcunque; communiter tamen omnes scribunt Linguâ Chaldaicâ: sic præcipiunt etiam de scriptionis Tempore & Loco, de Subscriptione testium, &c.

In Libello ipso debet contineri Formula significans, quòd maritus uxorem expellat & removeat à bonis suis: formula item Discißionis & separationis vinculi ipsorum conjugalis, ita ut maritus omni suo in eam juri pro tempore renuntiet, facultatemque ei faciat nubendi, cuicunque voluerit; velut, הֲרֵי אַתְּ מְשׁוּלַּחַת *En dimissa es:* הֲרֵי אַתְּ מְגוֹרֶשֶׁת *En expulsa es:* הֲרֵי אַתְּ לְעַצְמֵךְ

Tui

Tui ipsius, Tui juris esto: הֲרֵי אַתְּ מוּתֶּרֶת לְכָל אָדָם *Licita, permissa es cuivis homini seu viro*; sc. in conjugium, vel simile quid. Hæc ultima verba, *Permissa es cuivis viro*, sunt גוּף שֶׁל גֵּט *Corpus, id est, Substantia libelli*, ut notat Majemonides, & disertis verbis extat in Talmud, in Tractatu Gittin cap. 9. in Mischna. Et de hoc intelligendum, quod Josephus scribit Antiquitatum Judaicarum lib. 15. cap. 11. *Mulieribus autem, ne dimissis quidem, fas est nubere, nisi prioris viri permissu*, h. e. nisi ei potestatem hanc disertis verbis faciat. Nomen porrò, tam Viri dimittentis, quàm Uxoris quæ dimittitur, disertè est exprimendum, ut appareat Quis Cui Libellum scribat, &c.

78.

Non sufficit autem Libellum dimissionis scribere, sed ne sit מְחוּסַּר מַעֲשֶׂה *destitutus effectu*, post scriptionem, *Tradendus etiam* est realiter in manum mulieris, vel saltem בִּרְשׁוּתוֹ *in potestatem ipsius*; & quidem vel à Marito ipso, vel à Delegato, & Procuratore ipsius; idque בִּפְנֵי עֵדִים *coram testibus*: & hi libellum priùs debent legere: vel si legere ipsi non possint, ab aliis debet ipsis prælegi: Quando traditur, requiritur etiam, ut simul verbis disertè renuntiet ac dicat, הֲרֵי זֶה גִּטֵּיךְ vel הוּא גִּטֵּיךְ *En tibi libellum tuum Repudii*, vel simile quid: tradendus etiam est בְּשֵׁם תּוֹרַת גֵּרוּשִׁין *Nomine Legis de Repudiis*; Mulier etiam libellum potest recipere vel ipsamet, vel per legitimum Procuratorem, qui vocatur שְׁלִיחַ קַבָּלָה *Delegatus acceptionis*: & plurima alia, ad quæ sola integer liber requireretur, quibusq; omnibus recensendis, nos hîc consultò abstinemus.

79.

Flavius Josephus Antiquitatum Judaicarum lib. 4. cap. 8. scribit: *Qui à conjuge, quacunque de causa, ut sæpè hominibus usuvenit, disjungi postulat, scripto ei securitatem faciat, quòd eam nolit ampliùs repetere: sic enim habebit potestatem alterius quærendi: alioquin divortium non permittitur.* De hoc nullam mentionem invenio, vel in Ritualibus Hebræorum, vel in Formulis Repudiorum hodiè extantibus. Intelligendum fortassis ita, quod Josephus scribit, *Maritum securitatem ei facere debere, quòd nolit eam repetere*; scil. si post dimissionem alteri nupserit. Nam aliâs licuit, quamdiu soluta mansit, ut infrà videbimus.

80.

Formulæ Repudiorum extant in Majemonide Parte 2. in הלכות גרושין cap.4.6.12. ספר מצות גדול parte 2. fol. 133. col. 2. in מהר״יל fol.90. & apud alios. Unam ex illis inveniet Lector, sub finem hujus Dissertationis.

81.

Quemadmodum suprà audivimus de Sponsalibus conditionatis: ita etiam sunt *Repudia seu Divortia conditionata.* Talis libellus vocatur גֵּט עַל תְּנַאי *Libellus conditionatus.* Hæc rata demùm sunt conditione impletâ; irrita, conditione non impletâ. Et quamdiu conditio non impletur, potest maritus eam vel abolere, vel mutare pro lubitu, etiamsi Libellus jam sit traditus in manum mulieris: hinc neque desponsari potest sic repudiata, nisi conditio impleta fuerit. Quod si verò conditio impleatur, verè repudiata censetur inde ab hora traditionis Libelli. De his prolixè agit Majemon. in הלכות גרושין cap.8.

82.

Huic simile est, si quis repudiet aliquam post certum ac definitum aliquod tempus; veluti, si quis dixerit ad Uxorem suam, *En tibi Libellum tuum Repudii, sed non repudiata eo eris, nisi post triginta dies.* Talis enim non repudiata censetur, nisi post elapsum diem trigesimum: quod si interea temporis maritus vel moriatur, vel libellus amittatur (sine sc. culpâ mulieris) aut comburatur, non habetur pro repudiata: Talis libellus vocatur גט זמן. Sic si quis repudium suspenderit ab aliqua Actione; veluti; si quis dixerit; *En Libellum tuum repudii, sed non repudiata eris eo, nisi donec mihi dederis ducentos florenos*; non est repudiata, nisi 200. florenos dederit. De his iterum vide eundem ibidem cap.9.

83.

Tradito libello maritus לֹא יִתְיַחֵד עִמָּהּ עוד *non ulterius cohabitabit & solus cum sola in domo vel conclavi eòdem manebit:* quia dicitur, וְשִׁלְּחָהּ מִבֵּיתוֹ *Et dimittet eam è domo sua:* aut אִם נִתְיַחֵד עִמָּהּ *si solus cum sola postea manserit*, vel testibus convinci possit, denuò rem cum ea habuisse, pro eo habetur ac si denovo duxisset eam, atq; iterum pro uxore ejus habetur; ita ut si denuò velit eam expellere & repudiare, novum ei cogatur scribere & tradere libellum repudii.

84. Ex

84.

Ex dictis autem apparet, Divortium Judæorum fuisse totale & verum, ita ut utraq; pars fuerit libera, potestatemq; habuerit alii nubendi, pro suo lubitu & arbitrio.

PERSONÆ.

85.

Ad PERSONAS quod attinet in hac Actione, occurrunt præcipuè duæ; *Agens* videlicet & *Patiens*.

86.

Persona Agens vel *Dimittens* est Vir sive Maritus, aut Sponsus: Solus Vir in Uxorem habet hanc potestatem; non vice versâ. Quin & invitam ac reluctantem potest repudiare, quia dicitur; *Si ipsa non invenerit gratiam in oculis ejus, scribet ei libellum repudii:* Item; *Quod si odio habuerit ipsam, vir posterior scribet ei quoque, &c.* In his verbis dicunt Opus hoc adscribi Viro tantùm, non mulieri. Hinc scribit Josephus Antiquitat. Judaicar. lib. 15. cap. 11. de Salome, Herodis sorore; *Orto deinde inter conjuges* (Costobarum sc. & Salomen) *dissidio, Salome libellum repudii marito mittit,* οὐ κατὰ τοὺς Ἰουδαίων νόμους *non secundum Judæorum Leges: Lex enim nostra solis maritis hoc jus permittit: mulieribus autem, ne dimissis quidem, fas est nubere, nisi prioris viri permissu.* Paulò aliter tamen hæc historia recensetur in Josepho Hebraico, Histor. Judaicar. lib. 5. cap. 22. וַיְהִי אַחֲרֵי כֵן וַתִּפּוֹל מְרִיבָה בֵּין כּוֹסְתוּבָרוֹס וּבֵין שְׁלוֹמִית אִשְׁתּוֹ וַתַּלְשִׁינֵהוּ אִשְׁתּוֹ אֶל הַמֶּלֶךְ וַתִּתְחַנֵּן לוֹ לְדַבֵּר אֶל כּוֹסְתוּבָרוֹס לִכְתּוֹב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוּת וַיְצַו הַמֶּלֶךְ אֶל כּוֹסְתוּבָרוֹס וַיַּעַשׂ לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוּת כְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ וְלֹא כְּתוֹרַת מֹשֶׁה כִּי לֹא תוּכַל הָאִשָּׁה לַעֲזוֹב אֶת בַּעְלָהּ אֲבָל הָאִישׁ יוּכַל לַעֲזוֹב אֶת אִשְׁתּוֹ רַק אִם שְׂנֵאָהּ *Contigit autem postea, ut discordes fierent Costobarus & Salome uxor ejus, & accusavit eum uxor ejus apud Regem, petiitq; ut loqueretur cum Costobaro, ut daret sibi libellum repudii. Quod cùm Rex præcepisset Costobaro, fecit ei libellum Repudii, ex mandato Regis, non verò secundum Legem Mosis, secundum quam non potest uxor virum suum derelinquere:* (sc. pro lubitu & arbitrio suo) *sed vir potest dimittere uxorem suam, si odio habuerit eam.* Et sic putarim ego verisimilius esse, quàm ut in Josepho Græco enarratur. Nam, quamvis mulier non possit ita ut vir, pro suo arbitrio, libellum repudii Viro mittere; potest tamen, in certis causis

& casibus, à Viro libellum divortii petere, imò quandoq; ad eum sibi dandum, Judicis etiam interpositâ authoritate, cogere, ut mox inferiùs visuri sumus.

87.

Persona patiens est Mulier, non tantùm *Nupta*, & viro jam per matrimonium juncta, sed & *Desponsata* tantùm.

De Nupta, & Uxore propriè dictâ, res caret omni controversiâ, quin id inter Judæos usitatum fuerit.

Idem verò juris etiam *inter Desponsatos* fuisse, ut, & Sponsus Sponsam suam repudiare potuerit, & si eam repudiare voluerit, id eodem modo, quo Uxores maritatæ solēt, Libello sc. repudii, nec aliter, facere debuerit, ostendendum. Sunt enim, qui in Historia Josephi & Mariæ dubitant, utrum etiam vel moris vel juris fuerit, ut Desponsatæ cum libello dimittantur. Majemon. in הלכות אישות cap.1.§.3. וְכֵיוָן שֶׁנִּקְנֵית הָאִשָּׁה וְנַעֲשֵׂית מְקוּדֶּשֶׁת אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִבְעֲלָה וְלֹא נִכְנְסָה לְבֵית בַּעְלָהּ הֲרֵי הִיא אֵשֶׁת אִישׁ וְהַבָּא עָלֶיהָ חוּץ מִבַּעְלָהּ חַיָּיב מִיתַת בֵּית דִּין וְאִם רָצָה לְגָרֵשׁ צְרִיכָה גֵט *Posteaquam acquisita est mulier* (per Sponsalia) *& facta est desponsata, etiamsi nondum vel à marito agnita, neque in domum ejus traducta sit, revera est Uxor viri, & qui cum ea congreditur, excepto marito ipsius, reus est mortis: & si* (desponsatus) *velit eam expellere vel dimittere, necesse est ut id fiat libello repudii.* Nam ut idem scribit in הלכות גירושין cap.1.§.1. אֵין הָאִשָּׁה מִתְגָּרֶשֶׁת אֶלָּא בִּכְתָב *Non repudiatur mulier, nisi scripto, quod vocatur* גט. In Col-bo in הלכות אישות ab initio: *Si mulier empta vel acquisita fuerit uno aliquo ex tribus dictis modis, vocatur* מְקוּדֶּשֶׁת Sanctificata, *q. d. Probibita omnibus aliis viris, excepto sponso,* כְּהֶקְדֵּשׁ *veluti* Res Sancta: וְאִם רָצָה לְגָרְשָׁהּ צְרִיכָה גֵט *& si velit repudiare eam, opus habet libello repudii,* שֶׁהֲרֵי הִיא אֵשֶׁת אִישׁ *quia revera est Uxor viri.* Sic in Schylchan Aruch, & aliis.

Fundamentum hujus suæ sententiæ desumunt iterum ex loco Deuteron. cap. 24. v. 1. כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבְעָלָהּ וגו׳ *Si acceperit vir mulierem* (sibi desponderit) *&, vel aut coierit cum ea, & acciderit, &c.* Verba enim hæc Mosaica non tantùm de Uxore jam nuptâ, sed & de Desponsatâ, accipienda esse docet Abarbenel, Commentario suo in Deuteronomion, fol. 283. col. 1. his verbis: מַה שֶּׁאָמַר כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבְעָלָהּ הָרָצוֹן בּוֹ אוֹ בְּעָלָהּ. וְיִרְצֶה בִּקִיחָתָהּ כשיקנה

כשיקנה האדם את אשתו בכסף כדבריהם ז"ל פרק קמא דקדושין, וירצה באמרו ובעלה שיקנה אותה בביאה: ואמר שאיך שיהיה קנינו באחד מהדברים יוכל לגרשה h.e. *Quod dicit Moses*; Si acceperit vir mulierem, *&* coierit cum ea; ſenſus eſt, Si acceperit,&c. *aut* coierit cum ea; *Verbo verò* Accipiendi *vult dicere*, Si *acquiſiverit* homo uxorem Pecuniâ, *ſecundum mentem Rabbinorum noſtrorum in cap.1. Kiddúſchin. Dum verò dicit*, Aut coierit cum ea, *intelligit*; Si acquirat eam per Concubitum, *& ſic vult dicere*, Quocunque ex his duobus modis acquiſiverit, h.e. deſponſarit Vir uxorem ſuam, quòd poſsit eam expellere. Sic ſcribit ibidem colum. 2. hujus rei causâ inſtituta eſſe Sponſalia ante nuptias; כדי שבזמן האירוסין יבחנו שניהם, ואם ימצאו שניהם האהבה והשלום הנמשכים מהאותות המזגים והסכמתם יבאו לידי נשואין. ואם לא יהיה כן לא ישאנה, כי מוטב לגרשה בהיותה בתולה מבהיותה בעולה ונשואה *ut tempore iſto interjecto Sponſaliorum ſe invicem probent: quòd ſi deprehendant amicitiam & concordiam ſequi ex convenientia temperamentorum, tum poſſe ipſos ad nuptias progredi; ſi verò non, non eſſe cum ea nuptias celebrandas: Meliùs quippe eſſe, ut eam expellat Virginem, quàm Maritatam & nuptam.* Et iterùm: הנה חיבה התורה לגרש את האשה אעפי שלא נבעלה לפי שהקדושין מיחדין האדם ואשתו ואוסרין אותה וכו' *Ecce obligat Lex expellere uxorem, etiamſi quis nondùm cognoverit eam: quia Sponſalia uniunt hominem & uxorem ejus, colligantq; eos: unde neceſſe eſt illud vinculum ſolvere.* Quod vero Deſponſata etiam nonniſi cum Libello repudii dimitti potuerit ac debuerit, id quoque ex hoc loco eliciunt. Unde ſic ibidem Abarbenel iterùm, וכבר באה בקבלה האמתית שעם היות שאמרה תורה כי יקח איש אשה ובעלה. שאף על פי שלא נבעלה כיון שנתקדשה לא תצא כי אם בגט שהרי אמר אחרי זה והלכה והיתה לאיש אחר ושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתות ולא אמר שנבעלה אליו והוא הטורה שעל הקדושין בלבד יצטרך הגט h.e. *Et ex vera traditione habetur, quòd licet dicat Lex*; Si acceperit vir mulierem & coierit cum ea, *tamen etiamſi nondum ſit à viro compreſſa, quia deſponſata eſt, opus habeat Libello, quia poſtea ibidem ſimpliciter dicitur*; Et abierit & fuerit viri alterius (i.e. nupſerit alteri) hicque poſterior odio habuerit eam, eique ſcripſerit libellum repudii; *non verò*; Et coierit cum ea. *Iſtud enim docet, etiam propter Sponſalia ſola requiri Libellum repudii.* Hactenus ille. Et in hunc

ſenſum

ſenſum etiam accipit verba iſta Chaskuni. Itaque hoc quoque volunt eſſe Præcepti Divini peculiaris, ut cum libello repudii dimittatur Uxor, tùm deſponſata tantùm, tum etiam in thalamum jam traducta.

De Cauſa autem propter quam, etiam Deſponſata tantùm, cum Libello repudii dimitti debeat, ſcribit idem Abarbenel: *Poſtulat Lex, ut mulier repudietur, etiamſi nondum ſit viro juncta, quia Sponſalia uniunt virum & uxorem ejus, eosq; colligant. Ideò neceſſe eſt diſſolvere vinculum illud,* לפי שהיא מאחר שנתקדשה הרי היא באפשרות קרוב להיות נבעלת לבעלה׃ והתורה לא חששה לנסתרות כי מי יודע כיון שנתקדשה אליו אם נבעלה אם לא *eò quòd ipſa, poſteaquam deſponſata eſt, in proxima poſſibilitate ſit, ut à marito* (ſponſo) *ſuo ſit compreſſa. Lex verò non eſt ſollicita de occultis. Nam quis ſcit, cùm ei ſit deſponſata, an eam cognoverit nécne. Idcirco Sponſalia ſunt* המופת *ſignum evidens, quod arguit, deſponſatam eſſe* אשת איש *Uxorem viri,* ושתצטרך לגט *& opus habere Libello repudii, non propter concubitum tantùm, qui in occulto fieri potuit.*

CAUSSÆ DIVORTII.

§ 88.

De Caussis Divortiorum & Repudiorum, propter quas ſc. vel liberè ſunt licita, vel neceſſariò facienda ſunt, res eſt graviſſima & prolixa. Nos præcipua eruemus & perſequemur.

§ 89.

Diverſæ autem ſunt de his ſententiæ, tum Veterum, tum Recentiorum Judæorum. Quidam Arbitraria illa volunt eſſe, ita ut cuivis licuerit pro lubitu, ob leviſſimam cauſam vel culpam, vel etiam ob nullam, uxori repudium mittere. Alii verò paulò aliter ſentiunt, & nonniſi gravem ob cauſam repudium uxori mittendum cenſent. Plerique tamen in priorem ſententiam revera inclinant, ut ex ſeqq. apparebit. Hinc legimus in libro ספר החנוך fol. 208. משרשי המצוה לפי שהאשה נבראת לעזר לאדם והיא לו כאחד מכלי חמדתו וכענין שאמרו ז״ל אין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי ׃ ואחר שכן היה מרצונו ברה שכל זמן שיקוץ בכלי הזה שיוציאנו מביתו ׃ ומן הטעם הזה יש מרבותינו שאמרו בגמרת גטין שאפי׳ הקדיחה תבשיל יכול לגרשה כלומר מפני דבר קטן אחר שאינה לו אלא ככלי יקר שבבית h. e. *Ex fundamentis hujus præcepti eſt;*

cepti est; Cùm mulier creata sit pro adjutorio hominis, eiq; sit instar unius vasorum pretiosorum ejus, juxta id quod Rabbini nostri dicunt; Mulier non adhæret firmiter, nisi ei qui fecit eam vas; *Cùm, inquam, res ita habeat, hinc est penes voluntatem patrisfamiliâs, ut quandocunque tædium ei oboritur vasis hujus, illud è domo sua eliminet. Hanc ob causam scripserunt Rabbini nostri in Talmud Gittin, quòd etiam ob adustum edulium vel jusculum, homo possit uxorem suam repudiare, quasi diceres, ob rem minimam; eò quòd non aliter sit in domo ipsius, nisi instar vasis vel suppellectilis alicujus pretiosi.* Item: ומהם שאמרו כי בהיות הכלי זה בצלמו כדמותו וחננה האל לצרכו ולכבודו עינים לראות ואזנים לשמוע ונפש שכלית אין ראוי להוציאה ולשלחה מעליו כי אם בטענה גדולה וכענין שאמר הכתוב כי מצא בה ערות דבר *Quidam tamen illorum dicunt, cùm hoc Vas sit ad imaginem & similitudinem ipsius,* (i.e. viro per omnia simile) *oculos habens ad videndum, aures ad audiendum, & animam intellectualem, non decere, ut amandetur & dimittatur, nisi gravem ob causam, sicut Scriptura ipsa dicit;* Eo quòd invenerit in ea rem aliquam Turpitudinis.

§. 90.

Causas venantur iterùm in suprà jam sæpiùs allegato loco Deuter. cap. 24. versibus quatuor prioribus: Quidam in his verbis, כי מצא בה ערות דבר *Quòd invenerit in ea nuditatem rei,* i. e. turpitudinem rei alicujus; Alii etiam in verbis istis: אם לא תמצא חן בעיניו *Si non invenerit gratiam in oculis ejus:* Item; ושנאה האיש האחרון *Si oderit eam Vir posterior quoque.* Unde volunt, ob solam etiam Displicentiam, vel Odium quodcunque, Uxorem dimitti posse.

Quid per ערות דבר *Nuditatem rei*, intelligatur, variè jam olim disceptatum fuit. Nam in Talmud, in Tractatu Gittin, cap. 9. in Mischnâ, legitur disputatio hac de re inter Scholam Sammaj & Hillelis, duorum celeberrimorum Doctorum, qui centum annis ante Templi secundi destructionem vixerunt, ut & R. Akivę, his verbis: בית שמאי אומרים לא יגרש אדם את אשתו אלא אם כן מצא בה דבר ערוה שנאמר כי מצא בה ערות דבר: ובית הלל אומרים אפילו הקדיחה תבשילו שנאמר כי מצא בה ערות דבר: רבי ר' עקיבה אומר אפילו מצא אחרת נאה הימנה שנאמ' והיה אם לא תמצא חן בעיניו: *Qui de domo seu disciplina Schammai sunt, dicunt; Non expellet homo uxorem suam, nisi invé-*

niat in ea rem nuditatis, (דבר ערות) *i. e. impudicam ; ficut dicitur* ; Quòd invenerit in ea ערות דבר nuditatem rei : *Qui de disciplina Hillelis sunt, dicunt ; Expellere etiam potest, si edulium duntaxat ipsi adusserit, ficut dicitur* ; Quòd invenerit in ea עֶרְוַת דָּבָר turpitudinem rei alicujus. *Qui de domo Akiva ; Etiam, si invenerit pulchriorem eâ, quæ ipsi meliùs placuerit, ficut dicitur* ; Et accidat, ut non inveniat gratiam in oculis ejus. *Hucusq; in Mischna.* De his deinde ulteriùs disputatur in Gemara.

Sensus autem & summa huc redit : *Domus Schammaj* innitebatur his solis verbis, כִּי מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר, ac per עֶרְוַת דָּבָר *Nuditatem rei*, vel *Rem nuditatis*, intelligebat Libidinem, Lasciviam, Impudicitiam, λόγον πορνείας, ut Christus loquitur, & proinde statuebat, hanc solam ob causam posse dimitti uxorem. *Domus Hillelis*, subtiliùs duo ista verba עֶרְוַת דָּבָר examinantes, voluerunt divisim esse exponenda, ut sensus illorum sit ac si dictum esset, אוֹ עֶרְוָה - או דָּבָר *Aut turpitudinem aliquam, aut rem aliam*, fœdam scil. & turpem ; veluti, ut in Gemara Talmudica est ; Si mulier egrediatur וְרֹאשׁוֹ פָּרוּעַ nudato capite, (vel, ut Apostolus loquitur, ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, 1. ad Cor. 11. 5) : si in platea neverit, aut filia duxerit, sicque nuda brachia ostentârit : וּפְרוּמָה מִשְּׁנֵי צְדָדֶיהָ aut aperto pectore incesserit (ut fœminæ Christianæ in Gallia solent, scribit R. Sal.) וְרוֹחֶצֶת עִם בְּנֵי אָדָם aut laverit cum Viris in eodem lavacro, vel in loco ubi viri lavare solent : aut si luserit cum juvenibus, &c. Hinc domus Hillelis latiùs extendebat causas Divortii, quàm domus Schammaj. *Domus Akivæ*, ex verbis illis ; *Si non invenerit gratiam in oculis ejus*, conclusit ; Si cui Uxor displiceat, & alia meliùs placeat, eum posse Uxori suæ libellum repudii dare, & aliam ducere. Sic in Talmud de his disputatum fuit olim. Ex quibus apparet, jam eo tempore disceptatum fuisse inter Judæos, An propter quamvis causam, pro lubitu, liceat uxorem dimittere ? & in diversas itum fuisse sententias. Rambam scribit, Halacham seu consuetudinem, & observantiam esse secundum domum Hillelis. De sententia R. Akivæ scribit, non esse Halacham : nam, si quis inveniat aliam mulierem, suâ pulchriorem, & sibi meliùs placentem, eum posse illam ducere ; non tamen interea priorem expellere, si nihil mali commiserit, & moribus ejus apta & conveniens fuerit, sed ei superducere.

Imo

Imò in Talmud Tract. יבמות fol. 52. col. 1. scribitur, Sponsum posse etiam ante nuptias curare scribendum Libellum divortii, quem postea statim tradere queat ei, ubi ipsi placuerit eam repudiare; Verba sunt; אמר ללבלר כתוב גט לארוסתי לכשאכנסנה אגרשנה הרי זה גט מפני שבידו לגרשה *Si quis Scribæ dixerit; Scribe Libellum repudii Sponsæ meæ, quo eam posteaquam duxero, dimittam, talis Libellus est legitimus.* Exemplum hujus rei legitur in Talm. Bava Metzia fol. 101. col. 2. *Mercator quidam advehebat navem repletam doliis vini, in locum quendam, & non inveniebat cellam in quam ea reponeret. Alloquitur mulierem quandam, quæ habebat cellam, ut eam ipsi pro vino suo elocaret! Illa recusat. Ipse, ut rebus suis consuleret; desponsat istam mulierem: Mulier desponsata, concedit ei locum pro vino: Ipse, nacto loco,* אזל לביתיה כתב ליה גיטא שדר לה *statim domum abit, & scribit Libellum repudii, eumq; ipsi mittit: Mulier offensa, conducit bajulos, & vinum ejus iterum curat è cella sua extrahi, ei in plateam collocari, &c.* Sic in Gittin fol. 34. col. 1. *Legitur exemplum de quodam R. Gidol ben Reilai, qui sine ulla causa repudii libellum mittebat uxori suæ; cùm verò ipsa nollet statim acceptare, sed juberet Latorem crastino die redire, R. Gidol pœnitentiâ ductus, Deo gratias egit, quòd non acceptarit libellum.* Ex quibus apparet, maximam olim hîc licentiam fuisse, eamq; arbitrariam.

Videntur differentiam hîc facere inter Uxorem Primam & Secundam. Hinc scribit Majemon. in הלכות גירושין cap. 10. §. 21. לא יגרש אדם אשתו ראשונה אלא אם כן מצא בה ערות דבר שנאמר כי מצא בה ערות דבר וגו׳ ואין ראוי לו למהר לשלח אשתו ראשונה: אבל שנייה אם שנאה ישלחנה h. e. *Non expellet homo Uxorem suam primam, nisi inveniat in ea* ערות דבר *rem aliquam turpem seu impudicam, juxta illud;* Si invenerit in ea ערות דבר: *neq; decet, ut festinet & præcipitanter dimittat uxorem suam primam; sed secundam, si oderit eam, dimittere potest.* Hinc dicunt: כל המגרש אשתו ראשונה מזבח מוריד עליו דמעות *Si quis dimittat uxorem suam primam, super eo altare fundit lachrymas.*

R. Levi Ben Gerson scribit ad Deuter. 24. 1. אמר זה לפי הנהוג שלא יגרש אדם אשתו אלא לסבה גדולה ולזה אמר כי ימצא בה ערות דבר אמנם על דרך האמת כבר ביארה התורה שאפילו לא מצא בה ערות דבר יש לו רשות לגרשה אם שנאה כאמרו ושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתות ולזה מבואר שאיך שיהיה שלא

מצאה חן בעיניו יש לו רשות לגרשה *Dicit hoc* (Quòd invenerit in ea ערות דבר) *de communi praxi & conſuetudine: quia non ſolet homo expellere uxorem ſuam ordinariè, niſi gravem aliquam ob cauſam. Ideò dicit;* Quòd invenerit in ea ערות דבר. *At ſecundum rei veritatem, exponit Lex, quòd licet non inveniat in ea* ערות דבר *turpitudinem aliquam, tamen poteſtatem habeat eam expellendi, ſi odio habuerit eam, ſicut dicitur;* Si odio habeat eam vir poſterior, ſcribet ei libellum repudii. *Unde liquet, quacunque demum ratione accidat, ut uxor non inveniat gratiam in oculis ejus, ipſum facultatem habere eam expellendi.*

In libro כל בו Col-bo, in הלכות גיטין fol. 88. col. 3. 4. ערות דבר כגון עוברת על דת משה מאכילתו משאינו מעושר ומשמשתו נדה ולא קוצה חלה ונודרת ואינה מקיימת וכן עוברת על דת יהודית שיוצאה בשוק וראשה פרוע ואפילו קלתה בראשה אם מצאה לרשות הרבים וטווה ורד כנגד פניה ומשחקת עם הבחורים וכו׳ h.e. *Quid eſt* ערות דבר? *Veluti ſi tranſgrediatur Legem Moſis: Ex. Grat. Si præbeat marito cibum qui non eſt decimatus; ſi menſtruis laborans miniſtraverit ei: ſi non abſcindat Challam ſeu particulam de maſſa ex qua panem faciunt: ſi votum faciat, & id non obſervet: Sic, ſi tranſgrediatur leges verecundiæ & honeſtatis mulierum Judaicarum; veluti ſi detecto capite exeat in plateam, quantumvis calathum in capite geſtet; ſi ſuco faciem ſuam tingat vel pingat: ſi cum juvenibus ludat. Nonnulli tamen exiſtimant, ob hæc non poſſe repudium mitti, niſi admonitio præceſſerit, & niſi teſtes habeantur.*

Eadem habentur in Majemonide cap. 24. §. 12. & 13. item in Ammude golah, ſeu libro Præceptorum parvo, ubi in gloſſa additur; או שהיתה תובעת התשמיש מבעלה בקול רם עד ששכנותיה שומעין אותה מדברת על עסקי התשמיש או שהיתה מקללת אבי בעלה בפני בעלה *aut ſi fuerit exigens debitum conjugale à marito ſuo voce clarâ, ita ut ejus vicinæ audire potuerint eam loquentem de re iſta, aut ſi fuerit maledicens patri mariti ſui* (ſocero ſuo) *præſente marito ſuo.* Extant hæc quoque in שלחן ערוך parte 4. Num. 115. in Majemonide dicto loco.

In eodem Majem. cap. 10. §. 22. legitur & hoc: אשה רעה בדעותיה ושאינה צנועה כבנות ישראל הכשרות מצוה לגרשה שנאמר גרש לץ ויצא מדון *Mulier ſi ſit malis moribus prædita, & non verecunda, ſicut honeſtam filiam Iſraëlis decet, præceptum eſt ut dimittamus*

mus eam, sicut dicitur; Expelle derisorem, & cessabit contentio, Proverb. 22. v.10.

Don Isaac Abarbenel ex loco Deuteron. duas generales causas extrahit Repudii seu Divortii: 1. ערות דבר Turpitudinem & Impudicitiam, sive ea consistat in Scortatione & Adulterio ipso, sive in aliis, pudicitiã muliebrem minus decentibus verbis; factis, vel gestibus, aut certè suspectam illam reddentibus: 2. חִלּוּף הַמְּזָגִים וּבִלְתִּי הַסְכָּמַת מְזֹגֵי הָאִישׁ וְאִשְׁתּוֹ *Diversitatem & dissimilitudinem temperamenti & naturæ*; quando nempe Uxoris natura & indoles non est attemperata naturæ Viri; unde deinceps Displicentia; Tædium, Nausea, item שנאה Odium, oriuntur. Et ex his jurgia, lites, contentiones, &c. Hanc suam sententiam aliquot rationibus confirmat, quas in secunda hujus Dissertationis parte videbimus.

Huc referunt etiam, si mulier famâ malâ, suâ quidem culpâ laboraverit, & se suspectam reddiderit de re aliqua מְכוֹעָר בְּיוֹתֵר *vehementer fœdâ*, ejusque rei testes adfuerint, licet actus ipse scortationis clarè probari non possit: Veluti, Si sola fuerit in cubiculo, & visus fuerit vir egredi, eoque egresso, statim visa fuerit illa de lecto surgere, & vel femoralia induere, vel semicinctio se accingere: aut, si spurum recens visum fuerit suprà in thalamo: aut, si egressi fuerint ex loco caliginoso & tenebroso: aut hic illam, vel hæc illum è fossa extraxerit: aut si viderint virum ipsam osculantem super Os indusii: aut visi fuerint se mutuò amplexantes & osculantes: aut unus post alterum introierit in cubiculum, & januam post se clauserint, & similia. Ob hujusmodi præsumptiones volunt etiam dimitti posse uxorem, hasq; etiam comprehendi sub עֶרְוַת דָּבָר.

Item, si quæ sit מוֹרֶדֶת rebellis marito suo, eique officium conjugale, seu quòd ipsum fastidiat, seu ut ipsum irritet, deneget, Ibid. cap. 14. §. 8. &c. Sic Sponsa, quæ completo tempore, quo nuptiæ celebrandæ sunt, refragatur, ut ægrè sponso faciat, repudiari potest, Ibid. §. 12.

In enumeratis casibus & causis sciendum, liberum esse marito uxorem repudiare, vel non repudiare, sed servare.

91.

At verò, Si uxor deprehensa fuerit corpus suum prostituere,

vel à marito ipso, vel maritus id à fide dignis & sufficientibus testibus acceperit, quibus ipse fidem largiatur, tùm nolens volens cogitur, etiam Judicis authoritate interveniente, illam repudiare, neque ulteriùs, hoc quidem in casu, ipsi cohabitare licet; sic tamen ut ipsi dare teneatur dotem vel donationem propter nuptias. Quod si Uxoris propria confessio accesserit, tùm insuper etiam donationem hanc amittit. Majemon. in הלכות אישות capite 24. §.16.17.

92.

Qui Uxori suæ in præsentia duorum olim dixit, אַל תִּסָּתְרִי עִם אִישׁ פְּלוֹנִי *Ne abscondas te cum Viro isto* N. h.e. *ne clandestinè cum ipso convenias & converseris*; ipsa verò insuper habitâ hac admonitione clàm cum illo conveniat, & tamdiu cum ipso sola commorata fuerit, ut pollui ab ipso potuerit, hujusque rei maritus vel testes habuerit, vel spectator ipsemet fuerit, illa ab eo tempore prohibita viro fuit, donec eam Aquis amaris potârit, quibus castitatem ejus explorârit, secundum Legem, de qua legere est Numeror. cap.5. à v.11.12. & seqq. usque ad finem capitis. Hodiè verò, quando Aquarum istarum usus exspiravit, perpetuò ipsi est prohibita, omnique dote privata. Talis mulier dicitur סוֹטָה *Declinans*, & de ea, ut & de dicta Lege Numerorum, peculiaris extat Tractatus Talmudicus, ita nominatus, & plurima inde in Ritualibus Judaicis.

93.

Si quis fiat מוּמָר vel מְשׁוּמָּד Apostata, Hæreticus, Infidelis, ejus Uxor solenni Libello repudii ab ipso separari debet, neque facultatem habet (*ipsa*) alii nubendi, nisi Libellum repudii, juxta ritum Judæorum scriptum, à marito acceperit. Unde in istiusmodi casu maritum urgent, imò etiam, ut quidam volunt, per Magistratum Christianum adigunt, ut Libellum repudii legitimum uxori tradat. Neque enim existimant, Mutationem hanc fidei aut Apostasiam, perinde ut Mors, ita dissolvere vinculum matrimonii, ut nullo Libello opus sit. Casum hunc explicat R: Isaac Aráma in Akédath Jizchak fol. 252. col.3. שָׂח לִי חָכָם אֶחָד כִּי אֶחָד מֵחַכְמֵי הַגּוֹיִם בִּרְאוֹתוֹ הַיְּהוּדִים שׁוֹאֲלִים וְדוֹרְשִׁין גֵּט מִיַּד אִישׁ יְהוּדִי מוּמָר וְהוּא הָיָה מְסָרֵב לְגָרֵשׁ הָאִשָּׁה הַיְּהוּדִית שָׁאַל לוֹ לָמָּה יְבַקְשׁוּהוּ מִמֶּנּוּ כִּי אַחַר שֶׁיָּצָא מִדָּתוֹ רָאוּי לָהֶם לְהַחֲשִׁיבוֹ כְּאִלּוּ אֵינוֹ

והרי

והרי אשתו ראויה להחשב כאלמנה לכל דבר ואמר שהיתה תשובתו
אליו כי לא באה עליו התמורה עצמית אלא מקרית כלומר שנוי השם
או שנוי השכונה ושאין בידו להמיר עצמותו כאשר הוא יהודי ,
אמרתי לו התשובה זאת היא אמתית לפי דתנו והוא מאמרם ז״ל אע״פ
שחטא ישראל הוא אבל אינה יכולה להכנס באזני הגוי החכם שיש
לו להשיב שאין עצמות כעצם הדת ואין מהות כמהות האמונה
ואחר שיצא מכללה הרי אינו ישראלי לפי שרשיה כל שכן שאינו
ראוי להקרא יהודי וכו׳ Narravit, inquit, *mihi Sapiens quidam; se rogatum fuisse ab erudito quodam Christiano qui videbat Judæos Libellum divortii requirentes à Judæo Apostatâ, renuente Judaïcam uxorem suam Dimittere; Ut quid hoc ab ipso peterent? Posteaquam enim Religionem suam deseruit, illum Jure ab ipsis haberi posse pro mortuo, ac si planè non amplius esset, & uxorem absolutè habendam pro Vidua! Respondit Sapiens ille; Mutationem hanc non esse substantialem, sed accidentalem; hoc est, Mutationem Nominis, vel Habitationis seu domicilii, quæ non posset mutare substantiam Judæi. Dixi ei; Responsio hæc verissima quidem est secundum nostram Legem, & convenit cum eo quod Sapientes nostri dicunt;* Etsi quis peccet, tamen est & manet Israëlita; *non tamen sufficiens fuit ad persuadendum Sapienti illi Christiano, qui excipere potuit; Nullam rem esse magis substantialem, quàm Fidem & Religionem, nec similem quidditatem, quidditati Fidei: Itaque posteaquam ab hac deflexit, non esse amplius Israëlitam, nedum Judæum vocandum; ac propterea mutatum esse mutatione substantiali, ex vivo in mortuum, aut ex mortuo in vivum, juxta id quod Sapientes dicunt;* Gentilis qui fit proselytus, est instar infantis modò geniti. *Mibi itaque videtur, ita respondendum esse, ut illi rem hanc rectè capiant. In conjunctione Mulieris cum Viro tria occurrunt: Primum est in ipsis, ut Animantibus irrationalibus; Carnalis videlicet commixtio ad generandum: Secundum est proprium Speciei humanæ in genere, sc.* ייחוד *Appropriatio Mulieris alicujus certæ, uni soli viro, & ejus Prohibitio omnibus aliis, ne semina commisceantur (In hoc enim omnes rectâ ratione præditi homines conveniunt): Tertium est, Modus peculiaris, & ab aliis differens, quo Appropriatio ista confirmatur. Hic modus ipsis contingit respectu Fidei & Religionis cui sunt addicti. Sic juxta Legem Mosis fit hæc confirmatio, vel Pecuniâ, vel Coitu, vel Literis: secundum religionem Christianorum Datione manuum, vel simili aliquâ ceremoniâ: Et sic unaquæq; natio suos peculiares habet ritus. Jam dico; Vir iste, qui mutavit religionē suam,*

non

Huc pertinent & iſta; ſi quis uxorem duxerit, & decem annis cum uxore habitarit, nulloſque ex ea liberos ſuſceperit, poteſtatem habet dimittendi eam. Majemon. in הלכו׳ אישו׳ cap. 15. §. 7. Sic in hoc caſu uxor quoque libellum à marito poteſt flagitare, ſi probare poſsit, ſterilitatem ex ejus impotentia provenire.

Item, ſi quæ ter abortiverit, הוּחְזְקָה לִנְפָלִים inepta judicatur ad liberos in lucem edendos, ideoq; dimitti poteſt, dote tamen numeratâ. Ibid. §. 12.

97.

Alia magis ſpecialia, quæ in Jure & Ritualibus ipſorum habentur, prætereo. Ex his enim ſatis cuivis liquere poteſt, quæ ſit ipſorum ſententia: hæc etiam ad præſentem noſtrum ſcopum ſufficere poſſunt.

98.

Inprimis autem hoc ex hactenus dictis omnibus patet, quàm leviſsimis, atque adeò nullis etiam de cauſis, olim licentiam ſibi ſumpſerint Judæi, Uxoribus ſuis repudium mittere. Hoc etiam obſervandum, in his omnibus nulla veſtigia deprehendi, vel cognitionem aut deciſionem Judicialem, vel authoritatem publicam Magiſtratus, in toto hoc actu intervenisse; ſed jus & facultatem fuiſſe penes merum arbitrium & voluntatem mariti. Quicquid ſuperiores hac in parte fecerunt, vel facere potuerunt, fuit; vel maritos à propoſito ſuo verbis dehortari, reconciliationi partium operam dare, aut ſi id obtinere ſtatim non poſſent, moras circa ſcribendum libellum divortii nectere, plurimas illis difficultates objicere, ſumptus aggravare, ac ſimilia. Illis verò omnibus ſi nihil efficerent, mos gerendus maritis moroſis fuit, & voluntati ipſorum parendum, videndumque ut omnia ritè ac decenter, ſecundum ſtatuta ſua peragantur, quæ ſumma certè & intolerabilis, ſimul etiam inexcuſabilis, fuit licentia. Hodiè tamen rariſſima ſunt inter Judæos divortia, & fortè æquè rara & difficilia ac inter Chriſtianos: nec niſi ſcitu & approbatione Rabbinorum fieri poſſunt. Sed pergamus, & videamus pauciſsima quædam de Perſonis per Divortium ſeparatis.

CONSEQUENTIA.

99.

Uxorem dimissam potest alius quivis, excepto Sacerdote, ducere: Maritus etiam ipse eam potest reducere, quamdiu non alii viro nupserit; וְגַם רָאוּי לַעֲשׂוֹת כֵּן *quin & sic decet facere* (nisi palàm fuerit impia & adultera); imò si etiam interea temporis (post separationem sc.) scortata fuerit. Sed non licet eam reducere, si post divortium alii legitimè nupserit, aut saltem legitimè desponsata alii fuerit, Majemon. in הלכות גרושין cap.11.§.12.13. Fundant hanc suam sententiam in his verbis textus, *Non poterit maritus ejus prior, qui ejecit eam, iterum accipere eam, ut sit illi uxor*, אַחֲרֵי אֲשֶׁר הוּטַּמָּאָה *Posteaquam polluta facta est*; sc. respectu mariti primi; ex quo vir alius concubuit cum ea, vel, ex quo viri alterius uxor facta est. Nam talis est טְמֵאָה *polluta, immunda*, ac proinde alii viro prohibita. Sic exponunt & intelligunt Hebræi communiter ista verba. Vide Abarbenelem, Aben Esram, Majemon. in הלכות אישות cap.11.§.12.13. & alios. Itaque non satis mentem Hebræorum excussisse videtur Hugo Grotius de Jure Belli & Pacis lib.2. scribens: *Sic & dimittere uxorem volenti modus præscribitur, nec dimissam ducere quisquam impeditur, præter eum qui dimisit, & sacerdotem.* Non enim absolutè impeditur maritus qui dimisit, sicut sacerdos: sed certâ ratione & limitatione.

Causam verò cur non eam liceat, postquam alteri nupsit, reducere, petunt ex istis verbis, כִּי תוֹעֵבָה הִיא לִפְנֵי יי וְלֹא תַחֲטִיא אֶת הָאָרֶץ *Quia abominatio est coram Domino, ut non polluas terram, quam Dominus Deus tuus dat tibi in hæreditatem*, h.e. ut Abarbenel explicat, *foret hoc ex Aegyptiorum operibus, qui permutabãt uxores suas, & remittebant eas iterum in domos suas, causamq; & occasionem præberet magnam Scortationibus & Adulteriis.* Unde Jeremias, cap.3.v.1. *Si dimiserit vir uxorem suam, & abierit ab eo, & fuerit viri alterius, nunquid revertetur ad eam amplius? annon sic prophanando prophanabitur terra?* Sic scribit Isaac Arama: שֶׁאִם לֹא כֵן הָיָה עִקַּר סְתוּרוֹת הָאֲנָשִׁים הַפְּחוּתִים בְּחִלּוּפֵי מְטוֹתֵיהֶם וְתִמָּלֵא הָאָרֶץ זִמָּה *Quod si hoc non prohibitum esset, tum porta aperta esset hominibus levibus ad negotiationem exercendam cum uxoribus suis, & permutandum eas, & sic repleretur terra scortatione.*

Quòd

Quòd verò, desponsatam etiam tantùm alii viro, non licet reducere, etiamsi nuptiæ nondum sint celebratæ, causam hanc reddit Abarb. כִּי מִי יוֹדֵעַ אִם נִבְעֲלָה אִם. לֹא וְהַנִּסְתָּרוֹת לַיי׳ אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלוֹת לָנוּ שֶׁנִּתְקַדְּשָׁה אֵלָיו, וְלָכֵן הֲרֵי הִיא כְּאִשְׁתּוֹ לְכָל דָּבָר *Nam quis novit, utrum ab eo cognita sit necne! Occulta enim sunt penes Dominum Deum nostrum, revelata autem penes nos, ex quibus est, quòd desponsata sit viro, ac proinde Uxor ejus.*

R. Levi ben Gerson hanc etiam prohibitionis hujus adducit rationem; Ne hinc causa & occasio detur oppressioni & rapinæ: *Talis enim*, scribit, *expellet à se uxorem suam ut nubat alteri, & studio dein omnis generis mala perpetret, quò iterum ab ipso ejiciatur, hocq; pacto alterius bona diripiat, atq; ad maritum suum primum deferat. Præterquam quòd res sit infamis, ut homo scortari faciat uxorem suam, pecuniarum & bonorum causâ.*

Non licet etiam ducere vel sumere Uxorem propter impudicitiam ab alio dimissam: אִשָּׁה שֶׁנִּתְגָּרְשָׁה מִשּׁוּם פְּרִיצוּת אֵין רָאוּי לְאָדָם כָּשֵׁר שֶׁיִּשָּׂאֶנָּה *Mulierem, quæ dimissa est propter impudicitiam, Vir honestus non ducet.* Majemon. in הלכות גירושין cap. 10. §. 22. *ne dicatur*, זֶה הוֹצִיא רְשָׁעָה מִבֵּיתוֹ וְזֶה מַכְנִיסָהּ *Iste eduxit impiam è domo sua, & hic introducit eam.*

100.

Unum adhuc pro Conclusione primæ partis hujus Dissertationis addemus, quod non præter rem, vel alienum ab hoc loco videtur, *de Davide & Michale, Saulis filia.* Casus hic est;

Saul dedit Filiam suam Michal Davidi in uxorem, 1. Sam. 18. v. 27. Postmodùm autem cùm odio prosequeretur Davidem, & David profugus & in exilio esset, ex ejus persequutione, Saul eandem filiam suam Michal, Davidis uxorem, dicitur dedisse ipsi Palti, (qui & *Paltiel*) filio Lais, qui erat de Gallim, 1. Sam. 25. v. ult. Rursus legimus, Davidem misisse nuncios ad Isboseth filium Saulis, qui ei dicerent, ut restitueret ipsi uxorem suam Michal, quam sibi desponderit centum præputiis Philistæorum: & Isbosethum misisse, Michalem à viro Paltiel filio Lais tulisse: Paltielem virum ejus cum ipsa ivisse, lachrymisque & fletu eam prosecutum esse, 2. Sam. 3. v. 14. 15. 16.

In hac Actione magna undiquaque ἀταξία conspicitur, & circa omnes Personas aliquid deprehenditur, quod Legum

N 2

ſepta perrumpat, & proinde variæ quæſtiones hinc exſurgunt.

De Saule enim quæritur; *Quinam ille Michalem filiam ſuam potuerit collocare Palti, vel Paltieli, quam ipſemet antea Davidi deſponderat & collocârat, pro centum præputiis Philiſtæorum, quæq; revera Uxor ejus fuit, & ſic in hac hiſtoria vocatur?*

De Palti; *Quomodo ille Michalem, oblatam à Saule, potuerit accipere & ſibi deſponſare, quam non ignorârat eſſe Davidis uxorem, ac proinde ſibi prohibitam?*

De Michale; *Quomodo ipſa potuerit alteri nubere, quæ ſcivit quo pretio à Davide empta fuerit, & comparata, neque ſe ab illius conjugii vinculo eſſe legitimè ſeparatam ac ſolutam? Patris poteſtati non amplius ſubjecta fuit ſed ab eâ exempta, ut ab eo non cogi potuerit ad hoc faciendum. Poſtquam ſemel fuit deſponſata, ſui juris & arbitrii in hoc negotio fuit. Si nullum libellum repudii à Davide habuit, fuit & manſit ipſius Uxor.*

De Davide; *Quî ipſe potuerit Michalem repetere & reducere? Michal enim vel fuit legitimè ab ipſo per libellum repudii dimiſſa, vel non fuit. Si dimiſſa ab ipſo fuit, non potuit eam reducere, poſtquam ab altero deſponſata, & alterius uxor facta eſt, uti paulò ante viſum: Si non dimiſſa fuit, fuit Adultera; & ſic iterum Davidi prohibita. Imò, quomodocunque ſe res habeat, mirum quomodo hoc voluerit David facere, qui Rex fuit, neq; uxoribus caruit?*

Ita ubique, ſi hæc hiſtoria ita intelligenda, quòd Saul Michalem Paltieli Uxorem dederit, difficultates & ſcopuli occurrunt.

Non attingemus hîc ea, quæ noſtri Interpretes ad hæc loca ſcribunt; ſed, ut in præcedentibus, Hebræorum ſententias & expoſitiones duntaxat producemus, liberum cuivis de illis judicium relinquentes. Variæ autem ſunt hac de re Rabbinorum ſententiæ.

R. D. KIMCHI ad 1. Sam. 25. v. ult. ad hæc verba, *Et Saul dedit Michal filiam ſuam, uxorem Davidis, Palti filio Laiſch qui ex Gallim*) ſic ſcribit; *Quæritur hîc, cùm Michal uxor Davidis fuerit, quomodo Saul eam dederit Paltio, & quomodo Palti filius Laiſch eam accipere potuerit, quæ fuit uxor Davidis? Si dixeris, quòd per tranſgreſſionem & probibitionem hoc fecerint; quæritur, quomodo David poſtea*

eam

eam iterùm acceperit, cùm ipsi prohibita fuerit, quia fuit ab alio jam voluntariè compressa, dum adhuc uxor ejus esset? Quidam ex Rabbinis nostris p. m. dicunt, Desponsationem τῦ Palti cum Michal, cum transgressione, (malè) *factam esse.* Alii *dicunt*, in Desponsatione Davidis cum Michale errorem commissum fuisse, sicut dicitur; *Qui percusserit eum, illùm ditabit rex divitiis amplissimis*, 1. Sam. 17. 25. *Illo enim die vel tempore fuerunt* (divitiæ illæ promissæ) *mutuum* (instar mutui Davidi) *apud Saulem: qui autem desponsat aliquam cum mutuo, illa non est desponsata. Et quamvis præputia Philistæorum,* (quæ ex pacto David attulit Sauli) *fuerint Sponsalia* (h. e. loco arrhæ desponsationis); *cogitavit tamen etiam Saul, mentem Davidis* (circa desponsationem filiæ suæ) *fuisse mutuum illud* (illum respexisse ad divitias illas promissas, quia dictum fuit illic; *Eum ditabit Rex divitiis amplis, & filiam suam dabit ei*; & sic geminum pignus fuit): *David verò ad ducenta præputia respexit, quæ dedit & pro dote, & pro sponsalibus.* Alii *dicunt, hunc Palti non congressum esse cum ea unquam toto eo tempore quo cum ipso fuit; quia gladius fuerit suspensus inter illum & ipsam; ut non attingeret eam. Quod ad illud attinet, quòd de Palti dicitur, illum Michalem à se discedentem, fletu & lachrymis prosecutum esse*, 2. *Sam.* 3. *v.* 16. *id intelligendum esse ab ipso factum, propter præceptum hoc quod è potestate ejus abibat* (h. e. quòd discessu Michaelis pulchrâ hanc præcepti continentię observandi occasionem amitteret) *quo hactenus tantopere suam concupiscentiam refrænavit* (ut quamvis Michal in eodem lecto cum ipso cubârit, tamen eam non attigerit). *Verùm* (pergit Kimchi) *hæ sententiæ omnes longissimè recedunt à sensu simplici & literali. Mihi itaq; videtur, Davidem libellum repudii misisse Michali: nam videmus, Saulem odio prosecutum esse Davidem tanto, postquam ejus gener factus est, ut David à facie ejus fugâ sibi consuluerit. Videns verò Saul, Davidem fugere, licet aliquando ad ipsum rediret, coëgit eum ad libellum Divortii dandum filiæ suæ, ne solitaria,* ἀνανδρος (Heb. עֲגוּנָה) *maneret, quod & David fecit. Hoc facto dedit eam Saul τῷ Palti filio Laiis in uxorem. Quod si dixeris, vel excipias; sic verò non licitum fuisse Davidi, iterum eam ducere* (*prohibitum enim homini est reducere repudiatam suam, posteaquam alteri vel nupta vel desponsata est*); *respondemus, Davidem non ex sua sententia & voluntate dedisse* (sed coactum). *Quod si porrò dicas, Quis coëgit eum? annon fugit à Saule?* (respondeo) *Etsi fugerit, videmus*

tamen illum postea etiam cum Saule (quandoque) *fuisse, sicut dicitur;* Si recensendo desideraverit me pater tuus, &c. 1. Sam. 20. v. 6. *Et tota illa historia docet, Davidem, posteaquam ab ipso fugit, tamen ad illum* (Saulem) *rediisse. Itaque dum cum ipso esset, coëgit eum ad dandum libellum divortii: libellus autem divortii inter Israëlitas non rectè factus, nullus est. Si ulterius dicas; An domus judicii Saulu nescivit, Libellum illum divortii esse illegitimum?* (respondeo) *Fieri potuit, ut existimarint, illum esse legitimum, quòd voluntate Regis esset factus: aut (quod melius) respondere possumus, Davidem, antequam libellum divortii daret, coram duobus testibus, qui ex amicis ejus essent, dixisse; Videte, ecce ego cum traditione libelli fugio; hosq; rem clam & secretò habuisse, & sic eum tradidisse: sicq; libellum nullius valoris fuisse: Palti autem & Michalem ignorasse hoc, sed existimasse, Libellum bonum & legitimum esse. Quin & fieri potest, quòd Libellus divortii ab initio fuerit uti oportebat, & per procuratorem à Davide missus sit; deinde autem ab ipso abrogatus, revocatus, antequam ad manus Michalis perveniret, ipsâ insciâ. Sic verò Michal per errorem ducta fuit à Palti, neque illicitum Davidi erat eam reducere. Perinde enim hoc fuit, ac si per vim compressa fuisset, quia existimavit* (Michal sc.) *libellum esse justum & legitimum. Vis enim & error in eodem sunt gradu respectu mulieris maritatæ. Sic dicunt, ad id quod legimus,* וְהִיא לֹא נִתְפָּשָׂה Et illa non fuerit comprehensa (mulier sc. adultera) Numer. 5. 13. *id esse restringendum ad eam quæ vim patitur, & quod ibidem v. 12. legitur,* וּמָעֲלָה בוֹ מָעַל Et prævaricata fuerit in eum prævaricationem; *ad eam quæ per errorem peccaverit, eaq; licita sit marito suo.* Hactenus Kimchi.

In his Kimchi verbis eæ sententiæ, quas ab initio recenset, petitæ sunt ex Talmudicis, in Sanhedrin cap. 2. fol. 91. pag. 2. unde lucem illæ accipient. Ibi inter alia sic: מאי קדושי טעות *Quænam sunt sponsalia erronea?* דכתיב והיה האיש אשר יכנו יעשרנו עושר גדול וגו׳ אזל קטליה א״ל מלוה אית לך גבאי והמקדש במלוה אינה מקודשת *Cùm inter Israëlitas promulgatum esset;* Quisquis percusserit virum istum (Goliathum) eum ditabit Rex divitiis magnis, & filiam suam dabit ei, 1. Sam. 17. v. 25. *atque David abiisset, & eum occidisset; dixit ei Saul; Hoc* (quod promeruisti) *mutuum tuum erit apud me: qui verò per mutuum* (rem mutuò acceptam) *aliquam desponsat, ea desponsatio invalida est:* (Hinc Saul putavit se liberatum, ut non cogatur filiam suam Merab Davidi dare) אזל יהבה

לעדריאל

לעדריאל דכתיב ויהי בעת תת את מירב בת שאול לדוד *Ivit ergo Saul, & collocavit eam Adrieli, ſicut dicitur*; Fuit autem cùm danda eſſet Merab filia Saulis Davidi, ut daretur Hadrieli,&c. 1.Sam.18. v.18. אמר ליה אי בעית דאתן לך מיכל זיל אייתי לי מאה ערלות פלשתים אזל אייתי ליה אמר ליה שאול מלוה ופרוטה אית לך גבאי שאול סבר מלוה ופרוטה דעתיה אמלוה ודוד סבר מלוה ופרוטה ואי בעית אימא דכ״ע מלוה ופרוטה דעתיה אפרוטה ושאול סבר לא חזי ולא מידי ודוד סבר חזי לכלבי ושונרי *Ad Davidem autem dixit porrò Saul; Si vis ut dem tibi Michalem, vade & affer mihi centum præputia Philiſtæorum. Hæc cùm David attuliſſet, dixit ei; Nunc mutuum & numum* (argentum, pecuniam) *apud me habes depoſitum. Saul enim exiſtimavit, Davidem animum ad mutuum adjecturum* (& ſic ſe iterum occaſionem habiturum, promiſſum ſuum aliquâ ſpecie retractandi, ut antea): *David contrà cum utrumque ei proponeretur, reſpiciebat ad numum vel argentum* (quo deſponſatio legitimè perficitur) &c.

R. LEVI BEN GERSON ad eundem locum ſcribit: *Mirum eſt, qui hoc fecerit Saul*, (ut Michalem daret לפלטי Palti), *cùm eſſet Uxor Viri* (Davidis). *Rabbini noſtri dicunt, quòd eam non contigerit Palti filius Laiſch. Et certè videtur res ita habere, cùm David poſtea eam repetierit. Hoc enim docet, Publicè notum fuiſſe, & conſtitiſſe, illum non tetigiſſe eam.*

R. ISAAC ABARBENEL autem has ſententias omnes *primò* rejicit, & refutat; *deinde* ſuam hac de re ſententiam proponit.

De præcedentibus ſententiis ſcribit: וְכֻלָּם בְּעֵינַי דִּבְרֵי רוּחַ לְאֶפֶס וָתֹהוּ נֶחְשְׁבוּ לִי *Omnes illæ ſunt in oculis meis inſtar venti, & pro nihilo apud me reputatæ. Scriptura enim nuſquam dicit, quòd David libellum divortii dederit uxori ſuæ: Saul eum ad hoc non adegit, imò ne ſcivit quidem quòd David fugeret; David etiam nullam fecit Obligationem ſcriptam, neque Procuratorem miſit. Hæc omnia ex ſemetipſo commentus eſt R. D. Kimchi, quorum nullum veſtigium extat in Scriptura. Et, ſi Michal fuit uxor Palti, etiam cùm libello divortii dimiſſa à Davide, an credibile eſt, Davidem illam reducturum fuiſſe? Hoc de nullo alio homine poteſt cogitari, illum hoc facturum, multo minus ex honore Davidis fuiſſet. Michal nullos liberos peperit Davidi, unde potius decuit, ut ne quidem de ea cogitaret, vel ejus nominis amplius meminiſſet, poſteaquam uxor facta fuit τῷ Palti filii Laiſch: Neque David deſtitutus fuit uxoribus,*

uxoribus, ut hoc flagitium committeret. Non etiam necesse est, ut cum Rabbinis nostris dicamus, Davidem fidem habuisse publicæ famæ, quòd non compresserit eam Palti: de hoc enim nemini certò constitit. Quis veritatem hujus rei ipsi confirmare potuisset, posteaquam uxor ejus fuit, & in sinu ejus cubuit? Præterea, secundum Legem, posteaquam desponsata fuit, prohibita fuit marito priori, etiamsi secundus eam non violaverit. Hæc Abarbenel de præcedentibus sententiis.

Suam verò postmodum sic exponit sententiam: *Ad perplexitates istas omnes evitandas, dico ego; absit, ut dicamus, Saulem dedisse filiam suam, uxorem Davidis, Palti filio Laisch in uxorem. Saul etenim etiam timuit Dominum Deum cælorum, quomodo itaque tam grande scelus commisisset? Revera itaque sic se res habet; Cùm Saul vidisset, Davidem ducere uxores alias, Abigaelem & Achinoamam, sollicitus, ne Michal filia sua scortaretur, seu juvencula, neque satis, ut deceret, honoris patris sui rationem gereret; inprimis cùm videret, Davidem maritum suum, à facie patris ejus ejectum, & fortassis cogitet, Davidem non amplius ad domum suam reversurum; idcircò ut eam custodiret, nec illa ultra quam par est affligeretur, aut fortassis aufugeret ad quærendum Davidem cum ignominia & indignatione Patris sui; ob hæc omnia sollicitus & anxius Saul, dedit filiam suam Michalem Palti filio Laisch, ad fideliter custodiendum eam, instar filiæ. Videtur enim, hunc Palti fuisse hominem senem, uxorem & liberos habentem. Dedit itaque ipsi Saul Michalem, ut in domum suam reciperet eam, honoris & custodiæ causâ, non ut uxor ejus fieret. Absit. Hac de causa iverant unà cum ipsa, filii Merab sororis ejus, quos pepererat Adrieli, ut educaret eos; quo sic unà cum illis* (ex ipsorum consortio & conversatione) *adimeretur de mœrore cordis ejus, & viva viduitatis, in qua versabatur, sicut explicatur in fine libri hujus;* Tulit ergo Rex duos filios Rizpa, &c. & quinque filios Michal filiæ Saulis, quos pepererat Adrieli filio Barsillai &c. 2.Sam.21.v.8. *qui* (quinque filii) *erant cum ipsa, unde vocantur* Filii ipsius, *ob hanc causam. Hinc non dicitur hic* (1.Sam.25.v.ult.); Et Saul dedit Michalem filiam suam, uxorem Davidis, in uxorem ipsi Palti filio Laisch: *quia etiam non dederat eam ipsi in uxorem, verum ad custodiendum eam: sed dicitur tantùm;* Et dedit Michalem filiam suam. *Idem etiam confirmat, quòd dicitur;* Et Saul dedit filiam suam, Uxorem Davidis; *cùm enim Davidis uxor fuerit, non potuit nuptum dari alteri: dedit ergo eam ipsi Palti, ut esset instar depositi*

apud

apud ipsum, & ut blandis verbis eam consolaretur, nec mœrore conficeretur ob maritum suum, qui longè ab ipsa aberat aliasq; uxores duxerat. Ideò venit iste versus in hoc loco, postequam dictum esset, Davidem alias uxores duxisse, Abigaelem & Achinoamam. Et hac de causa cogitavit David de repetenda illa, petiitq; ab Abnero, ut eam sibi restituèret, quæ vixit in viduitate vitæ in domo Palti, ut eam exhilararet, ob luctum quem eò usque ejus causâ perceperat, eò quòd pater ejus Saul ipsam mœrore affecerat, prohibendo ne ad ipsum venire posset. Quod verò postea dicitur; Et ivit cum ea אִישָׁהּ vir ipsius eundo & flendo, 2.Sam.3.16. *vocatur hîc Palti* Vir ipsius; *eò quòd apud ipsum fuerit; non enim dicitur* בַּעְלָהּ Maritus ipsius; *quia non fuit Uxor ejus. Sic dicit Propheta nomine Dei*; Vocabis me; אִישִׁי Vir meus, non vocabis me amplius בעלי Maritus meus, Hos.2.v.16. *quia nomen* אִיש Vir *dicitur de Custode & Domino: nomen autem* בעל *significat* Maritum, aut dominium maritale. *Sic invenimus in Talmud, in Masséchetb Jomah*, (cap.1. in Mischnah) *quòd dixerint olim in die Expiationum ad sacerdotem maximum*; אישי כהן גדול Vir mi (Domine) Sacerdos magne, *ad denotandam ejus dignitatem & potestatem seu dominium. Hoc sensu itaque dicitur hîc de Palti*, אִישָׁהּ Vir ejus. *Rabbini quidem nostri, ut sensum literalem retinerent, ajunt ideò sic vocari ipsum, quòd Michal desponsata esset ipsi: sed veritas rei id non admittit, & explicandum est prout ego dixi. Quia autem Palti intimè Michalem dilexit, dum sub ejus cura, & fidei ejus commissa fuit; ideò propter summum istum amorem, quo eam ut pater filiam prosecutus est*, ivisse dicitur post eam eundo & flendo. *Sic ergo patet, Michalem Palti non fuisse desponsatam, vel nuptam, & propterea eam repetitam fuisse à Davide.* Hactenus Abarbenel.

R. SAMUEL LANIADO rejicit sententiam Abarbenelis, & putat adhærendum esse sententiæ Talmudicorum, & existimat, ex singulari revelatione Divina cognovisse Davidem, quòd Palti non agnoverit Michalem.

Scribunt etiam, eundem qui in libro primo Samuelis dicitur Palti, 2.Sam.3. vocari פלטיאל *Paltiel*, שפלטו אל מן העבירה *quod* אל EL *Deus eum eripuerit & præservârit à transgressione*, in antè citato loco.

Idem Laniado ad 2. Sam.3. v.16. ubi verba Hebræa habent; וַיִּקָּחֶהָ מֵעִם אִישׁ מֵעִם פַּלְטִיאֵל *Et accepit eam de cum viro, de cum*

Paltiele, i.e. à viro illo cum quo erat, à Paltiele, scribit, sibi videri etiam attendendum ad τὸ מֵעִם geminatum, nec frustra illud factum esse; atque ita intelligendum; *Quamvis ille fuerit ipsi in Virum* (maritum) *tamen non attigisse ipsam, sed puram & illibatam cum ipso mansisse, ac si cum nullo viro fuisset, tamquam cum angelo; quia* פַּלְטוּ אֵל *liberaverit eum Deus fortis, & fortitudine* כְּלַיִשׁ *instar leonis quasi armarit ad concupiscentiam suam vincendam.* Vel dicit ita intelligendum; A viro; *à viro justo & integro, sicut viri vocabulum sumitur, quando dicitur*; Beatus אִישׁ Vir, qui timet Dominum, & præceptis ejus delectatur valdè, Psalm. 12. v. 1. *quamvis illa fuisset cum ipso uxoris loco, &c.*

Jonathan Paraphrastes Chaldæus, pro Hebræo אִישׁ usurpavit nomen בַּעַל *Maritus*, quamvis illud etiam *Dominum* significet: sic enim reddit versum 16. cap. tertii 2. Sam. וּשְׁלַח אִישׁ בּוֹשֶׁת וְדַבְּרַהּ: מִלְוַת בַּעְלַהּ מִלְוַת פַּלְטִיאֵל בַּר לַיִשׁ *Misitq; Isboseth, & tulit eam à marito ejus, à Paltiele, filio Laisch.* Sic vers. seq. וַאֲזַל עִמַּהּ בַּעְלַהּ *Et ivit cum illa maritus ejus.*

Sed satis quoque de his.

Et sic est prima hujus Dissertationis pars, De Sponsalibus & Divortiis.

PARS II.

An Christus & Moses circa Divortiorum Doctrinam sibi invicem sint contrarii, & quomodo conciliari queant?

I.

Vidimus hactenus historicè Hebræorum, de Sponsalibus & Divortiis, Jura atque ritus nonnullos. Quia verò illi suæ sententiæ, etiam de Divortiis ac Repudiis, fundamentum ponunt in Mose, quasi Ipse in Lege sua, & Divortia præceperit, & non unam, sed plures illorum causas constituerit atq; permiserit; Chri-

stus autem in Novo Testamento utrique huic assertioni contradicere videtur, negans primò, Divortia à Deo per Mosen esse præcepta; secundò, ob alias caussas Uxores repudiari posse, nisi ob adulteriũ; dignum sanè operæ pretium fuerit, in Christi & Mosis mentem paulò diligentiùs inquirere, illos inter se conferre, & videre; *Utrum in hac materia inter se contrarii sint Moses & Christus?*

2.

In duobus verò Christus videtur Mosi esse contrarius; 1. In eo, quòd, ex interpretatione Judæorum, Divortia Moses præceperit; Christus verò Prę̨ceptum esse negat: 2. quòd Moses plures illorum causas ponat; Christus nonnisi unam, Adulterium nimirum, admittat.

3.

Primò igitur quæritur, *An Verba Mosis Deuter.24. vers.1. de Divortio & Libello Divortii dando, sint verba mandati ac præcepti, atque ita hîc Christus ei sit contrarius?*

Judæi, uti vidimus, quæstionis hujus tenent Affirmativam, & Divortia, non minùs quàm Sponsalia & Conjugia, Præcepta esse volunt, juxta illud ipsorũ dictũ, מִי שֶׁצִּוָּה בְּקִדּוּשִׁין צִוָּה בְּגֵירוּשִׁין *Qui præcepit de Sponsalibus, idem quoq; præcepit Divortia.*

Sententiam suam confirmant ex Mose, Deuter.24. v.1. 2. 3. 4. Verba ejus in Hebræo textu ita habent, כי יקח איש אשה ובעלה
והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר וכתב לה
ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו׃ ויצאה מביתו והלכה
והיתה לאיש אחר׃ ושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתת ונתן
בידה ושלחה מביתו או כי ימות האיש האחרון אשר לקחה לו לאשה׃
לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה להיות לו לאשה
אחרי אשר הטמאה וגו׳ Hæc verba Mosis ipsi ita exposuerunt, ut duo ex illis elicuerint præcepta, Judæorum Magistri: 1. *Affirmativum*; Si cui uxor displicet, ut ei scribat libellum repudii,

illamque à se ableget: 2. *Negativum*; Ne, quam quis repudiavit, reducat postquam illa alteri viro nupsit. Sic enim interpretantur: *Si acceperit Vir mulierem, & rem habuerit cum ea, & accidat, ut ea non inveniat gratiam in oculis ejus, eò quòd inveniat in ea turpitudinem aliquam*, tùm scribat ei libellum Repudii, & in manum ipsi tradat, ac dimittat eam è domo sua: *Hoc facto, si egressa fuerit è domo ipsius, abieritq; ac nupserit viro alii; hicq; vir posterior odio prosequatur eam, & itidem ei scribat libellum repudii, eiq; in manum tradat, atque è domo sua emittat: aut, si vir posterior, qui eam in uxorem duxit, mortuus fuerit*; non poterit maritus ejus primus, qui eam dimisit, rursus eam accipere sibi in uxorem, posteaquam polluta facta est, &c. *Sic illi.*

Christus verò videtur statuere, non esse Præceptum Divinum, sed tantùm Permissionem, Conniventiam & Indulgentiam, Judæorum duritiei & austeritati indultam. Nam cùm Matth. 19. v. 7. Pharisæi dicerent; *Cur ergo Moses* mandavit *dare libellum Repudii, ac dimittere eam?* respondit Christus; *Moses pro duritia cordis vestri* permisit *vobis dimittere uxores vestras*; q. d. *Moses, si rectè ipsum expenderitis, nequaquam mandavit vobis dimittere uxores vestras, sed ad dimissiones hujusmodi, quibus jam addicti & assueti eratis, connixit, easq; nec præcipiendo, nec disertè prohibendo, in medio q. reliquit, toleravit, & permisit; non quòd ita esset Legi & voluntati Dei conforme, sed ut aliquid duritiei cordis vestri indulgeret, quos scivit esse contumaces, duros, refractarios, & erga uxores vobis minùs placentes, inclementes & austeros: nullibi invenietis verba aliqua hac de re præceptiva & imperativa, sed permissiva duntaxat, nulla absoluta & categorica, sed hypothetica, &c.* Sic Christus.

Quæritur ergo; *Christusne, an Judæi, & Pharisæi, meliores sint Mosis Interpretes?*

Dicimus, Judæos pravè verba Mosis interpretatos esse, & intellexisse; Christum verò benè. Judæi enim id, quod Moses hypotheticè & συγχωρητικῶς proposuit, ac tacitè q. Judæorum vel facto & consuetudini, vel etiam naturæ atque indoli, dedit & indulsit, id ipsi pro Jure & Præcepto arripuerunt. Scio equidem, multos alios, etiam ex nostris Interpretibus, esse, qui verba versus primi præceptivè exposuerint, ut Vulgatus Latinus, *Si acceperit homo uxorem, & habuerit eam, & non invenerit gratiam ante oculos*

ejus, propter aliquam fœditatem, ſcribet *ei libellum repudii*, & dabit *in manu illius*, & dimittet eam *de domo ſua*, *&c.* In eundem ſenſum reddunt, Munſterus, Caſtalio, Verſio Gallica, Lutherus, Deodatus in Verſione Gallica & Italica, &c. At verò ſi attenderimus, & rectè conſtruxerimus verba Moſis, deprehendemus minimè hanc ejus eſſe mentem, & nonniſi unicum in his verbis ab ipſo proponi præceptum; videlicet; *De non reducenda uxore repudiatâ, poſteaquam polluta eſt*, v.4. cætera omnia, quæ ſc. v.1.2. & 3. extant, καθ' ὑπόθεσιν, καὶ κατὰ συγχώρησιν tantùm inſeri, & Factum Humanum ſupponere; non verò Præceptum Divinum exponere; Omnia enim, quæ tribus verſibus primis dicuntur, dependet à Conjunctione Conditionali אִם *Si*, quæ v. 1. habetur, ac ſuſpenſum ſenſum reddunt: quia omnia verba ſequentia uſque ad verſum quartum, copulativam Vav *ET* præpoſitam habent, & cum primo verbo per eam connectuntur; *Si non invenerit, &c. & ſcripſerit, &c. & exiverit, & abiverit, & fuerit viri alterius: & odio habuerit eam, &c. & ſcripſerit, & dederit, & dimiſerit, &c.* dein v.4. omittitur לֹא יוּכַל *Non poterit*; unde apparet; illud Verbum præcedentibus omnibus reſpondere & ſubjungi. Obſervarunt hæc non pauci eruditi Interpretes, & ſenſum hunc in ſuis verſionibus expreſſerunt. Pagninus: *Si acceperit vir mulierem, & coierit cum ea, accidat autem, ut non inveniat gratiam in oculis ejus, quòd invenerit in ea turpitudinem aliquam, & ſcripſerit ei libellum repudii, ac poſuerit in manu ejus, ejeceritq; eam è domo ſua, &c.* Sic Tremellius, Piſcator, & quidam alii. Hinc & Vatablus in ſuis notis ad verſum primum; *Non eſt*, inquit, *hîc ſententia abſoluta, ſed debet hic verſus jungi verbis ſequentibus*, Non poterit prior, &c. Et Calvinus ad hunc locum ſcribit: *Caterùm quidam interpretes non legunt hos tres verſus uno contextu, ſed plenam ſententiam eſſe volunt, ut maritus teſtetur ſe divortium facere cum uxore, non ob crimen, ſed quia ſama venuſtas ejus libidini non ſatisfaciat. Si quis tamen propiùs attendat, facilè videbit, eſſe unum duntaxat Legis caput, nempe; Ubi quis uxorem repudiaverit, fas non eſſe iterum eam ducere, ſi alteri nupſerit.* Rectiſsimè & judiciosè! neq; ſine vi alium ſenſum admittunt verba Moſis.

Obſervavit hoc etiam ex Hebræis, ſagaciſsimus Abarbenel in ſuis ad hunc locum Commentariis, & faſſus eſt, Unicum tantùm novum in his quatuor verſibus contineri præceptum. *Primò*

enim quatuor istos versus ita παραφράζει: *Nunc explicat Moses, quòd si quis duxerit uxorem, & cum ea congressus fuerit, interea autem accidat, ut ipsa non inveniat gratiam in oculis ejus, eò quòd sit natura & moribus ipsius contraria, sicuti scribit* ר"א, *aut quòd in ea inveniat fœditatem aliquam, quam tamen ipse revelare & divulgare nolit, seu quòd nullos ejus rei testes habeat, seu quòd suo proprio honori cavere velit, & hujus rei causâ ei libellum divortii scripserit, eum in manus ipsius tradiderit, sicq; è domo sua dimiserit; postmodumq; eveniat, ut ipsa è domo ejus egressa, per solennia sponsalia alterius viri uxor fiat, hicq; vir posterior vel odio eam habeat, aut ei per mortem eripiatur; quod si, inquam, hæc omnia fieri contingat, caveo ego, ne maritus prior, qui dimisit, reducere eam queat, & denuò ipsam in uxorem sibi accipere*: Sic explicatâ Mosis mente, Secundò infert hinc; הרי לך שטבע הפסוקים מורה שהביאור אשר חדש בכאן הוא לא יוכל בעלה הראשון וגו'. ושהוא גזרת המאמר כולו ושאר הענינים באו להכרח הענין׳ לא להיותם אזהרות מחודשות בכאן. ולכן באו בוא״ו העטף וכתב לה. ושלחה׃ ושנאה, וגזרת המאמר לא באה בוא״ו. שהוא לא יוכל בעלה הראשון וגומ׳ *En hinc vides, quòd natura* (constructionis) *istorum versuum doceat, novum* (præceptum) *quod Moses hîc proponit, esse istud*; Non poterit maritus ejus prior accipere eam, &c. *& hoc esse Conclusionem totius istius Paragraphi seu Enunciati; reliqua verò propter necessitatem rei, seu occasionaliter, subjectâ materiâ sic requirente, adjecta esse; non quòd nova hîc proposita sint, monita vel præcepta. Unde connectuntur per Copulativam* Et; Et scripserit; Et dimiserit eam; Et odio habuerit eam; *Conclusio verò, seu Sententia ipsa non venit cum copulativa Vav, quæ est*; Non poterit maritus ejus prior, &c. *Hactenus ille.*

Acceptamus ingenuam veritatis confessionem, neque ab ea recedendum existimamus, quia nullum alium in verbis Hebræis sensum invenimus. Dicimus ergo, hoc fundamento posito: Moses in his verbis de Divortio faciendo & libello divortii dando, vel dedit Præceptum, vel non dedit. Si Præceptum hîc dare voluit, quare non, ut alibi, præceptivè verba sua proposuit? quare dicit Abarbenel, verba illa quæ de Divortio agunt, occasionaliter tantùm, & propter necessitatem præcepti subsequentis, inserta esse? Si nullum Præceptum dedit, vel, si non de novo hîc præceptum istud proposuit, sed jam alibi id fecit; quæro Ubi, & quo in loco? Nullus alius locus in Mose extat, vel ex Lege ejus produci

duci potest, in quo voluntaria & arbitraria istiusmodi Divortia Moses præceperit. Concludo ergo, nullum Præceptum esse: Tota hæc doctrina ex pravo intellectu, & sinistra interpretatione verborum Mosis promanavit.

Quid ergò, inquiat aliquis, *sentiendum? Quo sensu, quâ mente sunt ista à Mose prolata?*

Mihi, salvo aliorum judicio, videntur ista, quæ de Divortiis hîc καθ' ὑπόθεσιν Moses proponit, *non* fundata esse *in* aliquo *Præcepto*, quod vel jam antea datum ab ipso fuerit, vel dare hîc voluerit (quia neque hîc, neque alibi, tale mandatum in Mose extat) sed *in Facto &* prava *Consuetudine* Judæorum. Videntur illi tum temporis jam ita in more habuisse, tanquam populus insolens, ferox, refractarius, contumax; ut pro lubitu uxores suas, si qua fortè ipsis displicuisset, aut aliâs exosa & invisa facta esset, dimitterent, & libellum repudii eis darent, novasque ducerent. Quinimò ab Aegyptiis fortassis istum morem viderunt ac didicerunt, de quibus constat, illos Leges conjugii non magni fecisse & strictè observasse: Sanè quæ hypotheticè hoc pacto proponuntur, communiter solent esse de rebus jam notis & usitatis. Ideò enim supponuntur, quia nota & vulgata censentur. Consuetudini itaq; huic ipsorum pravæ, & naturæ ipsorum obstinatæ, tantum indulgere voluit seu Moses, seu Deus ipse per Mosen, ut quamvis non bona & laudabilis esset, tamen lege severâ laqueum ipsis induere noluerit, sed, nec approbando aut licitam faciendo, nec disertè improbando, permittere & in medio quasi relinquere, hac solùm adjectâ clausulâ, ne nimis exorbitaret ipsorum licentia, & pro lubitu uxores dimitterent ac reciperent, ne quis eam quam repudiavit, reducere possit & reassumere in uxorem; siquidem alii jam nupsisset, aut fidem conjugii dedisset.

Non malè itaque Christus Matth. 19. Pharisæo quærenti; *Cur ergo Moses* mandavit *dare libellum discessionis, & eam dimittere?* respondit; *Moses pro duritia cordis vestri* permisit (non præcepit) *vobis, dimittere uxores vestras*, h. e. *Vos ita sivit facere, sivit vos ita vestris ipsorum viis incedere, connívit ad hoc vestrum factum.* Et Marci 10. vers. 5. *Moses pro duritia cordis vestri* scripsit *mandatum istud*, h. e. *ita scripsit, ut cordis vestræ duritiei & contumaciæ vestræ potiùs id attemperarit, quàm ut strictè explicarit, quid sit prima conju-*

gii in-

gii institutioni, & voluntati Dei conforme, quò aliquid vestro ingenio, vestraeq; obstinationi indulgéret.

Objici potest hîc; *quòd Christus ipse Matthaei cap.5. v.31.* praeceptivè *verba ista Mosaica proponit*; Ἐῤῥέθη δὲ ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον *Dictum est autem, Quisquis dimiserit uxorem suam, det ei libellum discessionis.*

Rx. Christus haec ita proponit non ex sua mente, sed ex mente & interpretatione Pharisaeorum, qui haec ita explicabant, & verba ista inter 613. praecepta Mosaica referebant. Patet hoc inde, quia haec verba neque ex textu Mosis Hebraico (uti vidimus) neque etiam ex interpretatione septuaginta Graecorum (uti aliâs) adduxit. Hi enim ita exposuerunt: ἐὰν δέ τις λάβῃ γυναῖκα, καὶ συνοικήσῃ αὐτῇ καὶ ἔσται ἐὰν μὴ εὕρῃ χάριν ἐναντίον αὐτοῦ. ὅτι εὗρεν ἐν αὐτῇ ἄσχημον πρᾶγμα, καὶ γράψει αὐτῇ βιβλίον ἀποστασίου, καὶ δώσει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς, καὶ ἐξαποστελεῖ αὐτὴν ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ; &c. Quod si hîc praeceptum extaret, Christus sibi aliquo modo contrariaretur, vel saltem hac allegatione responsum suum subverterit. Ita ut vel hinc liqueat, Christum in hoc & caeteris hujus capitis similibus sententiis, non in Mose seu corrigendo, seu planè refellendo & rejiciendo occupari, sed glossis atque παρερμηνείαις Pharisaicorum Doctorum.

Instantia; *Imò Christus disertè vocat* Mandatum, *Marci cap.10. v.3.* Quid, *inquit*, vobis *mandavit* Moses? *Et cùm Pharisaeus haesitabundè & timidè responderet, nec, conscientiâ proculdubio convictus, mandatum vocare auderet*; Moses permisit libellum discessionis scribere, & dimittere uxorem; *Christus regessit*; Pro duritia cordis vestri scripsit vobis *mandatum istud.*

Rx. Cùm Christus vidisset, hanc quaestionem sibi insidiosè, & tentandi causâ, propositam fuisse; *An liceat viro uxorem dimittere, sc. quamvis etiam leviculam ob causam?* ita respondit, ut vicissim quaestione oppositâ ipsos tentaret, dicendo; *Quid vobis mandavit Moses?* q. d. *Quid me tentatis hac quaestione? Adite, consulite Mosen Doctorem vestrum. Num in ipso invenitis, quòd aliquid hac de re vobis mandârit? Ego nolo me Mosi opponere, uti de me suspicamini; Si Moses aliquid hac de re vobis mandarit, proferte illud; si non, quid quaeritis, quid dubitatis?* Neque fine suo frustratus fuit Christus. Pharisaei enim quaestionis hujus aculeum sentientes, & in Mose nihil tale disertè inve-

invenientes, responderunt; *Moses permisit libellum discessionis scribere, ac dimittere eam*, quo responso dupliciter compunctionem & hæsitationem suam prodiderunt, 1. dum non ausi fuerunt dicere, *Moses mandavit aliquid hac de re*; quod tamen aliâs docebant & profitebantur, sed ajunt, *Moses permisit, &c.* q. d. *Verum equidem est, Mosen expressum ac disertum hac de re mandatum non dedisse; permisit id tamen, & concessit, quod nobis satis est, ut res sit licita:* 2. quæstio erat; An liceret dimittere uxorem quamvis ob causam? igitur directè respondere debebant; Moses præcepit, vel saltem permissionem nobis dedit dimittendi uxorem: sed cùm id non invenirent in Mose, præmittunt id quod clariùs putabant extare; *Moses permisit nobis dare libellum repudii, & dimittere uxorem.* quod tamen ipsum quoque non præceptivè in Mose invenitur. Ita ut ex his satis hæsitatio ipsorum appareat. Quod jam Christus ad hæc iterùm dicit; *Pro duritia cordis vestri scripsit vobis mandatum istud*; dicit id ex sensu & mente ipsorum, q. d. *Egregium hoc est mandatum, quod vos hîc jactatis, quod nullum est, aut si mandatum vel permissionem vocare lubet, vestra usurpata licentia, & duritiei cordis vestri est testimonium, non ordinationis, vel voluntatis Divinæ præscriptum. Juxta hujus enim rigorem si Moses loqui vel debuisset, vel voluisset, longè aliter loquutus fuisset.* Itaque Mandatum hîc vocat Christus ex Pharisæorum mente, non ex suo sensu, & quidem pungendi eos causâ, quòd hoc inter Præcepta referrent, & tamen non profiteri coram ipso auderent. Ex quibus omnibus apparet, nullam hactenus esse contrarietatem inter Mosen & Christum: sed inter Christum, & glossas Pharisæorum; Christum autem rectissimè verba Mosis interpretatum esse.

4.

Hic verò ulteriùs jam quæritur; *Si Divortia non sint ex mandato aliquo Mosis, sed duntaxat ex Permissione, juxta expositionem Christi, qualis ergo sit hæc Permissio?*

℞. Permissio est duplex: 1. Cùm de re aliqua, quæ vel prohibita fuit, vel dubia & incerta, definitivâ sententiâ vel lege promulgatur, quòd libera sit, &, vel ad usum vel ad actum, concessa, citra culpæ vel pœnæ imputationem. Talem permissionem exprimunt Hebræi verbo הִתִּיר *Solvere, Liberum facere, Concedere,* cujus oppositum est אָסַר *Ligare, Prohibere.* Hinc אִסּוּר וְהֵיתֵּר

Vetitum & Licitum, frequens de rebus, Lege divinâ permiſsis, vel vetitis. Chaldaizantes pro hoc utuntur aliquando verbo שְׁרֵי, quod ſignificatione idem.

Sic utiq; non fuit permiſſum Divortium, de quo quæſtio erat inter Chriſtum & Phariſæos; quia, uti vidimus, nihil de eo pronuntiavit Moſes, hypotheticè tantùm de eo loquens, quo nihil ponitur in eſſe. Et quis credat rei tam gravis judicium ac deciſionem, vinculi tam ſancti diſſolutionem, cuivis privato, pro ſuo arbitrio, datam & conceſſam fuiſſe? Monſtrent Judæi locum aliquem in Lege Moſis, in quo abſolutè & categoricè hac de re pronuntiatum ſit, ſive Dimiſsionem ipſam ſpectes, ſive Modum, h.e. Libellum divortij.

2. Cùm de re vel actione aliqua, quam homines ſibi ipſis permittunt, & propriâ authoritate uſurpant, vel ad quam ſuis concupiſcentiis & cupiditatibus inclinant, nihil directè vel in unam, vel in alteram partem, pronuntiatur, ſed connivendo ipſorum arbitrio relinquitur, & ſinuntur ſuis ipſorum viis incedere, citra pœnæ alicujus ſpecialis nominationem & irrogationem בבית דין in foro politico vel humano. Hæc potiùs *Indulgentia*, aut *Conniventia* vel *Tolerantia* eſt, quàm Permiſsio; potiùs, *Non impedire*, quàm, *Concedere*. Unde ex ea non poteſt ſimpliciter Approbatio concludi, vel Immunitas à culpa. Non quicquid indulgetur, vel permittitur connivendo politicè, id ſtatim bonum eſt ethicè. Inprimis autem in eâ diligenter attendendum ad cauſam, propter quam talis ſive permiſsio, ſive conniventia fiat, quæ utplurimùm mala eſſe deprehendetur. Hac proinde cognitâ & perſpectâ, poſtmodum de rei illius qualitate veriùs & rectiùs judicare poterimus. Hebræi rem ſic permiſſam vocant דְּבַר רְשׁוּת. Talis permiſsio videtur fuiſſe, quando Deus Iſraëlitis *Regem petere* permiſit, atq; etiam eum indulſit, Deuter. 17. v. 14. 1. Samuel. 8. v. 5. Hinc ſcribit Abarbenel; Non fuiſſe hoc חֵטְא מְפוּרְסָם *peccatum manifeſtum*, Lege diſertè prohibitum, ſed דְּבַר הָרְשׁוּת *Rem liberam, arbitrariam*; אֵינָהּ מִצְוָה וְאֵינֶנָּה גַּם כֵּן עֲבֵירָה נֶאֱסֶרֶת בְּתוֹרָה *non præceptum eſſe, neq; etiam tranſgreſsionem Lege prohibitam.* Talem dicit eſſe Legem illam de *Muliere formoſa in bello captâ*, Deuter. 21. v. 10. 11. & ſeqq. Ibi enim Deum neque præcepiſſe, ut Iſraelita Victor eam ducat: neque etiam prohibuiſſe, ne hoc faceret. Quare? Notatu digna

eſt

est caussa, quam hic reddit Abarbenel; De Petitione Regis dicit; לְפִי שֶׁדִּבְּרָה הַתּוֹרָה בָּזֶה כְּנֶגֶד הַיֵּצֶר הָרָע *quòd Lex ita de hac re loquuta sit, respectu concupiscentiæ malæ* (Judæorum), h. e. quòd, hoc permittendo arbitrio Judæorum, consulere & aliquid indulgere voluerit ipsorum indoli, & pravæ cupiditati. Sic de Permissione mulieris formosę in bello captę inquit, חָשְׁשָׁה הַתּוֹרָה לְיֵצֶר הָרָע *Rationem habuit Lex concupiscentiæ malæ* (Judæorum). Non malè, meo judicio, sed optimè. Permisit hæc Lex, non quòd per se bona essent, sed quòd aliquid permittere & indulgere voluerit pravitati Judæorum. Eandem ergo & nos quoq; dicimus esse rationem ejus formulæ, quâ Moses usus in Divortio permittendo, illud neque præcipiens, neque prohibens, aut pœnam aliquam ei irrogans, sed in medio & impune relinquens. Eadem ratione de hoc loquitur, quâ de illis: non magna proinde in reipsa quoque erit differentia, vel in causa assignanda; ac proinde non multum refert, sive dicamus, Mosen sic permisisse divortia, לְפִי שֶׁחָשַׁשׁ לְיֵצֶר הָרָע *quòd rationem habuerit concupiscentiæ malæ Judæorum*, לְתוֹקֶף יֵצֶר לֵב הָאָדָם רָע propter duritiem concupiscentiæ malæ cordis humani, uti scribitur in ספר החנוך folio 202. col. 1. aut διὰ τὴν σκληροκαρδίαν αὐτῶν *propter duritiem cordis ipsorum.* Videatur Abarbenel ad Deut. 17. v. 14. & R. Salomon Deuteron. 21. v. 10. Confer sup. Sect. 32. Simile huic est, quod ibidem sequitur; *Quùm fuerint viro duæ uxores, una dilecta, & altera exosa.*

Hoc fundamentum, quod non facilè subvertent Adversarii, si teneatur, facilè nodos, quos hìc nectunt, dissolvere poterimus, ut in seqq. visuri sumus. Hæc itaque sufficiant de prima quæstione.

5.

Secundò quæritur; *An contrarietas sit inter Mosen & Christum, circa Caussam Divortiorum assignandam?*

℟. Quemadmodum in prima quæstione Christus non contra Mosen, sed contra Pharisæos, perversos Mosis glossatores, egit: sic etiam circa Caussam Divortiorum, non contra illum, sed contra hos disputat. Nam sicuti Moses, Repudii, & Libelli repudii mentionem faciens, indicavit & expressit, non quid Juris, sed

quid Facti, h. e. non quid de Jure fieri æquum esset, sed quid à Judæis factum & usurpatum fuerit, id supponendo, non ponendo aut præcipiendo: ita omnino quoque accipiendum, quod de Causis Divortiorum scripsit, illas videlicet non tales esse, ob quas Divortium legitimè fieri posse ac debere censuerit, sed quæ tum temporis pro causis usurpatæ & arreptæ fuerint, sicuti ex genuina loci Mosaici interpretatione, de qua suprà, apparet.

Pharisæi autem, & Judæorum Legis interpretes ac Doctores, causas istas à Mose memoratas, veluti; *Si aliqua non invenerit gratiam in oculus mariti: Si in ea invenerit fœditatem vel turpitudinem aliquam: Si eam* (sc. quamcunque demùm ob causam) *odio habuerit*; ad id quod est Juris, traxerunt; quasi videlicet in his casibus Moses Divortium non tantùm permiserit, sed & præceperit, ut ex superioribus liquet; ac propterea, vi Legis Mosis & præceptorum ejus, non solùm permissum, sed & mandatum sit, Uxorem displicentem & exosam, Libello repudii dato dimittere.

Dum itaque Christus, de Causis justis Divortii à Pharisæis rogatus, respondet; suum sermonem opponit non Mosi, qui de his nihil disertè & directè præcepit, sed Pharisæis ipsis, qui verba Mosis huc detorserunt, & eas, quæ nullæ erant, pro veris caussis, ex illis elicere & extundere sategerunt. Pharisæi rogant; *Licet'ne homini dimittere uxorem* κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, לְכָל הַסִּבָּה *propter omnem seu quamvis causam, etiã levissimam?* Vide sup. sect. 90. Christus respondet prudenter ita, ut videatur indicare velle, Vinculum conjugii semel contractum & copulatum, ita firmum esse, ut nullo planè in casu rescindi & dissolvi queat, ac propterea frustrà quæri de causa ejus faciendi, quod fieri nullâ ratione debeat, dum ait; *Nónne legistis, opificem ab initio fecisse masculum & fæminam, & dixisse, Propterea derelinquet homo patrem & matrem, & agglutinabitur uxori suæ, & qui duo fuerant, erunt una caro. Itaque non amplius sunt duo, sed una caro: quod ergo Deus conjunxit, homo ne separet.* Hinc Pharisæi, existimantes, se pulchram admodum & justam satis caussam reperisse, Christum capiendi & confundendi, præcipuam quæstionem, quæ τοῦ διότι erat, deserunt, & ad τὸ ὅτι tantùm, quod inter ipsos extra controversiam erat, excipiunt, dicentes; *Cur ergo Moses mandavit dare libellum discessionis, & dimittere Uxorem?* si videlicet, *uti innuis*, (volunt dicere) *& ex dictis tuis se-*

quitur,

quitur, planè non licitum est uxorem semel ductam repudiare? Causæ nullam ampliùs mentionem faciunt, utpote quam disputabilem esse probè sciverunt. Id verò apprehendunt; & illic Christum stricturos se existimant, unde, suo quidem judicio, nulla ipsi elabendi foret rima. Christus verò respondet & ad τὸ ὅτι, & ad τὸ διότι. Ad τὸ ὅτι; *Moses pro duritia cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras: cæterùm à principio non fuit ita;* quorum verborum sensus suprà jam explicatus. Ad τὸ διότι; *Dico autem vobis, quòd quicunque dimiserit uxorem suam, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ nisi ob scortationem, & aliam duxerit, mœchatur, & qui dimissam duxerit, mœchatur:* vel ut est Matth. cap. 5. v. 32. *Quisquis dimiserit uxorem παρεκτὸς λόγου πορνείας extra rationem scortationis, facit ut ea mœchetur, & qui dimissam duxerit, mœchatur:* Marci 10. v. 11. *Quicunq; dimiserit uxorem suam, & duxerit aliam, mœchatur adversus eam: &, si mulier dimiserit virum suum, & nupserit alteri, mœchatur.*

Hoc ergo in investiganda & assequenda Christi mente diligenter est attendendum, & ob oculos ponendum; Cùm Christus ad hanc quæstionem & controversiam provocatus fuerit à Pharisæis, qui tenacissimi & superstitiosissimi erant Traditionum & Expositionum suorum Majorum, & quidem tentandi eum causâ; Illum sua responsa quoque illis duntaxat opposita voluisse, quibus cum ipsi res erat; ac proinde ex illorum mente, Christi quoque mentem esse metiendam & dijudicandam, neque eam vel latiùs extendi, vel arctiùs adstringi debere. prout hoc semper & ubique in Controversis materiis est observandum, Quâ occasione, & contra quos, quis aliquid asseveret vel neget. Inde enim omnium optimè in intimam ejus animi sententiam penetrare poterimus. Istud si observaverimus hîc quoque, neque tam difficilis, neque tam intricatus hic locus nobis erit, ut non facilè nos inde extricare queamus. Videamus ergò ab ovo istud Pharisæorum & Christi colloquium.

Pharisæi adeunt Christum, πειράζοντες αὐτὸν, tentantes eum; quæstione sc. tali propositâ, quæ, uti suprà ex Talmudicis vidimus, inter Judæorum tum temporis summos doctores, Hillelem, Schammai & R. Akivam, erat controversa, atque ita ad definiendum anceps: existimantes, Christum peculiarem ac novam aliquam sententiam de ea propositurum, vel saltem à com-

muni & recepta inter eos Hillelis sententiâ recessurum, ut sic occasionem contra ipsum haberent, quasi vel Mosi ipsi, vel saltem Statutis & Traditionibus majorum so opponeret.

Quærunt ex eo; Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολύειν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν *Licet'ne Homini dimittere Uxorem suam quaris ex causâ?* Per τὸ *Licere* intelligunt Licentiam ex præcepto Mosis, quia eò referebant; vel saltem מפי סופרים *ex ore seu statuto Scribarum.* Per *Hominem* intelligunt *Virum, Maritum*, sc. quemvis, vel etiam, ut sup. visum, Desponsatum duntaxat: Sio Moses; *Cùm acceperit* אדם Homo *uxorem*, i. e. Vir: Similiter per γυναῖκα *Mulierem*, intelligunt Uxorem, tùm per Nuptias ductam, tùm Desponsatam duntaxat: Per *Dimittere* intelligunt *Dimissionem* seu *Repudiationem* arbitrariam & in arbitrio privato *hominis*, id est, *mariti* positam totalem, cum traditione tamen libelli repudii, quæ fiebat citra causæ cognitionem vel decisionem judiciariam, qualis sc. tum temporis inter Judæos usitata erat. Per πᾶσαν αἰτίαν *Quamlibet causam*; quæ videlicet Viro adlubescit, etiam levissimam, & nullius planè momenti; quinimò etiam fictam & excogitatam, aut nullam; quia ad eam aperiendam nullus invitus cogebatur. Ex quibus facilè patet, quis fuerit jam quæstionis totius sensus, quæq; Pharisæorum mens & sententia.

Christus respondens dixit eis; *Non legistis, opificem ab initio fecisse masculum & fœminam? Et dixisse, Propterea derelinquet homo patrem & matrem; & agglutinabitur Uxori suæ, & qui duo fuerant, erunt una caro. Itaque non amplius sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus conjunxit, homo ne separet.* Quibus verbis eos revocat ad Primam conjugii Institutionem à *Deo, qui* 1. *ab initio masculum fecit unum, & fœminam unam tantùm*; non masculum & fœminas duas vel plures, ut mas unus plures habere posset, seu simul seu successive, uxores: 2. *injunxit, & ordinavit eis*, ut homo derelinquat Parentes, & *agglutinetur uxori suæ*, uni scil. ut *duo*, non plures, sint *una caro.* Hinc concludit, *Quod Deus ergo conjunxit*, sc. *tum* in Creatione prima ipsa, tùm in subjuncta ordinatione, *Homo*, id est Vir, Maritus, privatim *ne separet.* Sic intelligo hæc verba, ut quæstioni propositæ respondeant, non generaliter. Itaque non voluit Christus licentiam & facultatem Divortiorum omnem tollere, sed duntaxat arbitrariam ac privatam illam Judæorum repudiandi &

dimittendi

dimittendi Uxores licentiam & consuetudinem, de qua Pharisæi quæsiverunt, ostendens illam primæ Conjugii institutioni, & additæ sanctioni atque ordinationi, nequaquam esse conformem. Deus enim est author conjugii; & Is conjugium primò *instituens*, unam tantùm uni viro uxorem, non plures creavit: in *ordinatione* ejusdem præscripsit, ut hi duo arctissimo & firmissimo vinculo conjuncti sint, ut vir adhæreat & *agglutinetur* uxori suæ fiantque *caro una*. Itaque non decet, ut illi, qui Divinâ & publicâ authoritate conjuncti hac ratione fuerint, privatim ac temerariè quamvis ob causam vinculum hoc possint solvere, atque se ab invicem separare.

Qui ergo Verbum hoc Christi; *Quod Deus conjunxit, homo non separet*, absolutè sumunt, & Vinculum matrimonii, vivente utraque parte, totaliter & planè indissolubile esse volunt; ut tamen infelicibus & inauspicatis ejusmodi conjugiis mederentur, separationem thori & mensę introduxerunt; illi errant, neque ullum hîc reperiunt præsidium. Ut enim Christus non absolutè fuit rogatus, sic nec absolutè respondit; neque etiam his verbis suum responsum planè absolvit. Et de repudio seu separatione partiali respectu thori & mensæ, ut utraque pars innupta maneat, Judæi nihil unquam sciverunt, nec sciunt: unde & illud hîc non est fundatum. De tali Divortio neque Judæi interrogarunt, neq; Christus respondit.

Ad hanc Christi responsionem regerunt Pharisæi; *Cur ergo Moses mandavit dare libellum discessionis, & eam dimittere?* Opponunt authoritatem Mosis, secundum cujus legem vivebant, q. d. *Si illicitum esset, Moses non mandasset nobis libellum repudii uxoribus dare & eas dimittere. Atqui mandavit hoc.* Nota, apud Marcum præcedens Christi argumentum non legi, sed dici, Christum respondisse; *Quid vobis mandavit Moses?* & ad hanc quæstionem Pharisæos respondisse; *Moses permisit libellum discessionis scribere & dimittere eam.* Hoc ita potest conciliari, ut dicatur, Christum utrumque responsum conjunxisse, & proposito argumento à prima institutione conjugii, subjecisse, *Quid vobis mandavit Moses? An ille vobis aliquod mandatum dedit?*

Christus ad hanc quæstionem iterum *duplex* apud Matthæum dat responsum, quorum *primo* explicat, quale sit illud pręceptum

Mosai-

Mosaicum; *altero* respondet ad quæstionem principalem ipsam, quæ de Causa divortii erat.

Primò ergo dicit Christus; *Moses*, quem allegatis, *pro duritia cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras: cæterùm à principio non fuit ita.* Vult dicere: *Nullum scio in Lege Mosis mandatum, quo vobis præceperit, pro cujusq; lubitu, quamvis ob causam, Libello repudii vestras uxores dimittere: Sivit utique vos ita facere, neque vestram hanc licentiam lege aliquâ coercuit vel impedivit, sed eam toleravit, non quòd vel à principio à Deo institutum ita esset, (nam à principio, uti jam vobis ostendi, non fuit ita) vel quòd ipse Moses eam approbaret; sed propter vestram* σκληροκαρδίαν *obstinationem, quâ perpetuò in vetitum nitimini, præsertim in rebus quibus jam semel assueti estis, quasi connivit; adeoq; Legem hanc scripsit, non tanquam populo optimo, sed tanquam populo refractario & intractabili.* Σκληροκαρδίαν sic retulerim non tam ad duritiem, inclementiam, & tyrannidem erga uxores displicentes & exosas, quàm ad Pertinacem contumaciam, obstinationem, & inflexibilem Judæorum duritiem, ad suos mores deserendos, & Legibus Divinis se subjiciendum. Hoc sensu vocantur sæpè עַם קְשֵׁי עֹרֶף *Populus duræ cervicis*, Exod. 32. 9. & 33. v. 3. & 5. & 34. v. 9. Deuter. 9. 6. 13. Jesa. 48. 4. קְשֵׁי לֵב Ezech. 3. 7. & חִזְקֵי לֵב *Duri corde*, Ezech. 2. 4. &c. Sic conjunguntur Deut. 9. 27. σκληρότης *durities, impietas & peccatum populi illius.* Sic ergo ostendere vult Christus Pharisæis; Mosen ipsis non favere, imò tantum abesse, ut de Mosis authoritate hic glorientur, ut Moses potiùs ipsis sit contrarius, & verba illa, de quibus gloriantur, magis ipsorum confusioni & ignominiæ, quàm gloriæ & privilegio, inserviant.

Secundò dicit Christus; *Dico autem vobis, Quicunque dimiserit uxorem suam,* εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, *nisi ob scortationem,* (vel ut est Matthæi 5. 32. παρεκτὸς λόγου πορνείας *extra rationem scortationis*) *& aliam duxerit, mœchatur:* (Matth. 5. v. 32. *facit eam mœchari.*) *& qui dimissam duxerit, mœchatur.* In his verbis continetur responsio ad quæstionem principalem, quæ inter Pharisæos & Christum agitabatur, *An quavis de causa liceat dimittere uxorem?* Christus ad eam ita respondet, ut mediam viam teneat, videlicet, *neque* planè esse illicitum ullam ob caussam uxorem dimittere, *neque* etiam licitum esse κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, quamvis ob causam; docendo, *Licitum*

citum esse, sed nonnisi in Causa scortationis vel Adulterii, ubi iterum, quod antea jam quoque monuimus, illis duntaxat responsum voluit, qui ipsum interrogârant; & quidem veteratoriè. Dicam quid mihi videatur, salvo meliore judicio. Pharisæi, Hillelis & R. Akivæ discipuli, statuebant, non solùm ob Scortationem, & pudicitiam læsam, sed לכל הסבה i.e. κατὰ πᾶσαν αἰτίαν ob quamlibet causam vel rem, ex qua vel tædium, vel odium uxoris marito posset oboriri, pro lubitu & arbitrio ipsius, permissum ei fuisse, libello dato uxorem dimittere; quinimò vel ideò, si alia, quâ potiri posset, meliùs ipsi adlubesceret. Sententiam hanc suam fundabant, cum Hillele suo Præceptore, in verbis Mosis, & quidem istis præcipuè, כִּי מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר, ubi duo ista verba עֶרְוַת דָּבָר quæ inter se sunt constructa, discerpunt, & duas inde causas extundunt; Impudicitiam, & Rem aliam quamcunque fœdam & turpem in oculis mariti; extendentes ista, ut suprà vidimus, sect. 90. tùm ad Pudicitiæ violationem, tùm ad Corporis nævos & defectus, tùm ad Mores, tùm ad Actiones quasvis levissimas, tùm deniq; ad incertam, & prætensam solùm mariti displicentiam, quò aliâ potiretur. Hinc adsciscebant & ista verba, *Si non invenerit gratiam in oculis ejus.* Hæ ipsorum expositiones, hæ sententiæ, minimè erant Christo ignotæ. Quid itaque vult dicere? *Longè, longè erratis, dum verba illa Mosaica non solùm pro legitima & sufficiente Divortiorum vestrorum causa allegatis, sed tàm latè extrahitis & extenditis, ut licentiam inde sumpseritis, quamvis ob rem dimittendi uxores vestras: Si rectè inspiceretis verba Mosis, inveniretis illum hæc non categoricè & assertivè ex sua sententia proposuisse, sed hypotheticè ex vestra levitate & consuetudine, cui certis de causis aliquid dare & indulgere voluit: Quod si autem veram & propriam Divortii faciendi causam scire vultis, & ex illis verbis educere, non abnuo quin ex verbis illis, sed sano & stricto sensu sumtis eam elicere possitis, videlicet* ערות דבר, *sive* דבר ערוה *quatenus ea* λόγον πορνείας, *non quamvis Rem turpem & marito ingratam, denotant & significant: Hæc unica est vera, justa, & sufficiens causa propter quam citra culpam divortia fieri possunt, adeò ut si quis extrà hanc causam uxorem dimittat, atq; ad alias nuptias convolet, non solùm ipse mœchus & adulter fiat, sed & talem efficiat uxorem, &c.* Sic ego capienda puto verba Christi: quia Phrasis illa παρεκτὸς λόγου πορνείας, quâ utitur Matth. 5. omninò vi-

detur esse Hebraica, & eâ, mihi quidem, manifestè videtur respicere ad verba illa Mosis, eaq; in mente habuisse, utpote quæ præcipuam apud Judæos controvertendi causam præbuerunt: non enim dubitandum, quin in illis sit hypallage, & ערות דבר *Nuditas rei* sumatur pro דבר ערוה *Res nuditatis*: nescio etiam quomodo breviùs, elegantiùs, & efficaciùs vis illorum Græcè posset exprimi, quàm per *λόγου πορνείας*: Nam ערוה ערות *Nuditatem*, sumi apud Hebræos frequenter pro Impudicitia, Libidine, Scortatione, Adulterio, tritum est: Hinc *Res nuditatis*, est tum Actus impudicitiæ ipse, tum Actiones, mores vel gestus tales, ex quibus justæ & sufficientes pudicitiæ mulieris prostitutę & violatę, suspiciones & præsumptiones peti & desumi possunt.

Quòd verò Christus dicit: *Quisquis dimiserit uxorem suam (nisi ob Scortationem) mœchatur adversus eam, vel, facit eam mœchari: & quisquis dimissam duxerit, mœchatur*; hoc iterùm Judæis seu Pharisęis opponit, qui docebant, Si vir, quacunque de causa, dato Uxori legitimæ Libello repudii, eam dimisisset, tum habere & Virum, citra cujusquam inhibitionem, aliam Uxorem ducendi licentiam; & Uxorem quoq; alii, cui voluerit, Viro posse nubere: hæc enim facultas in libello conceptis verbis uxoribus repudiatis dabatur. Christus verò docet neutrum esse rectum. Nam si *&* levis ac temeraria, *&* privata atque arbitraria ista repudiandi licentia, non est justa ac legitima, neque Verbo Dei suffulta, sequitur, vinculum matrimonii adhuc manere; & per consequens, is qui sic dimisit uxorem, & aliam ducit, mœchatur adversus eam: dum facultatem concedit alii nubendi, & eam hac ratione cuivis alii q. prostituit: facit eam mœchari, dum facit ut ea matrimonium novum quærat & acceptet, non legitimè soluto priore: ex quo porrò & hoc sequitur, quòd quisquis *sic* dimissam duxerit, etiam mœchetur; quia revera adhuc priori marito est alligata. Opponit hoc itaque præcipuè Libello repudii, in quo ita liberè, pro suo placito & arbitrio, de Conjugio dispensabant, quasi tota res in privato cujusque posita esset arbitrio; cùm nihil tale, imò contrarium in verbo Dei extet, qui jussit, ut Vir uxori suæ adhæreat, ut duo illi sint caro una. Quomodo potest fœdus tam sanctum, tam arctum, gravissimis de causis, Dei auspiciis, Dei mandato & ordinatione initum, publicè etiam coram Ecclesia & facie

Dei

Dei consecratum & confirmatum, levissimis postmodùm de causis, atque ideò etiam privatim, iterum rumpi & rescindi? Quod à Deo, à Magistratu ligatum est, ab iis quoque æquum est ut solvatur.

Pro his ultimis verbis; *Et quisquis dimissam duxerit, mœchatur*; legitur apud Marcum; *Et si mulier dimiserit virum suum, mœchatur*; unde videri posit, Mulieres quoq; potuisse viris libellum repudii dare, & illos dimittere. Sed de hoc nihil legimus apud Hebræos.

Quomodo itaq; hoc intelligi & explicari potest? Suprà vidimus ex Hebræis, licet Mulieres viris libellum repudii mittere non potuerint, potuisse tamen in certis casibus Libellum repudii petere, imò etiam coram Judice maritum adigere, ut eas dimittat, & Libellum repudii tradat, veluti in casu sterilitatis, culpâ in maritum, ob impotentiam, frigiditatem, &c: conjectâ, & quibusdam aliis. Sic reperiebantur, quæ maritos fastidientes & exosæ, eos deserebant, & clàm aliis nubebant; non deerant etiam salaces, procaces, & adeò prostitutæ frontis, quæ non verebantur, vel in præsentia maritorum, vel clàm illis, aliis desponsari, & arrhas accipere. Hinc ista Lex nata: אשת איש שפשטה ידה וקבלה קדושין מאחר בפני בעלה הרי זו מקודשת לשני שהאשה שאמרה לבעלה בפניו גרשתני נאמנת חזקה אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה אבל אם קדשה אחר שלא בפני בעלה אין קדושין תופסין בה עד שתביא ראיה שנתגרשה קודם שתקבל הקדושין כל שלא בפניו מעיזה: *Uxor viri, quæ extendit manum suam, & accipit arrham desponsationis ab alio, in præsentia mariti sui, desponsata est secundo: quia creditur mulieri, quæ viro coràm in faciem dicit, Dimisisti me; cùm præsumptio sit, mulierem non ita impudenter agere in præsentia mariti sui: sed mulier, quæ ab alio desponsatur, non in præsentia viri sui, ejus desponsatio non est firma, donec probaverit, quòd dimissa sit priùs quàm acceperit sponsalia, &c.* Et sic quoq; est Colloquium Christi cum Pharisæis.

6.

Antequam ulteriùs pergamus, breviter una & altera quæstio enodanda, quæ ex hactenus dictis exsurgunt.

Primò quæri potest; *Quare vel quomodo permittat Christus Marito, Dimittere Uxorem in Casu fornicationis seu adulterii; cùm hujusmodi mulier, ex Lege, mortis rea fuerit?*

℟. Christus neque veterem Legem abrogavit; neque Legem novam Politicam condidit. Itaq; hîc iterum repetendum, quod suprà dictum fuit, Dicta hæc & responsa Christi non esse absolutè & simpliciter accipienda, sed eatenus, quatenus ea Pharisæis, & horum, de Divortiis ex quavis causa, licentiosę nimis sententiæ opposuit, atque voluisse indicare, ex omnibus illis causis, quas Pharisæi proferebant, & ex Mosis verbis extundebant, nullam esse sufficientem, nisi πορνείαν, vel λόγον πορνείας: cæteras esse futiles & inanes, imò nullas planè, adeò ut de adulterio teneatur tum is, qui propter eas dimittit uxorem, & aliam ducit, tùm dimissa ipsa, si alteri nupserit, & ille ipse qui eam ducit. Respondet Christus ex hypothesi Pharisæorum, quasi Divortia Lege & Præcepto Mosaico essent præcepta, ex praxi item illa, quâ nullâ speciali lege impedita, sub nulla item pœnâ prohibita, sed tolerata fuerunt sub Lege inter Judæos, quomodo videlicet illi receptâ hac consuetudine uti possint.

7.

Sed quomodo, inquias, *salvâ Lege de morte afficienda adultera, potuit justè Maritus Uxorem libello repudii dimittere?*

℟. Legum Politicarum custodia & exequutio tradita est Judicibus & Magistratibus. Itaque quando scelera hominum ad ipsorum notitiam & tribunal veniunt, ipsorum est officii secundum Legem judicare, & sententiam ferre. Quòd verò privatus aliquis obstrictus fuerit scelera occulta, sibi fortè soli cognita, revelare, & delinquentes ad Magistratum deferre, de eo nescio num Lex aliqua extet. Quin potius contrà Charitas tegit multitudinem peccatorum, ex cujus Lege sæpè nobis est agendum, quando res nobis est cum fratre vel proximo. Accedit quòd ea plerunq; in occulto solent committi, ubi testes non sufficientes adsunt, ut eos legitimè posset convincere: unde gravis actio exurgeret, donec convinceretur, vel ad confessionem adigeretur mulier. Quando itaque sic Uxori parcere voluit maritus, potuit eâ licentiâ, quam sibi sumserunt Judæi, quamque in illis toleravit Deus ob σκληροκαρδίαν ipsorum, Libellum repudii uxori dare, & eam dimittere. Et sic sæpè accidit inter Judæos. Hinc est, quod sæpiùs jam laudatus Abarbenel scribit: עַתָּה יְפָרֵשׁ כִּי כַּאֲשֶׁר יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבְעָלָהּ וְיִקְרֶה עִם זֶה שֶׁלֹּא מָצְאָה חֵן בְּעֵינָיו לִהְיוֹתָהּ הֵפֶךְ תולדתו

תולדתו כמא שכתב ר'א או לפי שמצא בה ערות דבר ולא ירצה לגלותו כי אין לו עליו עדים או מפני כבודו · ובעבור זה יכתוב לה ספר כריתות וכו' *Nunc explicat Moses*, (Deut.24.v.1.) *quòd si Vir aliquis ducat Uxorem, & rem habeat cum ea, & cum hoc accidat, ut ea non inveniat gratiam in oculis ipsius, eò quòd sit contraria naturæ ipsius, sicut R. Alfes scripsit, aut quòd inveniat in ea Turpitudinem aliquam; & tamen eam non velit revelare* (παραδειγματίσαι), *seu quòd nullos ejus rei testes habeat, seu quòd suo proprio honori consultum velit; atque hujus rei causâ ei scribat Libellum repudii, &c.*

Aut, si rem ad Magistratum deferat, justam habet causam petendi facultatem repudiandi uxorem; siquidem ille non volet criminaliter accusare uxorem; Quod si Magistratus dein officium suum faciat, & adultera capite plectatur, liber est ab ea; si non, justa tamen de causa facultas ipsi dabitur eam repudiandi.

8.

An ergo, dicat aliquis, *Christus vel in hoc Adulterii casu, Judæorum consuetudinem, pro lubitu, & sine judiciaria cognitione causæ, Uxores repudiandi, approbat?*

℞. Christus, ut jam aliquoties dictum, Pharisæis tantùm respondet, nullas novas Leges præscribit: & de Causa Divortii rogatus, de Causa illis præcipuè respondet, ut temeritatem ipsorum notet & castiget, non de Modo. Neque officium ipsius fuit novas Leges forenses condere aut dictare. Modum, per συγχώρησιν, in medio relinquit, talis qualis fuit, volens dicere; *Quamvis Moses nullum de Divortiis vobis præceptum dederit; tamen si omninò iis indulgere, & ea permittere vobis velitis, scitote, nullam aliam ob causam id à vobis justè fieri posse, ac debere, quàm ob Adulterium, utpote quo is, qui id committit, reipsa vinculum conjugale jam solvit & rupit; non verò, uti quæsivistis, quamvis ob causam.* Adde quòd & judicialiter fieri potest, ut quis ob crimen Adulterii dimittat uxorem; magistratu sc. de rigore legis remittente, & veniam personæ reæ dante. Id enim in arbitrio Judicis ponit Maritus, qui dimissionem quærit uxoris, non ejus supplicium. Et hodierna, ni fallor, Judæorum praxis quoque ita fert, ut nonnisi scitu, unius vel plurium Rabbinorum, vel etiam consensu aliquot Synagogarum, libellus repudii concedatur, quos suis sumptibus convocare coguntur partes dissidentes. Quamvis non legerim, quòd penes illos sit

causam ponderare, an ea gravis & justa satis sit, & hac in parte id permittere, vel impedire: sed duntaxat ea de causa id fit, ut conjugibus divortium molientibus, negotium reddatur molestum, laboriosum, sumptuosum; atq; hinc permoti vel ab eo abstineant, vel si ceperint, consilium mutent: Nam, עִיקַּר הַתַּקָּנָה לֹא נִתְקְנָה מֵעִיקָּרָא רַק לְהַחֲמִיר עַל הַזּוּג לְהַרְבּוֹת הוֹצָאָה אוּלַי יֵרַע בְּעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיא. וְיִבָּטֵל גט *principalis hujus constitutionis causa alia non est, quàm ut difficilis reddatur res conjugibus talibus, per gravitatem sumptuum & expensarum faciendarum, si fortè interea ipsos pœniteat, & à divortio abstineant*, scribitur in Maharil fol.83.col.1.

9.

Annon Christo contrarietur Paulus, 1.Cor.7. v.15. Divortium permittens etiam ob Desertionem partis infidelis, si nempe conjux infidelis fidelem sponte deserat?

R. Nequaquam: Alia enim quæstio fuit de qua agit Christus: alia de qua Paulus. Christus, uti vidimus, agit tantùm de Repudio voluntario, & tum usitato inter Judæos, quamvis ex abusu: Paulus agit non tantùm de hoc Repudio arbitrario & temerario; sed & de Desertione. De Priore agit v.10. & 11. & pulchrè cum Christo consentit, dum negat, pro arbitrio, ob quamvis displicentiam & offensam, conjugii vinculum dirimi posse: De Desertione malitiosa & violenta agit v.15. De hac Christus non agit, quia de ea non fuit rogatus: Si & hæc quæstio fuisset ipsi proposita, & ita respondisset, tum utiq; contrarius fuisset Paulo. Si pars infidelis primò malitiosè deserat fidelem sine spe reditus & reconciliationis, & pars fidelis legitimè quærat liberari vinculo illo, quo se publicè datâ fide ei junctum sentit, tum non ἀπολύει dimittit, sponte sua & voluntariè, sed tanquam illegitimè deserta, quærit à sua parte ἀπόλυσιν, & vinculi, ab altera parte illegitimè rupti, dissolutionem & separationem legitimam. In hoc verò casu pronunciat Apostolus, Personam desertam non debere esse *Servituti subjectam*; Οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις: Quamdiu matrimonium durat, tamdiu servituti mutuæ subjecti sunt conjuges: *Uxor n. proprium corpus non habet in potestate, sed Vir: similiter & vir proprium corpus non habet in potestate, sed uxor*, v.3. & sic alterum alterius servituti est subjectum. Cùm ergo jam pronunciet Apostolus, *desertum fratrem aut sororem non debere esse servituti*

vituti subjectos, vult indicare, *tales proprium corpus in potestate habere, & propterea à vinculo matrimonii esse liberatos.* Ideò autem videtur hoc etiam monere voluisse, quia sæpè accidit, ut in tali casu Deserens persona, desertæ repudium mittere, eamque liberam pronuntiare renuerit: quâ ratione deserta persona *δεδούλωται servituti subjecta* mansit, uti superiùs de Judæis vidimus, non licere inter ipsos fœminæ, à marito infideli & apostata desertæ, alii nubere, nisi accepto à marito solenni libello repudii. Docet ergò Apostolus, in hujusmodi casu talem personam non debere esse servituti subjectam. Observandum verò in hac Phrasi Apostolum, dum personam desertam à servitute conjugali eximit, & proprii corporis potestatem ei tradit, veram & totalem separationem indigitare, non partialem thori & mensæ. Sic n. servitus manet, neque libertas vel potestas illis est in corpus ipsorum. Et sic exponit Ambros. in hanc Epist. Theophyl. &c. An verbo δεδούλωται respexit ad Hebræum אִשְׁתַּעְבֵּד · שְׁעָבֵּד *Servituti subjici*; quo Hebræi in Contractibus, etiam hujusmodi matrimonialibus, utuntur, pro, *Obligare se, Obligatum esse*, illudq; in animo habuit? ut sensus sit, *Non obligatus est Frater, &c.* sed liber est à vinculo contractus illius matrimonialis, quo parti deserenti obstrictus erat. Exemplum hujus usus invenies in formula prima Desponsationum, huic Dissertationi annexâ.

10.

An ergo nullam aliam ob causam potest Repudiari Uxor, & Divortium fieri, quàm ob Adulterium?

℟. Breviter dico: In verbo Dei nullam aliam causam invenimus: & hinc concludimus, secundum jus Divinum nullam aliam legitimi divortii esse causam. Novimus, sicuti olim inter Judæos ea in re fuit dispensatum, & fibula hæc laxata: sic inter Christianos quoque Constitutionibus tam Civilibus, quàm Ecclesiasticis idem esse factitatum, & quotidiè factitari. Quàm rectè, viderint ipsi. Nostri instituti non est, prolixiùs istis quæstionibus immorari, quæ sunt latissimæ, ob infinitam circumstantiarum varietatem: sed intra cancellos duntaxat Verbi Divini nos continere. Qui verò plura de his desiderat, consulat Bezam de Repudiis & Divortiis, Perkinsum in Expositione Sermonis Christi in monte, ad Matth. 5. v. Petrum Martyr. in cap. 7. epist. ad Corinthios,

thios, Clariss. D. Spanhemium in Dubiis Evangelicis, Parte 3. Dubiis 120. & 147. & 148.

§ 11.

ARGUMENTA JUDÆORUM
ex Abarbenele, pro Divortiorum licentia.

Priusquam secundam hujus Dissertationis partem concludamus, placet aliquot Rationes Judæorum proponere & expendere, quas illi pro sua sententia, & Divortiorum licentia, in medium adducunt.

Vidimus suprà, Abarbenelem, Judæorum recentiorum doctissimum & argutissimum, duas generales Repudiorum causas ponere; 1. ערות דבר *Turpitudinem & Impudicitiam*, sive ea consistat in Fornicatione & Adulterio ipso, sive in aliis, pudicitiam muliebrem minùs decentibus, aut certè suspectam eam reddentibus, 2. *Displicentiam, vel Odium*, ex diversitate Temperamentorum & naturarum, morum, voluntatum, studiorum, natum; unde sc. fit, ut marito uxor displiceat, vel odium contra eam concipiat, etiam leves ob causas, &c.

De *Prima causa* simpliciter non est magna quæstio & controversia, quatenus ea statuitur λόγῳ πορνείας. Unde illi probandæ non multùm insistit:

De Appendice autem illa, *Ob quamvis rem turpem & fœdam*; & de *Secundâ*, præcipuè controvertitur; quia si ea admittitur, latissima jam patet quibusvis prætextibus via; neque ullis ampliùs repagulis Repudiorum licentia contineri & coërceri poterit. Sententiam ergò hanc probare nititur sequentibus rationibus, contra eos, qui nonnisi in Adulterii casu Divortia admittenda censent. Quæ verò ille confusè proponit, nos in ordinem aliquem redigemus, & quàm fieri poterit perspicuè proponemus. Extant autem in Comment. ejus in Deuteron. sect. כי תצא, fol. 384. colum. 2. & fol. 385.

§ 12.

PRIMUM ARGUMENTUM ducit ex verbis his ערות דבר. *Non est*, inquit, *conveniens, ut per illa intelligatur tantùm* זנות *Scortatio vel Fornicatio, quasi ob hanc solùm, & nullam aliam ob caussam, Uxor dimitti possit. Nam non necesse fuit hanc causam solam allegare;*

gare; eò quod adulterium per se solvit matrimonium, tùm quatenus id capitale fuit; tùm quatenus adultera per se אסורה *illicita fuit viro, neque licuit ei cohabitare,* אע פי שאהבה כנפשו *licet eam intimè adhuc amet, & retinere cupiat.* Itaque concludit; *intelliguntur hîc aliæ res turpes & fœdæ, marito displicentes, & exosam uxorem reddentes.*

℞. Concedere facilè possumus, Mosen intelligere hîc non tantùm Adulterium actuale ipsum, sed etiam alias res fœdas & turpes, &c. sed attendendum ad id, quod suprà in expositione hujus loci dictum, Mosen hîc nec præscribere Legem, neque permittere ista approbativè, neque dicere quid sit juris, sed quid fuerit facti Judæorum, qui omninò propter quasvis res licentiam sibi sumebant uxores dimittendi. Probet verò Abarbenel, Mosen hanc praxin approbasse, nedum præcepisse. Id nunquam faciet, maximè cùm ipsemet, uti vidimus, fateri sit coactus, Unicum in istis verbis duntaxat contineri præceptum de non reducenda uxore repudiata, posteaquam ab alio polluta, vel in uxorem ducta est: Cætera dixit inserta esse tantùm occasionaliter, propter necessitatem rei subjectę, &c. An autem omnia, quæ in præcepto hujusmodi hypotheticè ponuntur, statim approbantur, vel simul quoque præcipiuntur? Minimè, nisi eadem alibi constet esse pręcepta vel approbata. Eadem est responsio, quando instat ex verbis; *Si accidat, ut non inveniat gratiam in oculis ejus: &c. Si vir posterior odio habuerit illam.* Nam & ista eodem modo ponuntur hypotheticè, uti suprà vidimus.

Deinde, non sequitur; *Adulterium fuit capitale: & Adultera fuit prohibita honesto viro: Ergo non potest allegari pro Causa Divortii.* Nam mariti non est Mulieris supplicium deposcere, sed separationem legitimam ab ea facere. Et constat olim ex ea licentia, quam usurpabant sibi Judæi, & secundum quam Moses hîc loquitur, solitos fuisse sæpe maritos sui proprii honoris causâ, adulterium occultare, & sic clàm, causâ non patefactâ, vel ad judicem delatâ, ut ipse Abarbenel nos suprà docuit, libello repudii uxores dimittere.

Instat ex Loco Malachiæ Cap. 2. כי שנא שלח *ubi*, inquit, *nullius Rei fœdæ Propheta meminit, sed solius Odii. Itaque patet, Diversitatem vel Contrarietatem naturarum etiam Dimissionis causam esse, quando maritus uxorem odit.*

R. Ex loco hoc Prophetæ nihil poteſt probari: 1. quia Prophetæ non tulerunt leges, ſed Legis jam datæ fuerunt Interpretes & Vindices. Ut itaque locus iſte ad rem faciat, oſtendendum priùs, Legem vel Præceptum aliquod legale hac de re extare; in quo dictum illud Prophetæ ſit fundatum. 2. quia dictum hoc Prophetæ valdè eſt àmbiguum, & diverſas interpretationes admittit. Iterum itaque nihil ex eo poteſt concludi, niſi ſimul locus aliquis clarior & evidentior afferatur, in quo doceatur, licitum eſſe & permiſſum à Deo, ſi quis quacunque de cauſa odio habeat uxorem ſuam, eam dimittere. Nihil dicam jam de Chriſtianis interpretibus, quorum non pauci verba hæc contrario planè ſenſu exponunt; *Quia odit Dominus Dimittere*, h. e. *Dimiſſionem*, fœminarum ſc. innocentium, quales fuerunt, quæ ob infœcunditatem uteri ſolam dimittebantur; quòd item & verborum conſtructio, & cohærentia ſensûs hanc interpretationem commodè admittant. Unde eam amplexi ſunt Tremell. & Junius, Toſſanus in notis, Piſcator, Verſio Gallica, D. Deodatus in prima editione verſionis Italicæ, & quidam alii. Ipſi Talmudici jam olìm de ſenſu hujus loci diſputarunt, & non defuerunt inter ipſos, qui poſteriorem hanc expoſitionem approbarent; quamvis cum limitatione aliqua, ſed futili & frivola, ſententiam utramq; conciliare ſtudeant. Hinc legitur in Talmud Babylonico, in Gittin cap. ultimo in fine & in Hieroſolymitano, in Tractatu קדושין: כִּי שָׂנֵא שַׁלַּח ר׳ יְהוּדָה אוֹמֵר אִם שְׂנֵאתָ שַׁלַּח ר׳ יוֹחָנָן אוֹמֵר שְׂנאוּי הַמְשַׁלֵּחַ׳ ולא פְּלִיגֵי׳ הָא בְזִווּג רִאשׁוֹן והא בזווג שֵׁנִי דר׳ אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר כָּל הַמְּגָרֵשׁ אִשְׁתּוֹ רִאשׁוֹנָה מִזְבֵּחַ מוֹרִיד עָלָיו דִּמְעוֹת H. e. *Quod Malachias dicit*, כִּי שָׂנֵא שַׁלַּח *ſuper eo diſputarunt R. Jehudah, & R. Jochanan. R. Jehuda dixit, ſenſum eſſe*, Si odio habes, dimitte. *R. Jochanan autem dixit, ſenſum eſſe*; Quia odit (Deus) dimittentem, *ſeu*, Quia exoſus eſt dimittens. *Sed non ſunt contrariæ iſtæ ſententiæ. Hæc enim, de conjuge prima; illa, de conjuge ſecunda eſt intelligenda, ſecundum id quod R. Elieſer dixit; Quicunque dimittit uxorem ſuam primam, ſuper eo fundit altare lachrymas.* Quin imò ipſe Abarbenel, Commentario in Malachiam, utramque expoſitionem affert, neque accuratè ut aliâs, quænam præferenda ſit, definit. Et R. Salomon ſcribit: רַבּוֹתֵינוּ חֲלוּקִין בָּהּ בְּמַסֶּכֶת גִּטִּין וכו׳ : *Rabbini noſtri diſſentiunt de expoſitione hujus loci, in Maſſechet Gittin.* Aben

Eſra:

Esra: השם ישנא שישלח איש את אשתו הטהורה *Deus odit, si vir dimittat uxorem suam legitimam*, 3. quòd si maximè expositio illa admittatur; *Si odio habes, dimitte*; nihil tamen inde quoque pro Permisſione & Approbatione talium divortiorum concludi poteſt; quia eo ſenſu non abſolutè, ſecundum legem, ſed comparatè ad graviora delicta, id dicit Propheta: Sic exponit R.D. Kimchi: טוב הוא שישלחנה בגט ותלך ותנשא לאיש אחר שיאהבנה *Melius eſt, ut dimittat eam cum libello, & abeat, & viro alii nubat, quàm ut eam retineat, & in corde ſuo odio habeat.* Sic & D. Calvinus: *Hîc rurſus Propheta exaggerat crimen illud, quod pro nihilo ducebant ſacerdotes. Dicit enim, graviùs eos peccare, quàm ſi uxores repudiarent. Scimus tamen, repudium nunquam fuiſſe permiſſum divinitùs, propriè loquendo. Nam etſi fuit impunitas ſub Lege, non tamen fuit permiſſio: quemadmodum Magiſtratus multa, quæ non probabit, cogetur tamen ferre: quia nunquam ita præclarè agetur cum genere humano, ut cohibeantur omnia vitia. Eſt quidem hoc optandum, ne ullum vitium toleretur: ſed videndum, quid fieri poſſit. Ergo Moſes ex præſcripto Dei non inflixit pœnam pro delicti gravitate, ſi quis uxorem repudiaret: nunquam tamen hoc permiſſum fuit. Sed ſi fiat comparatio, dicit Malachias, levius eſſe delictum, uxorem abjicere, quàm plures ſimul ducere.* Munſterus in notis ad hæc verba illius loci; *Qui operit injuriam*; ſcribit: *Senſus eſt; Minus malum eſt, ſi dimittas uxorem pubertatis tuæ, quam odio habere cœpiſti, ut illa alteri nubat; & tu libidini tuæ ſatisfacias, quàm quòd cum injuria illam apud te retineas, & odium in corde veluti maculam ſub veſte abſcondas.* Quare nec ſic aliquid abſolutè ex eo concludi poteſt.

13.

SECUNDUM ARGUMENTUM ducit Abarbenel, *ex prima conjugis Evæ creatione, quæ ex coſta viri deſumpta fuit, os ex oſſibus ejus, & caro ex carne ejus, ut conveniens ſimilitudo naturæ & temperamentorum eſſet: ex primi item conjugii inſtitutione, in qua Deus inter alia dicit*; אעשה לו עזר כנגדו, Geneſ.2. v.18. *quod ipſe explicat*; עזר דומה לעצמו מסכים עמו כל צד Auxilium ipſi ſimile, & cum eo per omnia conveniens & conſentiens. *Hinc dicit narrari, quòd, hujus ſc. rei causâ, Deus in prima creatione ad Adamum adduxerit ex omnibus beſtiis agri, & ex omnibus avibus cœli, ad videndum, quodnam illis ſit nomen inditurus?* Gen.1. v.18.19. *h. e. an inter illa reperturus ſit Tem-*

peramentum alicujus conveniens & congruens cum temperamento suo; sed cùm id non reperiret, ob temperamenti ipsorum diversitatem à temperamento & natura ipsius, postea iterùm dici; Et Adamo non invenit adjutorium ei respondens; *q. diceretur; Invenit quidem adjutorium, quia tot inter Creaturas illas erant fœmina; sed nullum invenit, quod conveniens & consentiens esset naturæ ipsius. Vocem enim* כנגדו *vult significare*, Simile ipsi, Respondens & consentiens Naturæ ipsius. *Ut ergo convenientia & harmonia inter ipsos esset, sumpsisse Deum, Unam ex costis ipsius, os nimirum ex ossibus, & carnem ex carne ejus; & ex ea fecisse Mulierem, eamq; adduxisse ad Adamum, quò naturæ & temperamenti ejusdem esset. Ex quibus concludit, necessariam esse, inter Virum & Uxorem, Naturæ & morum similitudinem; ut ex illis appareat, Uxorem ejusdem esse cum Viro natura, atque adeò ex ipso q. desumptam. Et cùm id non apparet, non esse verum conjugium, ac proinde dirimendum.*

Vim ergò hujus Argumenti ponit in voce loci hujus Gen. 2. 18. כְּנֶגְדּוֹ, quasi eâ indigitetur, Uxorem viro debere esse similem Naturâ, moribus, animo, studiis, voluntatibus, &c.

℟. 1. Nolumus diffiteri, hanc vocem ita posse explicari, ad indicandam similitudinem, convenientiam, conjunctionem, præsentissimam semper, & ad nutum mariti promptissimam, paratissimamque; & quidem non solùm in Rebus corporalibus, & œconomicis, sed & in spiritualibus, & Ecclesiasticis: עזר כנגדו *Auxilium quasi coram ipso, vel è regione ipsius, ex adverso ipsius, ei respondens, correspondens, alter quasi ipse*; quamvis non omnes Interpretes ita latè extendant. Vulg. Interpres; *Adjutorium simile ipsi*, quod videtur de similitudine duntaxat naturæ dictum. Græci: Κατ' αὐτὸν, *Juxta, secundum ipsum*. Chaldæi, סְמַךְ כְּקִבְלֵיה *Sustentaculum quasi eorum eo*, ut Hebraicè. R. Isaac ben Arama explicat, כְּנֶגֶד צָרְכּוֹ וְשָׁוֶה לוֹ *Pro necessitatibus* (usibus) *ipsius, & æquale* (commodum) *ipsi*. R. D. Kimchi in libro Radicum; שֶׁתִּהְיֶה לְפָנָיו וּלְעֻמָּתוֹ תָּמִיד לְשָׁרְתוֹ *Auxilium quod coram ipso & è regione ipsius sit jugiter, ad ministrandum ei*. Ramban: עֵזֶר כְּמוֹתוֹ *Auxilium sicut ipse*: &, עֵזֶר שֶׁיִּהְיֶה רָאוּי כְּנֶגְדּוֹ וְתִקָּרֵא בִּשְׁמוֹ שֶׁיּוֹלִיד מִמֶּנּוּ, *Auxilium quod esset conveniens pro ipso, quodq; vocari posset nomine ipsius, & ex quo generare possit, vel liberos suscipere*. Ita multi sunt, qui hæc verba trahunt ad similitudinem naturæ tantùm, & Ministeria

ſteria conjugalia & domeſtica. Sed, ut dictum, non intercedimus, quin ulteriùs extendantur: At

2. Dicimus, attendendum hîc eſſe, quòd hæc dicta ſint de Inſtituto & Ordine Divino; qualis ſc. debeat eſſe ex ordinatione Divina Uxor; non qualis futura ſit, maximè etiam poſt lapſum. Dicta ſunt hęc verba à Deo, parentibus noſtris primis, in integritate adhuc conſtitutis; non poſt lapſum corruptis. Sic Eva ipſa, adhuc integra etiam, fuit Adamo ſeductorium potiùs, quàm adjutorium; quomodo? non ex ordine divinitùs inſtituto, ſed ex accidenti, malitiâ Diaboli, & abuſu liberæ voluntatis. An verò propterea Deus eos ſeparavit? an Adamo aliam creavit, & adjunxit? an Adamus eam abjecit, dimiſit? An Eva deſiit eſſe עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ? Nequaquam. Quæ igitur ratio, quòd hodiè ſtatim, ſi non benè conveniat in omnibus marito & uxori, ſi uxor marito ſit moleſta, maritus debeat illam à ſe amandare? Uxor debet meritò eſſe עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ Adjutorium commodum ipſi. At ſi non ſit perfectè talis ad votum & nutum mariti, an protenùs abjcienda, expellenda? Sanè ex his verbis illud non elicitur. Et an culpa ſemper Uxoris? annon quandoque Maritus quoque errare poteſt, & culpam, quæ in ſe, in Uxorem rejicere? Et poſito, mulierem moroſam, tędioſam, difficilem, refractariam eſſe, annon cogitandum potius, crucem hanc eſſe à Domino impoſitam, à ſe probè commeritam, ac proinde patienter potiùs ferendam, quàm excutiendam? Hinc eſt, quòd in his verbis אֶעֱשֶׂה לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ explicandis, lepidè luſerint Hebræi. כְּנֶגֶד non tantùm ſignificat *Coràm, E regione*; ſed &; *Contra*, & in malum ſumitur. Unde diſpeſcuerunt illa verba, & explicuerunt; *Faciam ipſi* (uxorem ſc. quæ ſit) vel *Adjutorium*, vel *Adverſaria* ipſi, זָכָה עֵזֶר *Si mereatur ac dignus ſit* (ſi pius, juſtus fuerit); *Auxilium*; לֹא זָכָה כְּנֶגְדּוֹ לְהִלָּחֵם *ſi non talis ſit, ſi indignus fuerit, Adverſariam, ad pugnandum contra ipſum.* Hinc ſcribunt etiam alibi, prout citatur à Commentatore Ben Syræ: אַרְבָּעָה אֵין נִכְנָסִין לְדִין וְאֵלּוּ הֵן דִקדוּקֵי עֲנִיוּת וְחוֹלֵי מֵעַיִם וְהָרְשׁוּת וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ אִשָּׁה רָעָה וְאֵינָהּ מְגֹרֶשֶׁת׃ *Quatuor non ingredientur in judicium; Extremè pauperes; Dyſenteriâ laborantes; Sub Tyranno, vel Tyrannico Magiſtratu viventes; & Qui habet Uxorem malam & non expellit eam.* Nam, addit; אִם גֵּירְשָׁהּ לֹא עָשָׂה יָפֶה שֶׁאֵין שָׁעָה מִשְׁתַּכַּחַת לוֹ אַחֲרֶיהָ וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁהָעוֹלָם מַחְשִׁיךְ לוֹ כְּשֶׁהוּא מְגָרְשָׁהּ׃ *Si expellat eam, non*

benè facit: quia hora non arridet ei post eam (non felix erit, non prosperabitur post eam, in altero sc. matrimonio): *neque hoc tantùm, sed & mundus totus ei obtenebratur* (omnia ipsi fiunt q. adversa), *quando expellit eam.* Et hoc dicit etiam esse quod Ben Syra innuere voluerit, dicens; גַרְמָא דִנְפִיל בְחוּלְקָךְ גַרְדֵיה *Os quod cecidit in sortem tuam* (quod tibi contigit) *illud rodito* (retineto). Si hæc causa valeret, & maximè si hoc esset penes arbitrium mariti, quæ confusiones forent in mundo, in familiis, quæ conjugia firma, & stabilia? Quis credat Deum voluisse tantam licentiam & potestatem Maritis largiri, tam latam portam divortiis aperire? Uxor legitimè desponsata & ducta, ex ordinatione Dei, est עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ *Adjutorium viri à Dei ipsi factum & destinatum.* Si aliter aliquando eveniat, culpâ hominum est, quæ Dei ordinationem non potest tollere & abolere.

14.

TERTIUM ARGUMENTUM struit Abarbenel ex verbis illis; לֹא טוֹב הֱיוֹת אָדָם לְבַדּוֹ *Non est bonum, hominem esse solum*, hac ratione; *Ex verbis istis*, ait, *colligitur, Conjugium institutum esse, ut in illo* benè *atque adeò melius sit homini, quàm extra conjugium in Cœlibatu & vita solitaria. Atqui in tali conjugio, in quo Vir & Uxor non idem jugum ducunt, sed perpetuò dissentiunt, in quo Naturæ & Temperamentorum est contrarietas, Viro non est melius: sed satius ac melius ei est, ut sit solitarius,* וְלֹא בְחֶבְרַת הַנָחָשׁ הַצִפְעוֹנִי הָאִשָּׁה רָעָה *quàm in consortio serpentis talis virulentæ, mulieris malæ, quomodo & Salomon dicit Ecclesiast. 7. 27.* Inveni ego rem amariorem morte, Mulierem: quia est sicut retia & laquei cor ejus, &c. *& Proverb. 21. 9.* Melius est habitare in angulo tecti, quàm cum muliere contentiosæ; *quæ est sicut stillatio assidua in die pluviæ, ut iterum Salomon ait, Proverb. 27. 15. Itaque iterum concludit, Conjugia ejusmodi contraria, non esse conformia Institutioni primæ; ac proinde dissolvi posse.*

R. Neque ista verba ad causæ præsentis probationem sufficiunt. Non enim agitur hîc tam de privato Bono Hominis, quàm de Publico & Communi totius speciei. Nam quia jam reliquis Animantibus hunc ordinem præscripserat, ut generando suam speciem popagarent, & multiplicarent, cumq; hujus rei causâ, uti Interpretes volunt, marem & fœminam cujusque speciei creasset; homo autem seu Adamus solus esset, dixit; *Non est bonum, Adamum*

Adamum esse solum, h. e. *Non est utile, commodum, expediens, ut cùm cætera animantium species suum auxilium habeant ad prolis procreationem, & speciei conservationem & multiplicationem, homo solus non habeat*; quia eadem ratione, ut in cæteris animantibus, genus humanum conservari & propagari voluit. Et sic etiam doctissimi Hebræi טוב *Bonum*, ad consistentiam & stabilitatem speciei referunt. Quam expositionem si sequamur, nihil planè inde confici potest, pro Divortiorum licentia aut necessitate, ob diversitatem Temperamentorum & naturarum: quia etiam hac ratione Bonum illud promoveri potest.

Et quamvis dici possit, ideò etiam non bonum esse, Hominem esse solum; quia Homo est animal sociale & πολιτικὸν, cui non benè est solitario, omnibus licet bonis afflueret, sed qui ad felicitatem suam opus habeat socio & solatio in solitudine ad colloquendum, ad convivendum, ad cooperandum, vel etiam ad bestiis imperandum; certum tamen est, principaliter intelligendum hoc esse de priore Bonitate; quia hæc incommoda absque fœmina levari poterant.

Quin & licet concedamus Conjugium ideò institutum esse, ut Homini melius in eo sit, quàm extra illud; non tamen sequitur, si iste eventus non sequatur semper, statim dirimendum esse. Nam intelligendum hoc de Conjugio quale est ex Institutione Dei, & ex ejus benedictione; qualeque fuisset inter Homines, si in statu integritatis permansissent, in quo institutum est conjugium; non quale jam est post corruptionem Hominis, & sæpè ex maledictione Dei. Conjugii natura in se talis est, & manet, ut homini melius sit in eo multis modis, quàm in vita solitaria: quod aliter sæpè eveniat, ex accidenti est, culpâ sc. ipsius hominis, qui hanc etiam calamitatem sibi per peccatum attraxit.

Loca Scripturæ allegata nihil prorsus etiam ad rem faciunt. Testantur illa, molestum, grave, & calamitosum esse, cum Muliere morosa, mala, contentiosa, rixosa habitare: Nullo autem verbo docent, illam expellendam & abjiciendam esse: quia non decet Flagella Dei, quibus ipsi nos castigare lubet, hac ratione excutere.

15.

Quartum Argumentum, quod à *Finibus conjugii* deducit, ejusdem est monetæ & ponderis cum præcedentibus: Dicit;

Omnes

Omnes Actiones hominum in hoc mundo respiciunt ad aliquem ex quinque istis finibus; Vel Utilitatem circa Bona temporalia, vel Honorem & Gloriam, vel Voluptatem corporalem, vel Perfectionem animæ, vel Liberorum Bonum. Et hi fines omnes obtinentur in Conjugio æquali, ubi Vir & Mulier ejusdem sunt Naturæ, Temperamenti, Animi, &c. Primò *in mutua & concordi sua societate bona sua augent. Cùm enim homo non naturâ acquirat vestimenta & alimenta sua, sed opere & labore suo, multisq; ad hæc indigeat, certum est uxorem commodam magnum ad hæc præstare subsidium.* Secundò, *Honorem quoque consequuntur tales Conjuges; quia ab homine, qui sine uxore vivit, gloria recedit; & Gloria hominis est habitare in domo,* (i. e. in conjugio, ex Jesa.44.v.13.) *Uxor etiam continet maritum, ne seipsum, cum scortis conversando, prostituat, dum animam ejus implet, cùm esurit.* Tertiò, *Voluptas quoque corporalis capitur ex conjugio concordi & æquali: quia Uxor adjuvat Virum in omni labore ipsius, & in omnibus, quæ tam ad necessitatem, quàm ad voluptatem corporalem spectant.* Quartò, *Animæ quoque perfectio promovetur: nam Conjunctio viri cum Uxore cohibet eum à peccando, & à concupiscentiis suis inordinatis: hac etiam conjunctione & consortio implet præceptum Fructificationis & Multiplicationis, præter alia præcepta, quæ huic societati cohærent.* Quintò *denique Liberorum Bonum juvat; Uxor enim est causa liberorum, eosq; enutrit & educat.*

Atqui isti fines, & istæ utilitates non sequuntur in Conjugio inæquali, in quo conjuges non sunt ejusdem, quoad fieri potest, temperamenti & naturæ.

Ergo per divortium dirimendum.

℞. Nulla est in Argumento consequentia. *Primò* enim Major propositio laborat; Non sequitur, quòd conjugium sit dirimendum ob non assequutos fines illius. Finis enim, ceu caussa externa, non est de essentia conjugii: unde frustratio finis, non destruere potest essentiam conjugii. Possunt enim plures esse causæ, propter quas finis non consequatur.

Deinde confunduntur Finis Principalis, & Fines minus principales. Principalis finis est Liberorum procreatio. Unde si propter cessationem finis conjugium esset dirimendum, hujus causâ maximè id faciendum esset. Atqui nullum est testimonium Scripturæ, in quo doceatur, Matrimonium sterile esse dirimendum, vel Uxorem sterilem esse repudiandam. Liberi sunt donum

Dei,

Dei, & ex benedictione ejus. Liberorum defectus est privatio seu carentia talis benedictionis, at non simpliciter causa repudii. Quod si verò sublato fine principali non tollitur conjugium; quanto minus ob cessantes fines minùs principales.

Tertiò; magna ex parte falsa est Minor propositio. Quamvis enim discordia & inæqualitas conjugum multùm possit impedire; non tamen semper; nec necessariò id facit. Reperiuntur enim sæpè hujusmodi conjugia, quæ & prole sunt fœcunda, & tùm bonis temporalibus, tùm honoribus & gloriâ, affluentia & secunda. Et licet ex parte isti fines impediantur, non tamen totaliter, neque etiam semper finaliter. Adde quòd prudentia, patientia, mansuetudo & lenitas mariti multum hîc possit corrigere, & hujusmodi malis occurrere.

16.

QUINTUM ARGUMENTUM:

Si Divortia ob quamlibet causam, non fuerunt vel à Deo præcepta, vel saltem honesta & legitima, tùm utique Prophetæ sine dubio reprehendissent Israëlitas, quavis de causa uxores suas repudiantes, & ab hoc facto eos revocassent, sicut eos reprehenderunt ob conjugia contracta cum alienigenis, & alias transgressiones, saltem officii ipsorum fuisset, populum hac de causâ redarguere, & peccatum eorum ipsis indicare.

Atqui nullibi legimus, Prophetas hoc fecisse: neque cogitari potest, illos hac in parte officio suo defuisse. Ergo.

℟. 1. Negatur sumpti Consequentia. Non sequitur omne id à Deo esse præceptum, vel per se honestum & legitimum, de quo non expressè Israëlitas à Prophetis reprehensos fuisse legitur. Sic enim ob Polygamiam quoque non legimus illos omnes eos reprehendisse, qui eâ utebantur. Satis habuerunt, eos ob ea peccata reprehendere, quæ directè contra Leges à Deo positas incurrebant. Audivimus autem suprà, Deum divortia non prohibuisse disertâ Lege, vel pœnâ, sed ad ea connivisse, propter σκληροκαρδίαν Judæorum. Unde sicut Moses Legislator in Lege hoc quasi dissimulavit, & in medio reliquit; ita etiam potuerunt Prophetæ idem facere, ut tamen officio suo non defuerint. Sed

2. Negari potest, Prophetas nullibi improbasse Divortia talia arbitraria, qualia Judæi sibi sumebant, uti suprà vidimus

in loco Prophetæ Malachiæ, quem multi præstantes Interpretes ita exponunt; ut testetur Propheta, sibi displicere & exosa esse divortia.

Excipit ad priorem responsionẽ Abarbenel, quâ dicitur ob σκληροκαρδίαν Judæorum, Mosen & Prophetas ad divortia connivisse, illisque ea permisisse; *hanc non esse sufficientem causam, propter quam aliquid Homini concedi & permitti debuerit, quod non rectum: Perinde hoc esse, ac si quis diceret; Quia figmentum cordis humani malum est à pueritia sua, & proclive ad fraudes & rapinas; atq; propter rapinas ad Homicidium; idcirco concedendum est homini, & permittendum, ut liberè & pro lubitu proximum suum defraudet & diripiat. Melius enim est, ut rapiat bona & facultates ejus, quàm ut eum occidat. Atqui hoc planè est illicitum & inconveniens secundum Legem Dei.*

℞. Exceptio quoque hæc ad evertendam Responsionem datam est insufficiens. Quis enim hîc cum Deo summo Legislatore contendet? quis potestatem ejus limitabit? Homini, non sibi, Legem dedit. Si aliquid minus cum Ordinatione sua positiva conveniens ipsemet tolerare velit, certas ob causas, & circa illam dispensare, quis cum ipso disputabit, vel litem ei intendet? Actiones ejus omnes sunt justæ, licet ratio illarum nobis non semper constet. Hominibus id non licet, qui Legi sunt subjecti, sed Deo, qui Legem condidit.

Deinde observandum, Divortium quidem fuisse malum, sed non indispensabile, ei qui Legem condidit. Ratio, quia non est contrarium Imagini Dei, sed tantùm sanctioni liberæ à Deo institutæ; *Erunt duo in carne una: Quod Deus conjunxit, homo non separet.* Sic respondet Clar. D. Spanh. Dub. Evangelic. par.3. Dub. CXX. ubi etiam addit Distinctionem Philippi Melanthonis, qui distinguit inter *Honestum æternum*, & illud *quod non tale*; quorum istud mutationi obnoxium, illud non.

Tertiò attendendum, quomodo permissa fuerint Divortia; videlicet non quòd certo aliquo præcepto, ut quædam alia, concessa fuerint expertè homini; sed quòd nullâ Lege impedita, nec sub ulla pœna prohibita fuerint, ut suprà latiùs est explicatum, quò Lectorem remittimus.

Quartò, quî minus hæc ratio hîc quadrare potest, quàm in aliis similibus, De Regis petitione, De Fœmina formosa, in bello capta;

capta; ubi, ut suprà visum, hanc rationem reddunt Talmudici, & ex illis Abarbenel ipse?

17.

SEXTUM ARGUMENTUM.

Si Divortia fuerunt res per se coram Deo abominabilis, & permissa tantùm, non prohibita, propter concupiscentiam malam hominis; sicut Usura, quæ vetita est tantùm erga Fratrem, non erga Alienigenam, ad satisfaciendum aliquo modo cupiditati hominis, tùm non ita accuratè præscripsisset Modum & Formam Dimissionis, sicuti id factum legimus. Nam non eadem ratione descripsit Formam & Modum Usurarum ab alienigena, quantum singulis mensibus de tali vel tali summa sit accipiendum.

Item; *Si eadem est ratio Divortiorum, quæ Usurarum, quare nusquam legimus in Sacris, quòd is laudetur & commendetur, qui non dimittit Uxorem, sicut laudatur is, qui Argentum suum non dat in Usuram?* Psalm.15.

℞. 1. Non dicimus, eandem esse rationem Divortiorum, quæ Usurarum. Neque necesse est, ut quæstionem illam de Usuris hîc ingrediamur.

2. Quòd sumitur & præsupponitur, Deum præscripsisse accuratè Modum & Formam Dimittendi Uxorem; id nos negamus. Verba illa neque continent præceptum aliquod Divinum, neq; permissionem aut concessionem approbativam, nihil etiam vel Dei vel Mosis nomine de forma Dimittendi præscribunt, sed factum Judæorum tantùm formulâ loquendi hypotheticâ & συγχωρητικῇ supponunt, ut superiùs explicatum. Accurata illa forma & modus, de quo loquuntur Judæi, qui ex Verbis Mosis decem conditiones & requisita necessaria elicuerunt, ex ipsorum est glossematis, non ex mente Mosis. Negato autem hoc sumpto, per se ruit consequentia.

3. Quod dicitur, nullibi laudari eum, qui Uxorem non dimittit, sicut laudatur is, qui Argentum suum non dat in Usuram, antea jam diximus, nos non in eodem censu & ordine duo hæc constituere. De non accipiendis Usuris à fratre, præceptum disertum est in Lege. De repudianda vel non repudianda Uxore, nullum ejusmodi expressum præceptum extat. Usuræ habent turpitudinem intrinsecam contrariam Legi naturali, qualem Di-

vortium non habet, ut Clar. Spanhemius docet in Dubb. Evang. par.3. Dub. CXXVII. Non itaque tanta fuit ratio laudandi eum, qui non dimittit uxorem, ut qui non accipit Usuram. Sed negari quoque potest, nihil tale in Sacris literis reperiri. Nam sunt Interpretes, qui locum Malachiæ cap.2. suprà adductum ita exponunt, ut Propheta illic testetur, Deum odisse repudia ea, quæ fœminis dabantur ex sola caussa infæcundi uteri, cæterà innocentibus; & ut facti hujus iniquitatem ostendat, exemplo uti *Abrahami*, quem *Unius* nomine indigitari volunt, qui cùm justissimo teneretur prolis desiderio, tamen uxorem sterilem in matrimonio retinuerit. Vide Grotium ad Matth. cap.5. Adde quòd si non legamus encomia eorum, qui non dimittunt Uxores; nulla tamen etiam legamus laudata exempla Patriarcharum vel Prophetarum, qui repudium miserint uxoribus suis.

Objici posset Abrahami exemplum, *qui Hagarem, quam suasu conjugis suæ Saræ duxisse legitur Gen.16.2. ejusdem instinctu ejecit & expulit unà cum filio Ismaële, Gen.21.10.14.* Sed illud nihil ad rem facit.

Nam 1. Hagar non fuit vera uxor, sed Ancilla Concubina. Hinc dicit Sara; *Ejice ancillam istam:* & Genes.25.6. vocatur Concubina: illa enim quoque, ex sententia præstantissimorum Interpretum, & ipsius Abarbenelis, comprehenditur, quando dicitur; *Filiis verò Concubinarum dedit Abraham dona.* Concubinæ autem, ut suprà visum, nullas habebant literas dotis, quæ ad veras & legitimas nuptias requiruntur, ac proinde non erant veræ uxores. Deterioris etiam conditionis fuerunt Ancillæ concubinæ, quàm ingenuæ & liberæ, quæ in matrimonium duci potuerunt. Unde illarum filii non hæredes fuerunt patrũ suorum, sed spontaneas & liberas donationes ab illis acceperunt. Vide Majemon. in הלכות נחלות cap.1. ubi disertè dicit; *Filius ex Ancilla aut Extranea, non est ullâ ratione filius,* וְאֵינו יורֵשׁ כְּלוּם *nec ullam hæreditatem capit.* Unde & D. Paul. ad Gal.4. v.30. *Nequaquam enim hæres esse potest filius ancillæ, cum filio liberæ.* Ab eo itaque, quod circa hujusmodi concubinam factum, ad veram & legitimam uxorem, non valet consequentia. Et, si pro vera uxore agnoscenda esset Hagar, probandum esset prius, Polygamiam esse licitam & bonam. 2. quòd Abraham Saræ hac in re morem gessit, ejus mandatum accepit à Deo, cujus singulares & graves etiam redduntur rationes. Ita

singulare

singulare est hoc exemplum, quod nihil probare potest pro arbitrariis & promiscuis hujusmodi Divortiis.

18.

Septimum Argumentum.

Si Divortia non sunt à Deo præcepta, neque secundum Legem, & ritum Mosis & Israëlis, sequitur, Mulierem perpetuò desponsatam manere viro suo, nec unquam ab eo separari posse. Quod si verò res ita habeat, quæritur, Quare Deus permiserit Uxorem dimissam seu repudiatam Viro secundo, cùm continuò sit ac maneat Uxor mariti prioris?

R. 1. Non docemus nos, Omnia Divortia esse illicita & prohibita, sed Arbitraria illa, quasvis, etiam levissimas ob causas, pro lubitu mariti, fieri solita. In talibus, coram Deo, vinculum matrimonii, etiam post dimissionem consuetam, manere asserimus; adeoq; tùm maritum adulterum fieri, tùm uxorem; si alii post divortium tale nupserit.

2. Probandum, Deum in lege allegata permisisse Uxorem quavis de caussâ dimissam Viro alteri. Verba illa, ut suprà vidimus, ex ipso etiam Abarbenele, hypotheticè sunt à Mose prolata, & nil aliud docent, quàm quid facti fuerit inter Judæos, non quid Juris Divini; quid Deus tunc dissimulando q. toleraverit, non quid præceperit, vel approbativè concesserit, & permiserit. Objectio verò nulla, nisi talis concessio & approbatio demonstrata fuerit.

19.

Octavum Argumentum ducit à Fine institutorum Sponsalium;

Philosophus, inquit, *docet in Politicis, hoc fine instituta esse Sponsalia ante nuptias; quò, tempore hoc intermedio, desponsati se invicem probent: &, siquidem deprehendant, Pacem, Concordiam & Amorem inter ipsos sequi, ex similitudine & convenientia Temperamentorum, ad Nuptias quoque progrediantur; si secus, à Nuptiis abstineant, neque Vir uxorem eam ducat: quia satius est eam repudiare* בְּתוּלָה Betúlah *Virginem, quàm* בְּעוּלָה Beúlah *Nuptam & ductam. Quod si verò etiam jam duxerit, nec ullâ ratione concordes vivere possint, præstare, ut eam postea expellat, quàm cum suo dolore retineat, & in perpetuis jurgiis & rixis cum ea vivat; & ut alia infinita incommoda probibeantur:* כִּי בְּחִירַת הָרָע בְּמִיעוּטוֹ *Nam inter duo mala minus eligendum. Hac*

ratione enim poterit Ipse ducere uxoerm aliam, sibi convenientiorem, & ipsa quoque nubere Viro alteri; sicq; utriusque bonum promoveri, & multa mala præcaveri.

R/. 1. Probandum est aliâ, quàm Aristotelis aut Platonis, authoritate, eo fine instituta esse Sponsalia, ut Sponsus interea Sponsæ suæ naturam, indolem, mores, &c. demùm probet; & si tùm eam minus sibi placentem aut convenientem deprehendat, repudiet. Magnum postulatum est, quod hîc sibi sumit. Concedimus equidem, præter alias causas, hanc quoque unam esse, cur instituta sint Sponsalia, ut hoc temporis intervallo tempestivè dispiciatur, num aliquid fortaßis existat, quod matrimonii consummationem impedire poßit. Sed quamvis hîc causam à Sponso prætensam, & quidem ab ipsius placito, judicio, & arbitrio suspensam, id facere posse, id nos negamus. Causam oportet esse justam, sufficientem, & legitimam. Suprà ex Abarbenele audivimus, eandem esse Sponsæ hîc rationem, quæ Uxoris jam in thalamum traductæ. Ergo non aliâ ratione dimitti potest.

2. Quod ulterius dicitur, *Inter duo mala, minus esse eligendum*, ac proinde satius esse, si quis talem jam duxerit, cum qua non concorditer vivere poßit, sed in perpetuis jurgiis & rixis, ad hæc & alia majora mala præcavenda, & utriusque tranquillitatem juvandam, ut eam expellat, & aliam ducat, quàm ut eam retineat, &c; quod, inquam, hîc dicitur, acceptamus, quatenus supponitur, Divortium tale esse malum, sc. vel Legi, vel Sanctioni & ordinationi Dei repugnans, ac proinde opponimus Regulam aliam, *Non esse facienda mala, ut eveniant bona.* Deinde dicimus, Actionum nostrarum regulam non esse, nostra vel commoda, vel incommoda, sed voluntatem Dei, ejusque ordinationem verbo expressam. Commoda enim & incommoda illa sæpè sunt tantùm δοξαστικά, non vera, & qualiacunque illa sint, inprimis corporalia, Voluntati Dei sunt subjicienda. Voluntas autem Dei est, ut quod ipse legitimè conjunxit, homo non separet, ut Vir, parentibus relictis, uxori suæ (legitimè ductæ) adhæreat, & sint caro una; sine clausula, & sine conditione hac adjecta; *siquidem uxor illa fuerit ejusdem cum ipso natura, animi, voluntatis, &c.* Si hæc admitterentur, quæ quæso in mundo foret confusio? ut suprà jam vidimus. Morositati mulieris, opponenda à viro Lenitas,

nitas, Mansuetudo, Prudentia, Patientia; quâ mores illius studebit vel corrigere & diminuere, aut certè tolerare, tanquam crucem à Deo sibi impositam, juxta illud Varronis:

Uxoris vitium tollas opus est aut feras:
Qui tollit vitium, uxorem commodiusculam
Sibi præstat: qui fert, sese meliorem facit.

20.

Nonum & Ultimum Abarbenelis Argumentum;

Scribit: תורתינו הקדושה מדרכת אותנו בדרכי הטבע החכם בהסכמת בוראו h. e. *Lex nostra sancta deducit nos secundum Vias Naturæ Sapientis. Jam verò constat, omnes creaturas inferiores compositas esse ex Materia & Forma; Materiam item vocari* Fœminam, *&* *Formam vocari* Virum, *in Parabolis Prophetarum, & ænigmatis ipsorum. Quemadmodum ergo Forma non requiescit in Materia, nisi certis conditionibus, veluti* primò *est* רושם השמים *Signatura cælestis, & Motus cæli, tanquam causa generationis illius;* secundò, *Dispositio Materiæ, ejusq; temperamentum ad recipiendam formam: sic Hominis societas cum Uxore non est prospera, nisi sit à Deo ex cælis, & Uxor, in natura & temperamento suo, disposita fuerit, ad consentiendum cum eo. Et quemadmodum, mutato temperamento, Forma à Materia separatur, neque permanet, nisi secundum dispositionem & æqualitatem temperamenti Materiæ, recipientis eam: sic quando Vir in Uxore sua videt Turpitudinem aliquam, excessumq; temperamenti ab æqualitate & perfectione necessaria ac requisita, tùm expellet ac dimittet eam è domo sua, sicut Forma separatur à Materia. Quemadmodum etiam Generatio & Corruptio primò attribuuntur Formæ, utpote à qua Actio provenit (Materia enim recipit tantùm Formam): sic in Conjugii dissolutione Facultas expellendi & dimittendi dependet tantùm à voluntate Viri: Quemadmodum verò Corruptio venit à parte Materiæ: sic Turpitudo deprehensa in Muliere, causa est Divortii. Quemadmodum porrò Materia, cùm exuit Formam unam, statim recipit aliam, neque sine Forma manet: sic etiam Mulier repudiata nubere potest Viro alii. Quemadmodum denique, juxta ordinarium & consuetum naturæ cursum, Forma prima non redire solet ad Materiam illam, posteaquam ea exuit jam Formam secundam & tertiam: sic Maritus qui dimisit Uxorem, quæ postmodum ab alio ducta, & iterum dimissa ac repudiata est, non potest eam reassumere, &c.*

R. Argumentum hoc est ſymbolicum : Theologia autem ſymbolica non eſt argumentativa, ſicut Hebræi ipſi fatentur, quando ajunt, אֵין מַקְשִׁין בְּהַגָּדָה. Si hîc ingenio indulgere liberet, alia poſſent dari ſimilia ex Natura deſumpta, quibus probari poſſet, repudia vel divortia nequaquam eſſe Naturæ convenientia, & quidem ex ipſa Scriptura. Annon uxor cum Viro eſt caro una? annon os ex oſsibus ejus, caro ex carne ejus? An autem naturæ conveniens eſt, ut quis carnem ſuam odio habeat? ut quamvis leviculam ob cauſam membrum aliquod ſuum, & quidem nobile, à corpore ſuo abſcindat & abjiciat?

Multa talia ſpecioſè & jucundè poſſunt proferri, ſed non ſolidè. Omne enim ſimile eſt etiam diſsimile. Lex quidem non eſt contra naturam, ſed potiùs naturæ conformis: at nititur præcipuè Voluntati Dei.

Et probandum eſſet, eandem eſſe per omnia rationem Conjugii, quæ Generationis & Corruptionis in natura.

Conjugii potiùs ea eſt ratio, quæ *Fœderis*, & quidem Sacroſancti; Proverb. 2. v. 17. *Quæ* (mulier extranea) *deſerit ducem adoleſcentiæ ſuæ: & fœderis Dei ſui oblita eſt*; Conjugii nimirum contracti, advocato Dei nomine. Unde Uxor vocatur אֵשֶׁת בְּרִית *Confœderata viri*, Malach. 2. 15. Habet rationem *Societatis* & *Amicitiæ*, unde ibidem vocatur חֲבֶרֶת *Socia mariti*. Quemadmodum ergo fœdera, ſocietates, & amicitiæ, debent eſſe perpetuæ, conſtantes, & utrinq; inviolabiles: ita etiam Conjugium. Quæ ſimilitudo longè eſt aptior & convenientior, quàm illa, & inſuper in Sacra Scriptura fundata.

Imò dici poteſt Abarbeneli, annon Conjugium corporale inter homines, ſit כְּדִבּוּק הָאֱלֹהַּ עִם הָאוּמָּה *Typus Conjugii Spiritualis inter Deum & populum Iſraëliticum?* Nunquam autem ille concedet, Deum huic ſuæ ſponſæ & conjugi *abſolutum & totalem* libellum Dimiſsionis ſeu Repudii dediſſe vel daturum, ſed perpetuò ei fidem ſemel datam ſervare & ſervaturum, nec unquam eam totaliter repudiaturum, vel libertatem alii Viro nubendi conceſsiſſe aut conceſſurum. Sic enim Deus apud Prophetam Jeſajam loquitur, cap. 50. v. 1. כֹּה אָמַר יי׳ אֵי זֶה סֵפֶר כְּרִיתוּת אִמְּכֶם אֲשֶׁר שִׁלַּחְתִּיהָ *Sic dicit Dominus, Ubi eſt libellus dimiſsionis matris veſtræ, quo dimiſerim eam?* vel, *Qualis eſt? &c.* Et quamvis

poſtea

poſtea eodem verſu dicatur, הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחה אמכם *Sed propter iniquitates veſtras venditi eſtis, & propter prævaricationes veſtras, dimiſſa eſt mater veſtra*: & apud Jeremiam cap.3. v.8. וארא כי על כל אדות אשר ניאפה משבה ישראל שלחתיה ואתן את ספר כריתתיה אליה *Et vidi, quòd* (licet) *propter fornicationem omnem quâ fornicata eſt averſa* (decem tribuum) *Iſrael, dimiſi eam, & ei dedi libellum repudii ſui, tamen non timuit prævaricatrix Jehudah ſoror ejus, ſed ivit, & ſcortata eſt etiam ipſa*; tamen non vult Abarbenel hæc inter ſe pugnare, vel hæc loca de totali & finali repudio loqui. Sic enim ille, poſt aliorum adductas explicationes, ſcribit & hæc loca conciliat Jeſa 50. ויותר נכון אצלי לפרש שהנביא ישעיהו דבר מאומה בכללותה ולזה אמר אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה להגיד שהש׳ לא עזב עמו ונחלתו עזיבה מוחלטת אמנם ירמיהו דבר מהשבטים אותם עצמם שהלכו בגולה שמהם בפרטיותם לרוב פשעיהם שלחם י״י מעל פניו ונתן בידם ספר כריתות וכו׳ *Rectius autem eſt in oculis meis hæc ſic explicare, quòd Propheta Eſaias loquatur de populo in univerſalitate ſua* (in genere) *atque ideò dicat*, Ubi eſt ille libellus dimiſſionis, quo dimiſerim matrem veſtram; *ad indicandum, quòd Deus non dereliquerit populum ſuum, & hæreditatem ſuam derelictione abſolutâ: Jeremias autem de decem tribubus illis quæ in captivitatem abierunt, & quos ex illis in particularitate ſua* (in ſpecie) *propter multas prævaricationes ipſorum dimiſit à facie ſua, & in quorum manus dedit libellum dimiſſionis, ut in deſerto captivitatis conſumerentur, & illic morerentur: Quod autem ad ſemen illorum attinet, illud non comprehenſum fuit ſub illa ſententiâ, ideò dicit Jeremias nomine Dei*; Et vidi, quòd propter omnem fornicationem, quâ fornicata eſt averſa Iſrael, & ei libellum repudii dedi; *dum enim dicit*, כריתתיה Repudii ſui, *innuit, ſe loqui de illis duntaxat, qui abierunt in captivitatem, non de toto populo in genere, quem vocat* אם Matrem: *hinc dicit mox Jeremias*; Et dixit Dominus ad me, Juſtificavit animam ſuam magis rebellis Iſrael, quàm prævaricatrix Jehúdah: Vade, & exclama ſermones iſtos, ad Aquilonem, & dic, Revertere rebellis Iſrael, dicit Dominus, & non faciam cadere iram meam in vos, quia miſericors ſum, dicit Dominus, nec ſervo iram in ſæculum. *His enim verbis ſignificat, ſi tribus Iſraelis, quæ abducta fuerunt in Aquilonem, ſe convertant, Deum non ſervaturum eſſe captivitatem ipſo-*

rum in sæculum, eò quod non dederit libellum dimissionis toti populo, sed iis duntaxat, qui in captivitatem abducti fuerunt. Sed & alio modo loca ista possunt explicari, quasi diceret (Propheta Esaias) הַבִּיטוּ וּרְאוּ נוּסַח הַגֵּט אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאִמְּכֶם שֶׁהִיא הַכְּנֶסֶת וְתִרְאוּ בוֹ אִם הוּא מוּחְלָט אוֹ עַל תְּנַאי כִּי בְלִי סָפֵק הוּא עַל תְּנַאי וכו' *Inspicite & videte exemplar libelli repudii, quem dedi matri vestræ, quæ est Synagoga vel Ecclesia, & ex eo videbitis, num absolutus sit, an conditionatus? procul dubio enim est conditionatus, de eo videlicet tempore, quo futuri sunt mali & peccatores coram Domino, non absolutus: hoc sibi vult dum ait*; Et propter prævaricationes vestras dimissa est mater vestra; *vult enim dicere*; Cum conditione prævaricationum scriptus est libellus ille, non aliter. *Et huc referenda sequens querela v. 2.* Cur veni ego, & nemo adfuit, *sicuti expositi. Et cum hoc consentit etiam quod Jeremias scripsit. Dicit enim primò v. 1.* Si dimiserit vir uxorem suam, & discesserit ab eo, & fuerit viri alterius, num revertétur ad eam amplius? annon prævaricando prævaricata est terra ista? tu autem fornicata es cum amatoribus multis, sed revertere ad me, dicit Dominus. *Vult quippe dicere*; Divortium illud non esse derelictionem absolutam, sed conditionatam, quandiu sc. duraverit prævaricatio illa, & peccatum illud. *Hinc dixit porrò ad eum Dominus in diebus Josiæ Regis, v. 6.* Vidistíne quæ fecerit rebellis Israël? abit ipsa supra omnem montem excelsum, & sub omnem arborem viridem, & fornicatur ibi: Et dixi, postquam fecit omnia ista, Revertere ad me, & non est reversa; *quasi diceret; Totum malum inde fuisse, quòd perstiterint decem tribus in peccato suo, neque se converterint; quinimò etiam filii Jehudah, vias ipsorum malas didicerint: hoc est quod ait*, Et vidit prævaricatrix soror ejus Jehudah. *Propter hoc ait*, Et vidi etiam, quòd licet videret, quòd propter omnes fornicationes, quibus prævaricata est rebellis Israel, dimisi eam, dedique ei libellum repudii sui. *Vult enim dicere*; Libellum repudii ejus non fuisse absolutum, sed *propter omnes fornicationes quibus fornicata est, q. d. quamdiu perstituri sint in peccato suo, tandiu duraturam dimissionem, & vim suam habiturum libellum repudii. Hinc præcepit Prophetæ, ut moneret eos*; Revertere rebellis Israel, dicit Jehovah, & non cadere faciam iram meam in vos, (*quo intelligitur continuatio & perpetuitas libelli divortii*) quia sanctus ego, neque in perpetuum servo iram. Hactenus ille.

In hunc

In hunc sensum scribit in Argumento capitis 34. Prophetæ Ezechielis, fol. 200. col. 2. *Quemadmodum Edomæi* (Christiani) *lætantur in ruina Israëlis: sic illi, & cæteræ gentes, quæ possident terram Israëlis, reportabunt ignominiam & vastationem suam; terra autem Israel benedicetur in populo & proventu suo;* כִּי הִנֵּה לֹא נִתַּן לָהּ מֵאֵת הָאֱלֹהִים סֵפֶר כְּרִיתוּת: אֲבָל הָיָה עִנְיָנָהּ כְּטוּמְאַת הַנִּדָּה: שֶׁבִּזְמַן דָּמֶיהָ יִתְרַחֵק מִמֶּנָּה בַּעְלָהּ: וְאַחֲרֵי טָהֳרָתָהּ תָּשׁוּב לִימֵי עֲלוּמֶיהָ *nam ecce non datus est illi à Deo libellus divortii, sed ea est ejus ratio quæ mulieris immundæ, à qua tam diu se maritus ejus separat, quamdiu immunditia ejus durat, redeunte autem ejus munditiâ, redit maritus, &c.*

His ergo sic positis & præmissis, dicimus; cùm Lex Dei nos potiùs מַדְרֶכֶת בְּדַרְכֵי הָאֱלֹהִים *incedere doceat & jubeat in Viis Dei,* quàm בְּדַרְכֵי הַטֶּבַע *in viis Naturæ;* Deus autem, ex sententia Abarbenelis, Ecclesiam suam nunquam totaliter & finaliter à se expellat, nec unquam absolutum ei libellum repudii mittat, annon sic potiùs Dei ductum sequi, & ejus exemplo abstinere debeamus à libello divortii dando, quàm ad imitationem Materiæ & Formæ naturalis, subinde mutare? hæc enim similitudo nuspiam nobis in Sacra Scriptura proponitur, neque ullibi per eam Conjugii corporalis ratio & conditio declaratur, ut id fit per typum Conjugii Spiritualis inter Deum & Ecclesiam.

Et sic discussæ quoque sunt Rationes istæ Abarbenelis, qui ubique cæteris Hebræis vult esse oculatior & acutior. Satis etiam, pro instituti nostri ratione, de Secunda hujus Dissertationis parte. Breviter etiam aliquid jam dicendum, de Tertia quæstione propositâ.

PARS III.

I.

Quâ formâ, quove jure, Josephus (Sponsus) Mariam desponsatam suam, non παραδειγματίσαι, sed λάθρα ἀπολῦσαι, clàm dimittere voluerit?

Matthæi cap. 1.

Variæ hîc Interpretum occurrunt sententiæ; ob ambiguitatem verbi ἀπολῦσαι, & additum adverbium λάθρα, *Clam.*

Certum & indubitatum puto, cùm Josephus uterum Mariæ animadvertisset, illum de Castitate ejus primò dubitasse, & proinde de Repudio, seu de non copulandâ sibi, per Nuptiarum solennitatem, desponsatâ suâ, cogitasse. Hinc enim dicit Angelus ad eum; Μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαρίαμ *Ne metue accipere Mariam.* Cur n. *metuebat* Josephus? 1. quia parum honestum erat sponsam fornicariam ducere, & ut Hebræi ajunt, ova colligere quæ non pepererat: *deinde*, quia suprà vidimus, Lege inter Judęos cautum fuisse, ne quis cum uxore fornicaria aut adultera cohabitaret, sed eam dimitteret.

Incertum & dubium, Qualenam fuerit illud divortium, quod moliebatur Josephus?

1. *Quidam* ergo existimant, Josephum de Mariâ deserendâ, & sibi exilio q. spontaneo indicendo, consilia animo suo agitasse, ut & Mariæ honori consuleret, & ipse quoque ignominiam evitaret.

2. Alii de Maria clàm dimittendâ, & à se ablegandâ, id accipiunt. Hoc ipsum verò iterùm diversimodè intelligunt.

Nonnulli enim de Maria vel domum Parentibus remittendâ, vel aliò, ubi sc. ignota esset, ablegandâ; & sic Sponsione clàm inter Josephum & Ipsam rescindendâ: Alii autem, de illâ, secundum Leges & consuetudines Judæorum usitatas, dato sc. libello, repudiandâ, dictum hoc volunt.

Singulæ hæ sententiæ suos habent Patronos. Nobis, citra cujusquam tamen pręjudicium, Ultima sententia maximè vero similis & consentanea videtur.

2.

Nam quod ad Primam sententiam attinet, illa neque cum Ritibus & Legibus Hebræorum congruit, neque Rationi est consentanea. Ubi enim quæso traditum, ut in tali casu hujusmodi quis consilium capiat? Et num hac ratione vel Mariæ vel Josephi honori consultum fuisset? Non Mariæ honori certè; quia uterus sic nec occultari, nec excusari potuisset, quin illa passim in ore vulgi traduceretur, imò ad Judices adduceretur. Inquirendum utique fuisset & in Graviditatem Mariæ, & in Causam discessus

Josephi.

Josephi. Quis hîc prætextus obtendi potuisset? An profectio aut peregrinatio longinqua? Atqui hanc legitimè suscipere non potuisset sine scitu & consensu Sponsæ suæ, adeoque etiam Parentum ipsius. An verò cuiquam persuaderi potuisset, Mariam vel Parentes ipsius, veniam ei discedendi concessuros fuisse, à quo impręgnata postmodùm credi debuisset? Hoc enim faciendum fuisset, si Mariæ crimen, de quo suspecta erat, honesto aliquo velo tegi debuisset. Quin imò neque hoc satis fortasse fuisset ad ipsius excusationem. In Ritualibus enim Hebræorum reperio Canonem, quo cavetur, si quis longinquam & diuturnam peregrinationem suscipiat, ut discessurus, in omnem eventum Libellum repudii uxori suæ scribat. Sic legitur in שלחן ערוך parte 4. Tit. הלכות גטין Num. 154. §. 8. אם ידוע שהאיש רוצה לילך לארץ אחרת ישביעוהו שלא ילך או יכפוהו שקודם שילך יגרש אותה לזמן *Si constet, quòd vir velit proficisci in terram aliam, adjurabunt eum, nè abeat, aut saltem adigent eum, ut primò eam ad tempus in omnem eventum expellat.* Si aliter, clam videlicet, insciâ Mariâ & parentibus ejus, discessum molitus fuisset, omnem culpam in se derivasset, quod non est viri boni, famam suam innocenter ita prostituere & prodigere.

3.

Quod ad Secundam sententiam attinet, neque illa probabilitatis aliquam habet speciem. Sponsam, solenniter in præsentia testium, solenni benedictione, & festivitate, desponsatam, famâ publicâ pro tali agnitam, habitam, & celebratam, occultare, aut clàm ablegare, quî potuisset? An cum deprædicata Josephi integritate congruisset, hac ratione Mariæ crimen tegere & occultare? Aut, si maximè voluisset, non potuisset. Obstabant enim hîc Leges, quibus cautum est, ne quisquam, etiam desponsatam suam, aliter quàm in præsentia testium & tradito libello repudii, dimittat & expellat, ut sic non potuissent sponsalia inter ipsos clàm & privatim rescindi. Et, si Leges hæ maximè non fuissent, annon & amici, & Ecclesia, & Magistratus, annon Desponsationis testes, inquisivissent, quid de Maria factum esset, & quónam sponsa ista devenisset, &c. Parentibus clàm remitti domum non poterat, sine vel libello repudii, vel actionis alicujus intentatione.

4.

Tertia itaque sententia omnium mihi videtur verisimillima, quòd Josephus Mariam, secundum Leges & consuetudines Judæorum, dato libello repudii, dimittere & repudiare voluerit. Rationes sunt hæ:

1. quia Sponsa legitima, ut suprà vidimus, non aliter dimitti potuit. Non est autem probabile, Josephum, virum justum, pium, & Legum observantem, Leges Judæorum receptas transgredi voluisse; sed id potiùs facere, quod illæ vel præcipiebant, vel permittebant.

2. quia iterum diserta extabat Traditio juris, si quis in Uxore vel Sponsa reperiat ערות דבר Turpitudinem aliquam, maximè Pudicitiæ virginali vel muliebri adversam, & eam propterea expellere à se velit, ut id faciat Libello repudii, & iis ceremoniis, quæ ex parte suprà fuerunt expositæ. Cùm itaque Josephus hic hujusmodi Turpitudinem in Maria deprehendisset, quæ Castitatem & Pudicitiam ejus ipsi suspectam redderet, an credibile quæso est, illum de alia via eam deserendi cogitasse, quàm de ea, quam Leges & statuta Mosis & Doctorum ei ostendebant, & præscribebant.

3. Favet huic sententiæ verbum ἀπολύειν, quod Evangelista adhibet, quod in Causis matrimonialibus vix aliam significationem admittit, quàm *Dissolvere*, sc. conjugium vel sponsionem, modo legitimo & usitato, h. e. *Dimittere per legitimum divortium, secundum Leges sc. & consuetudines.* Vocabula autem sunt pro subjecta materia accipienda & intelligenda. Qui privatim aliquam deserit & derelinquit de facto, is non benè dicitur ἀπολύειν *Dissolvere*, vinculum sc. matrimonii, præsertim in gente Judaicâ, Legum & statutorum tenacissimâ. Id potius est Rumpere, quàm Solvere. Neque etiam alio sensu Scriptores Novi Testamenti vocem hanc usurpant. Vide Matth. 5. v. 31. 32. & 19. v. 3. 7. 8. 9. Marci 10. v. 2. 4. 11. 12. Lucæ 16. v. 18. Quin &, si ad voces Hebraicas attendamus, quibus hæc vox respondet, sive in Stylo Biblico & purè Hebraico, sive in stylo, tempore Christi inter Judæos familiari & usitato, iterum non alium poterimus ex hac voce sensum elicere. Ἀπολύειν Græcè hîc idem est quod aliâs ἐξαποστεῖλαι, Hebraicè שלח. Hoc verò in materia Conjugii & Divortii iterùm non aliud

significat,

significat, quàm legitimè, dato libello à se dimittere, amittere, Deut.22.v.19.29. & 24. v.1.2.4. Jer.3. v.1.8. Jes.50. v.1. in quibus locis LXX. Græci usurparunt verbum ἐξαποστεῖλαι, eodem sensu. Sic Chaldæi & Rabbini usurpant *verbum* פטר, quod eundem sensum habet, ut in Lexico videre est. De Desertione vel Dimissione alia, ista verba nunquam leguntur in hac materia.

5.

Qui verò, inquiat aliquis, *dicit Evangelista, Josephum voluisse* clam *dimittere Mariam, si hæc dimissio de Libello divortii intelligenda?*

Ratio dubitandi est, quòd nec ratione Sponsalium, nec ratione Repudiorum, clandestina Dimissio locum habere queat.

Desponsatio enim fiebat adhibitis testibus, datis arrhis, consecratione, confirmabatur conviviis & aliis festivitatibus. Itaque clàm retractari aut tolli non poterat.

Repudii etiam libellus scribendus erat solenniter, in præsentia testium tradendus: persona repudiata permittebatur iterum alii cuivis sponso seu marito, &c. uti hæc omnia suprà ex Hebræis sunt explicata. Quomodo ergo *clàm* hoc fieri potuisset, ut non statim omnibus & toti q. mundo innotesceret? quid clandestina traditio libelli juvisset, cùm res celari non posset?

R/. Particula seu Circumstantia hæc (λάθρα *Clàm*) non respicit propriè ad sequens Verbum 'Απολῦσαι; sed opponitur præcedentibus verbis, quibus dicitur, quòd Josephus noluerit eam παραδειγματίσαι *Publicè & ignominiosè traducere.* Itaque ut intelligamus, quid illud λάθρα *Clàm* sibi velit, priùs tenendum quid sit hoc παραδειγματίσαι. Hoc verò quid sit, non tam ex vi vocis seu verbi ipsius intelligimus, quod *Publicam & exemplarem alicujus, eamq; ignominiosam & cum infamia conjunctam, expositionem* significat, & Hebræis גלה vel פרסם (quamvis generalioribus, neque ita emphaticis) respondet; quàm si consideremus, Quid in tali casu, de Sponsa sic deprehensâ, & ad Judices delatâ, secundum Leges & statuta Hebræorum, fieri debuerit? Casus talis est: Josephus cùm hæc animo secum volveret, omninò adhuc de Castitate sponsæ suæ dubitasse, & suspectã eã habuisse videtur, quòd ab alio gravida facta fuerit. Quid itaq; faciendum ipsi erat? Vel *Ducenda* erat, & injuria hæc concoquenda atq; tegenda, vel *Dimittenda.*

Ducere

Ducere scienter gravidam ab alio, nec licitum erat, nec honestum. Non licitum: suprà enim vidimus, cum Uxore sive sponsa (nam utriusque eadem est ratio) notoriè adulterâ, in matrimonio vivere non licere Judæo: gravidam etiam ab alio ducere non licebat, nisi postquam peperisset, & infantem quoque ablactasset. Non honestum; quia, si res hæc in vulgus emanasset, quòd Josephus sponsam duceret ab alio gravidam, & spurium fœtum scienter sibi vendicaret & educaret, id summa cum ipsius infamia & dedecore conjunctum fuerat. Hinc est, quòd nonnulli volunt, illum, hujus ignominiæ vitandæ causâ, se subducere, & in regionem aliquam, in qua ignotus fuisset, conferre se voluisse.

Dimittere itaque voluit eam. Hîc verò duas præ se vias habebat, *Rigoris*, seu *Stricti juris* unam, Ἐπιεικείας alteram.

Rigoris via erat, Rem ad judices deferre, & illis cognitionem ejus committere, ut pro qualitate criminis in ipsam animadverteretur. Sic Josephus Mariam coactus fuisset Judici indicare, eam accusare, probationes dein suas proferre, suam innocentiam asserere, & sufficienter demonstrare, atque ipsam ream Judici sistere. Judicis officium fuisset, inquirere, num ante vel post desponsationem Maria compressa fuerit! Si ante desponsationem; actionem amissæ Virginitatis Mariæ intentare poterat, & Parentibus ejus, qui vitiatam pro Virgine ipsi venditarint, de qua Majemonides in הלכות אישות cap. 11. Quamvis enim hæc actio propriè sit eorum, qui, per nuptiarum solenna, & carnalem conjunctionem, fraudem hanc deprehendunt; tamen & hîc locum habere poterat: quia amissam Virginitatem uterus prodebat & probabat. Et hac ratione, secundum Legem, ad ostium domus Patris sui ducenda, & lapidanda illic fuisset, Deuter. 22. v. 20. 21. aut certè illi tradenda, à quo vitium passa & gravida facta fuerat, si mitissimè agendum fuisset, Ibid. v. 28. 29. Si post desponsationem, dispiciendum erat, num in urbe, vel in agro; Si in urbe, & ipsâ volente, nec clamante, ad portam urbis educenda, & lapidanda fuisset; Si in agro, & vim ipsa passa fuisset invita & reluctans, ipsa quidem impunis erat, & dimittebatur; Josephus tamen ex alio gravidam, Sponsam habere, vel ducere, honestè non poterat, nec proculdubio volebat. Videatur Deuter. 22. 23. & seqq. Hæc omnia

utique

utique ſine inſigni & publica infamatione, exemplarique traductione Mariæ, ſine maximo etiam Parentum, & totius familiæ ipſius probro fieri non poterant. Joſephus itaque tanquam vir δίκαιος, h. e. pius, bonus, lenis, manſuetus, id vitare voluit, partim quòd veteris veſtigia flammę adhuc ſentiens, commiſeratione proculdubio erga Mariam tangeretur, & hinc ex ejus vel infamiâ vel pœnâ, non voluptatem ullam capere poſſet; partim quòd non ſine propriæ quoq; famæ diſpendio, ſine magnis etiam moleſtiis, negotium hoc à ſe ſuſcipi poſſe animadverteret. Atque hoc eſt, quod hîc intelligitur, quando dicitur, *Joſephum noluiſſe Mariam* παραδειγματίσαι. Quid itaque? Cùm via hæc juris & rigoris ipſi non placeret, voluit ſequi mitiorem.

Mitior autem & Ἐπιεικείας via erat *Repudii*, per Libellum ſolennem & uſitatum. Hac enim Mariæ honori atque ſaluti, quantum in ſe erat, & bono titulo poterat, conſulere aliquo modo potuit, crimenque, cujus, ſuâ quidem opinione, rea tenebatur, tegere & occultare. Via hæc non ſolùm mitior ac lenior, ſed &, comparatè vel oppoſitè ad alteram, *Clandeſtina* rectè dici poteſt: quia ſic non neceſſe habebat Rem ad Judices deferre, Mariam diffamare, aut Cauſſam Repudii & dimiſſionis exponere. Ea enim, ut ſuprà vidimus, non exprimi ſolebat in Libello; neque etiam rigidè requirebatur à marito, niſi fortè ſponte eam diceret. Simile aliquo modo exemplum legi in Quæſtionibus & Reſponſis ſive Conſiliis R. Meir Paduani fol. 80. ubi talis ei caſus propoſitus; *Uxor Rubenis narravit marito ſuo, quòd cum Simeone ante multos annos rem habuerit, cùm hucuſque habita fuiſſet à Rubene pro pudica & caſta: Dubius itaque, num verbis illius credere debeat, nec ne, conſuluit quoſdam Doctores, qui conſuluerunt ei, ut ejiciat ſeu repudiet eam, quod fecit*; וְלֹא אָמַר לָהּ מִשּׁוּם שֵׁם רַע אֲנִי מְגָרְשֵׁךְ *Non tamen dixit, quod propter Nomen malum ſeu impudicitiam ejiciat eam*; volens ſc. honori ipſius conſulere hoc medio.

Itaque λάθρα ἀπολῦσαι *Clàm Dimittere*, nihil aliud eſt, quàm quòd Joſephus noluit Mariæ crimen ignominiosè divulgare, ad Judices deferre, accuſatorem ejus agere; ſed, *nullâ expoſitâ cauſâ*, niſi quòd ſic ipſi videretur, *ſine infamia*, eam conſueto more, dato Libello repudiare, & res ſuas ſibi habere jubere, negotiumque totum, ſeu regendum, ſeu tegendum, vel excuſandum, Mariæ ipſi,

aut Parentibus & Amicis ejus committere. Et sic faciebat, quod secundum Leges Judæorum justum & rectum, secundum Legem charitatis humanum erat. Unde & hoc respectu non immeritò nomen Δίκαιος ipsi tribuit Evangelista.

6.

An verò, inquiat aliquis, Justitiæ Josephi hîc celebratæ, ejusq; Pietati non adversatur, quòd Crimen Mariæ, cujus ipse conscius erat, non indicare, sed quantum in se erat, occultare potiùs studuerit?

Ratio dubitandi est, quòd Levit. cap. 5. v. 1. doceri videatur; quòd si quis criminis alicujus spectator, aut aliâ ratione conscius, testisq; fuerit, & illud non indicaverit, portet iniquitatem suam.

℞. Scio variè hunc locum ab Interpretibus exponi; præcipui tamen Interpretes illum exponunt de eo, qui pro testimonio dicendo à Judice compellatus, dicere renuit id quod vel vidit, vel audivit, vel intellexit: quamvis & hi diversimodè in eo, quòd *alii* vocem אלה *Juramenti, Execrationis*, sumant pro *Adjuratione*, quâ Testis à Judice ad testimonium dicendum adjuratur; *alii*, pro *Juramento, Execratione* per Abusum Nominis divini, quam testis audiverit, aut intellexerit, explicent.

Qui priori sensu accipiunt, sic locum illum explicant; ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו *Anima cùm peccaverit, & audiverit vocem Adjurationis;* (vel Jurisjurandi à Judice sibi propositi) *ut sit Testis; qui aut viderit aut sciat aliquid, tùm, si non indicaverit, feret iniquitatem suam:* Sic explicat Abarbenel: והמצוה הזאת היא ג״כ לעם הארץ ששמע קול אלה ר״ל שישביעוהו בשבועת האלה אם ידע בעדות או אם ראה שאם לא יגיד מה שראה או שמע ונשא עונו וזהו כשיהיה במזיד מכסה עדותו ולא יגידהו *Præceptum hoc*, inquit, *itidem est datum homini privato, qui audit vocem Execrationis, quòd scilicet adjurent ipsum* (Judices) *per Juramentum execrationis, utrum sciat testimonium, aut viderit; ut, si non indicaverit id quod vel vidit vel audivit, ferat iniquitatem suam; si nimirum obstinatè & protervè occultet testimonium suum, & id non indicet.* Sic etiam Ramban, R. Levi Ben Gerson, R. Bechaj, Aben Esra, & alii. Probant hanc expositionem inde, quòd hîc sermo sit de Teste: Testis autem nullus sit extra Judicium: necesse itaque esse de Judicis adjuratione ad Testimonium dicendum, hoc intelligere.

Qui

Qui posteriori sensu vocem אָלָה sumunt, sic interpretantur; *Anima quùm peccaverit, & audiverit Vocem Juramenti, Blasphemiæ, & sit Testis*, (& pro Teste producatur, vel appelletur, sc. coram Judice) *quòd (eam) vel viderit, vel cognoverit; tùm, si non indicaverit, feret iniquitatem suam.* Quomodocunque sumatur, sensus eodem redit, de eo sc. qui pro testimonio dicendo vocatus, testimonium suum scienter supprimit. Nihil itaque ad rem.

Cæterùm, quod ad *Justitiam* Josephi hîc celebratam attinet, certum est, non strictè hîc sumi pro ea virtute, quâ suum cuique tribuitur, vel id quis facit, quod secundum rigorem juris requiritur, sed latius more Hebræorum, ut id satis ab eruditis in Evangelistam Interpretibus est demonstratum. Addemus hîc tantùm, quod de vocis צְדָקָה significatione scripsit R. Moses ben Majemon in More nevóchim par. 3. cap. 53. צְדָקָה Justitia, inquit, *derivatur à* צדק, *quod significat* יֹשֶׁר *seu Rectitudinem.* יֹשֶׁר *autem, seu Rectitudo est, ut unicuique relinquatur & tribuatur, quod ei debetur, & ut unicuique enti tribuatur secundum quod ei convenit. In libris Prophetarum non vocantur ea, quæ secundum priorem sensum aliis dare & præstare teneris;* Tzedakah *Justitia, quando ea persolvis: nam cùm solvis mercedem mercenario, vel creditori reddis debitum, id non vocatur* צְדָקָה Justitia; *sed illud, quod Virtutis & Honestatis solius causâ facis; ut cùm pauperem aliquem à suo vulnere curas & sanas, id vocatur* צדקה Justitia. *Hac de causa dicitur de restitutione pignoris;* Et erit tibi צדקה Justitia, Deuteron. 24. v. 13. *Nam cùm in via honestorum morum & virtutum incedis, Justitiam exerces erga animam tuam intelligentem: quia persolvis ipsi debitum ejus. Hinc omnes Virtutes vocantur* צדקה Justitia; *ut*, Et credidit Deo, & reputatum est ei pro Justitia, Genes. 15. 7. *ubi* Fides *vocatur* Justitia. *Sic dicit Moses;* Et justitia erit nobis, cùm custodiverimus, ut faciamus omnia præcepta ista, &c. Deut. 6. 25. Et mox. *Sic itaq; patet,* Chesed *dici de mera Beneficentia & Benignitate:* Zedakáh *de Bono, quod fit Virtutis & Honestatis causâ, ad perfectam reddendam animam.* Hæc ille.

In gratiam Rabbinismi studiosorum & cultorum, placuit hic subjungere aliquot Formulas Desponsationum & Divortiorum, quarum in Dissertatione facta mentio & promissio:

נוסח שטר הרשאת שידוכין

מעידים אנחנו ח״ם מח שהיה לפנינו היום° יום פלו׳ כך לחדש פלו׳ כך לפ״ק למנין שאנו מונין פה ויניציאה מתא דיתבא על נהרי פלו׳ ופלו׳ איך בא לפנינו הנשא כמ״ר° פלו׳ בכמ״ר פלו׳ ואמר לנו היו עלי עדים נאמנים וקנו מסני בקנין גמור ואגב סודר וכתבו בכל לשון של זכות וראיה וחתמו ותנו ליד פלו׳° בכמ״ר פלו׳ למען יהית בידו לעדות וזכות ולראיה ברורה איך מרצון נפשי הטוב בלי שום אונס והכרח כלל רק בלב שלם ובנפש חפצה ובדעת צלולת ומיושבת הנני מקנה לו ארבע אמות קרקע בחצרי בכל מקום שהם ואגבן ואגב קנין סודר הפקדתיו והשלטתיו ומניתיו שליח ומורשה מסני לשדך ולארס לי מרת פלו׳° בת כמ׳ פלו׳ הדר בעיר פלו׳ ומעתה ומעכשיו הנני נותן לו רשות ושולטנות חמות ויכולת עלי לידור בעדי ובשמי ולשעבדני בכל התנאים השייכים בין המשדכים הן לתת זמן וגבול לנשואין בע״ה הן מכל יתר הענינים הנהוגים באיטאלידה הן מסך הנדוניא ומכל דבר אחר כיד ה׳ הטובה עליו וכפי ראות עיניו ובכל מכל כל תהיה יהו כידי ופיו כפי ושעבורו כשעבודי וכל מה שיעשה בשמי בעסק הנ״ל יהיה מאושר ומקיים מסני כאילו עשיתיו אני ממש וימשך זמן הרשאה הזאת בידו עד° כל זמן פלו׳ וכך אמ׳ לנא עדים ח״ם כמ° פלו׳ הנ״ל שטר הרשאה זו כתבוהו בשוקא ותתמוהו בברא כי היכי דלא ליהוי כמלתא טמירתא אלא גלוי ומפורסם לכל וכתבוהו וחתמוהו אפילו עד מאה פעמים עד דליפוק מתחות ידיכון שטר הרשאה חד עשוי ככל תקן חז״ל ויהטי ליד כמ׳ פלו׳° דלא כאסמכתא ודלא כטופסא דשטרי ויעשה מסנו דין נהוג בכל מקום ובכל זמן בין בד״י בין בדא״ה בדיני ישראל כאלו נעשה בכל תקן חז״ל ובדינהם ג״כ כאלו נעשה בכל תקוניהם בחצריהם ובטירותם על ידי ספרא דמתא מפורסם ובפני שופט העיר ובמקום המשפט ולא יפסל ולא יבטל

ולא

ולא יגרע כח הרשאה זאת לא. מחמת חסור או יתור לשון או תיבה או אות או מחק או גרר או טפת דיו או קרע שאינו. קרע בֿד או משום דבר אחר שבעולם ולא מחמת לשון דמשתמע לתרי אנפי. אלא הכל יהיה נדון לזכות ולתועלת ויפוי כח השטר וזכות ויד ושם לכֿם פלו׳ הנ״ל או הבא מכחו׳ ואחריות חמר שטר זה קבלתי עלי כאחריות חמר כל שטרי הודאות ושעבודים הנהוגי׳ בישראל העשויין ככל תקון חז״ל וכתנאי דבני גד. ובני ראובן׳. עוד בפנינו עדים ה״ם בטל כמ״ר פלו׳ הנ״ל. כל מודעי ומודעי ומודעי דמודעי ומודעי דנפקי מגו מודעי דמודעי עד סוף כל מודעי דעלמ׳ ושמסר או שעתיד למסור נגד שטר הרשאה הזא מן יומא דנן ולעלם בכל לישני דאמרי רבנן דמבטלי בהון מודעי ותנאי׳ וקנינא מיד כמ״ר פלו׳ הנ״ל ליד פלו׳ הנ״ל במנא דכשר למיקניא בית ביום ותרש ופרט הנז׳ והכל שריר וקים:

פלו׳ עד

ופלו׳ עד

EXEMPLAR LITERARUM, QUIBUS quis Potestatem alteri dat, aliquam suo nomine ambiendi, & sibi desponsandi per שדוכין *Desponsationem privatam.*

NOs infrà scripti testamur, accidisse coram nobis hodiè, die N. mensis N. juxta supputationem minorem, quâ numeramus hîc Venetiis, urbe sitâ ad fluvios N. N. ut venerit ad nos Excellentissimus Dominus Doctor N. filius Excellentissimi Domin. N. (*Procurator scil. qui potestatem dedit*) dixeritque ad nos; Estote mihi testes fideles, & emite à me emptione absolutâ cum Sudario, scribiteque (eam) in omni optima forma (*de verbo ad verbum*; in omni linguâ justitiæ & probationis) & obsignate atque date eam in manum τῶ N. filii N. quò sit in manu ejus pro testimonio sufficientissimo, & probatione clarissimâ; quòd ego liberrimâ meâ voluntate, sine ulla vi & coactione, corde perfecto, animo lubentissimo, & mente clarissimâ atque constante; quòd, inquam, emptione tradam ei quatuor jugera terræ in villa mea, in qua illa sunt: & cum illis, cumque emptione sudarii solenni, constituam, & ordinem illum Procuratorem & plenam à me potestatem habentem, ambiendi & desponsandi mihi Martham

filiam רו N. habitantem in urbe N. & ab hoc inſtanti do ipſi facultatem, poteſtatem, & potentiam meo loco, pro me, & meo nomine ſpondendi, meque ſubjiciendi vel obligandi: (*Hebraicè* ולשעבדני. *Et ſervituti me ſubjiciendi*) omnibus inter deſpondentes convenientibus conditionibus, cùm de tempore & termino nuptiarum, & reliquis rebus omnibus in Italia conſuetis, cùm de ſumma dotis, cæteriſque omnibus, prout Deus ipſi gratiam daturus eſt, & bonum ipſi videbitur: In omnibus, & per omnia, erit manus ejus ſicut manus mea, & os ejus, ſicut os meum, & obligatio ejus ſicut obligatio mea: (*Hebr.* ושעבודו כשעבודי. *Et ſubjectio ſervitutis ipſius, ſicut ſervitutis ſubjectio mea.*) quicquid nomine meo fecerit in negotio ſuprà dicto, erit à me firmum & ratum, perinde ac ſi ego ipſemet feciſſem illud, durabitque tempus poteſtatis hujus in manu ejus uſque ad tempus tale & tale N. N. Dixit itaque nobis teſtibus ſuprà memoratis; Diploma hoc ſcribite in platea, & obſignate illud in agro, (*publicè*) ne res ſit in occulto, ſed publica & nota quibuſvis; ſcribiteque & obſignate illud centenis etiam vicibus, donec egrediatur è manibus veſtris diploma factum ſecundum omnia præſcripta ſapientum noſtrorum, perveniatque in manum רו N. (Procuratoris) non inſtar vulgaris formulæ, vel copiæ literarum: & ex eo decernatur promptè & celeriter in quovis loco, & quovis tempore, tùm in curiis & judiciis Iſraelis, tùm in judiciis Chriſtianorum; & in judiciis quidem Iſraëlitarum habeatur, ac ſi eſſet conforme omnibus ſtatutis & juribus Sapientum noſtrorum; in judiciis Chriſtianorum, ac ſi factum eſſet ſecundum omnia ſtatuta conſueta in atriis & curiis ipſorum, per manum Secretarii publici urbis, coram prætore & judicio: neque vel irrita reddatur, vel tollatur, vel imminuatur vis Poteſtatis hujus ulla ſpecie aut prætextu; non propter aliquid vel deficiens vel redundans in formula Sermonis, nec propter dictionem, aut literam aliquam; propter nullam lituram, vel raſuram, vel maculam atramenti; non propter ſciſſuram quæ non ſit facta in judicio; non propter ullam aliam rem in mundo; imò nec propter formulam aliquam loquendi, quæ alium ſenſum poſſit admittere: ſed omnia judicentur pro valore, utilitate, & bonitate Poteſtatis in diplomate comprehenſæ, & pro manu & nomine רו N. (Procuratoris) aut ejus ſubdelegati, qui ab ipſo venerit. Et

ſponſio-

ſponſionem atque cautionem omnis damni; hujus diplomatis causâ, ſuſcepi in me juxta vim cautionum & ſponſionum omnium Contractuum, confeſsionum, & obligationum (*Hebr.* שעבודים *Servitutis ſubjectionum*) conſuetarum inter Iſraëlitas, factarum accuratiſsimè ſecundum omnia requiſita Sapientum, & ſecundum conditiones filiorum Gad & filiorum Ruben. Inſuper in præſentia noſtra, teſtium nimirum, renuntiavit ὁ N. (Poteſtatem largiens) omnibus aliis confeſsionibus ſuis, & confeſsionum confeſsionibus, &c. in infinitum, quas vel tradiderit jam, vel traditurus ſit & tradere poſſet contra hoc diploma, à die hoc & uſque in perpetuum, omnibus optimis formis, quas Rabbini noſtri habent, quibus omnes obligationes vel confeſsiones, & conditiones abrogantur & tolluntur. Hæc emptio (tradita eſt) è manu τοῦ N. (Poteſtatem largientis) in manum τοῦ N. (Procuratoris) prout fieri decet, die & menſe ut ſuprà. Omniaque hæc ſunt firma & rata.

Nomina teſtium; N. N.
N. N.

נוסח שטר שירוכין

אלה דברי הברית אשר כרתו ובאו בפשרה אחת יחד המפואר ר׳ פלו׳
מורשה סכמ״ר פלו׳ כנראה בשטר הרשאה נעשה ככל תקון חז״ל
כך לחדש פלו׳ לפנין שאנו מנין פה ויניציאה וחתום שטר הרשאה הנ״ל מיד
פלו׳ ופלו׳ על אודות הבחורה מרת פלו׳ להשיאה אל הבחור כמ״ר פלו׳ ממקום
פלו׳ ובעת נבאר ונפרש פרטי התנאים אשר התנו ביניהם החלקים הנ״ל א׳ לא׳
למצוא חשבון ואל ישראל יצו את ברכתו במעשה ידיהם ויזכו לראות בבנים
וזרע ברוכי ה׳ : ואלה התנאים

ראשונה וכו׳ שנית וכו׳ שלישית וכו׳
רביעית וכו׳ עד שירצה

ואלו הם הדברים אשר דברו באזנינו אנחנו ה״ם כמ״ר פלו׳ זכמ״ר פלו׳ ואותנו
צוו להעלות על ספר מוכרת מאת כל פרטי תנאיהם למען לא תהיה האמת
נעדרת וחפץ ה׳ בידם יצלח : וכך אמרו לנו עדים ה״ם כמ״ר פלו׳ הנ״ל וכמ״ר
פלו׳ הנ״ל שטר פרטי תנאים אלו כתבוהו בשוקא וחתמוהו בברא כי היכי דלא
ליהוי כמלתא טמירתא אלא גלוי ומפורסם לכל וכתבוהו וחתמוהו אפילו עד

מאת

מאת פעמים עד דליפוק מתחות ידיכון שטר תנאי חד עשוי ככל תקון חז״ל ויעשה ממנו דין נחוץ בכל מקום ובכל זמן בין בד״י בין בדא״ה ולא יפסל ולא יגרע כח שטר זה לא מחמת חסור או יתור לשון ולא לשום סבה אחרת רק הכל יהיה נדון ליפוי ולתועלת ולזכות לחלק המקיים ותמיד יהיה ידו על העליונה ובקנס מאה דוקטי מחצית לחלק המקיי׳ וחציים לבית דין היוצא לכל אשר ימ״ה וימאן לבלתי הקים את כל פרטי הכתוב הזה : גם בפנינו עדים ח״מ בטלו כל א׳ מן החלקים הנ״ל כל מודעי ומודעי דמודעי ומודעי דנפקי מנו מודעי דמודעי עד סוף כל מודעי דעלמא שמסרו או שעתיד להמסר נגד שטר זה בכל לישני דאמרי רבנן דמבטלי בהון מודעי ותנאי : וקנינא מן דין לדין ומן דין לדין במנא דכשר למקני ביה ומה שהיה בפנינו ח״מ היה ביום פלו׳ כך לחדש ° פלו׳ כך לפ״ק לסנין שאנו מונין פה ויניציאה וכתבנו וחתמנו פה שמותינו לעדות ולזכות ולראיה לכל זמן המצטרך לחלק המקיים ולתוספת חזוק יחתמו החלקים הנ״ל את שמם אחרי חתימתנו והכל שריר וקים :

ואחר זה יחתמו העדים ובעל התנאי הנזכר :

FORMULA DIPLOMATIS DE-ſponſationis privatæ.

HÆc ſunt verba fœderis, quod pepigerunt, & de quo tranſegerunt, Ornatiſsimus Rabbi N. Procurator, & Dominus N. (*Principalis, poteſtatem largiens*) uti videre eſt in Diplomate ſuperiore facto ſecundum omnia requiſita Sapientum noſtrorum, die & menſe anni, ut hîc Venetiis numeramus, & à teſtibus N. N. ſubſignato, propter Virginem Martham N. ad deſponſandam eam Juveni N. N. ex loco N. Quod itaque bono fiat omine, explicabimus conditiones particulares, de quibus convenerunt partes ſuprà nominatæ, ſigillatim, easque numeris comprehendemus. Deus Opt. Max. præcipiat benedictionem ſuam in opera manuum ipſarum, digneturq; eos, ut videant filios, ſemen benedictorum à Domino: Hæ autem ſunt conditiones, 1. 2. 3. 4. & quouſq; illis viſum fuerit.

Hæc autem ſunt verba, quæ loquuti ſunt audientibus nobis infrà ſubſignatis, Dominus N. & Dominus N. nobisq; mandarunt, memoriæ causâ ſcripto conſignare omnes illas conditiones ſpeciales, ne veritas teſtimonio deſtituatur, ſed voluntas Domini

mini in manu ipſorum proſperetur. Sic ergo dixerunt nobis teſtibus infrà ſubſignatis, Dominus N. & Dominus N. ſuprà commemorati; Diploma particularium conditionum harum ſcribite in platea, & obſignate illud in agro, ne res ſit in occulto, ſed publicè nota omnibus : deſcribite quin etiam & ſubſignate illud etiam centies, donec egrediatur è manibus veſtris Diploma conditionum unum, factum accuratè ſecundum omnia requiſita: ſecundum illud pronuntietur ſententia promptè in omni loco, & omni tempore, tàm in Curiis Iſraëlitarum, quàm Chriſtianorum: neque illegitimum reddatur, vel diminuatur vis hujus diplomatis, propter aliquam redundantiam vel defectum in formulis, nec propter ullam aliam cauſam, ſed omnia judicentur pro bonitate, commoditate & utilitate partis (conditiones) ſervantis, cujus manus ſemper ſit ſuperior; idque ſub mulcta centum ducatorum, cujus dimidium cedat parti ſervanti, alterum dimidium, domui judicii, quod illud exiget à quovis qui contrà egerit, & ſtare noluerit omnibus comprehenſis ſcripto hoc. Quin & in præſentia noſtra, quęvis contrahentium pars aboleverunt & abrogârunt omnes confeſsiones, & obligationes, in infinitum, ſi quas vel jam dederint, vel daturi ſint, repugnantes diplomati huic, omnibus optimis formis, quibus hæ aboleri & irritæ pronuntiari ſolent à Rabbinis noſtris. Atque hic mutuus contractus, factus legitimè, quæque reliqua coram nobis ſubſcriptis peracta ſunt, acta ſunt die N. menſis N. juxta ſupputationem minorem, quâ numeramus hîc Venetiis, ſubſcripſimusque & ſubſignavimus nomina noſtra in teſtimonium, confirmationem, & probationem, quâ omni tempore uti poſsit, ſi neceſsitas exigat, pars ſervans: quin & majoris certitudinis & confirmationis loco; ſubſignabunt etiam partes contrahentes commemoratæ nomina ſua, poſt ſubſignationem noſtram. Omnia ſunto rata & firma.

N. N.
N. N. &c.

נוסח שטר אירוסין

בכך בשבת בכך ימים לירח° פלו׳ שנת כך וכך לבריאת עולם למנין

שאנו מונין וכו׳ איך פלו׳ בן ° פלו אמר לה ° לפלונית ברת פלו הוי לי ארוסה כדת משה וישראל דיהיבנא ליכי מוהר בתולייכי כסף זוזי. מאתן דחזו ליכי מדאוריתא וצביאת ° פלונית דא והוות ליה לארוסה · וכן התנה לפלונית ארוסתו לכתוב לה כתובתה בימי נישואיה כך וכך אמר ° פלו׳ דנן אחריות שטר אירוסין זה קבלתי עלי ועל יורשי אחרי לפרוע שטר אירוסין זה ואפילו מן גלימא דעל כתפאי בחיים ובמות : וקבל עליו פלו׳ ° זה אחריות וחומר. שטר ארוסין זה כאחריות וחומר כל שטרי ארוסין די נהיגין בבנות ישראל וקנינא מיד ° פלו׳ ליד פלו׳ בכל מה דכתיב. ומפרש לעיל וכו׳ :

DIPLOMA DESPONSATIONIS publicæ & solennis.

IN tali ſabbato, tali die, menſis N. Anni talis & talis, à Creatione mundi, juxta ſupputationem, quâ nos utimur, &c. teſtatum facimus, quâ ratione N. filius ñ N. dixerit ת״ז N. filię ñ N. Eſto mihi deſponſata juxta ritum Moſis & Iſraëlis, & do tibi dotem virginitatis tuæ, in pecunia ducentos florenos, quæ tibi debentur ex Lege; & acquievit iſta Virgo N. fuitque ei deſponſata. Similiter etiam pactus eſt cum illa ſponſus ejus, ſe dotem debitam quoque ipſi ſcripturum in die Nuptiarum. Sic & ſic dixit N. iſte; Cautionis loco diploma hoc ſponſalium recepi in me, & pro hæredibus meis poſt me, ſolvendo iſtud diploma, etiam ex (pretio) pallii mei, quod eſt ſuper humeros meos, in vita & in morte: atque ita recepit N. (ſponſus) iſtam obligationem vel cautionem, gravitatemque diplomatis hujus, ſecundum cautionem & valorem quorumvis diplomatum ſponſalitiorum, conſuetorum inter filias Iſraëlis: contractusque hic factus eſt ſecundum omnia ſupra ſcripta, &c.

נוסח שטר כתובה

ברביעי בשבת בכך לחודש פלו׳ ° כך וכך לפ״ק למנין שאנו מונין פה ויניציאה מתא דיתבא על נהר׳ פלו׳ ופלו׳ איך כמ״ר פלו ° יצ״ו אמ׳ לה למרת פלונית בתולתא בת כמ״ר פלו הוי לי לאנתו כדת משה וישראל ואנא אפלח ואוקיר ואזון ואפרנס יתיכי כהלכת גוברין יהודאין דפלחין ומוקרין וזנין

וזנין ומפרנסין לנשיהון בקושטא ויהיבנא ליכי מהר בתוליכי כסף זוזי מאתן
דחזו ליכי מדאורייתא ומזונייכי וכסותייכי וסיפוקיכי ומיעל לותיכי כאורח כל
ארעא וצביאת מרת° פלונית בתולתא דא והות ליה לר'° פלו' חתן דנן לאינתו
ודא נדוניא דהנעלת ליה בין בכסף בין בזהב בין בתכשיטין בין בשימושי
דירה בין בשמושי ערסא סך הכל קבל עליו ר' פלו' חתן דנן בסך כך וכך
דוקאטי מהשמש טבי ותקולי וצבי ר' פלו' חתן דנן ואוסיף לה מן דיליה סך כך
דוקאטי מהשמש טבי ותקולי במתנה כי היכי דלהוו לה בין הכל סך° כך
דוקאטי מהשמש טבי ותקולי בכתובתה' וכך אמר לנא ר'° פלו' חתן דנן אחריות
וחומר שטר כתובתא דא קבילית עלי ועל ירתאי בתראי לאתפרעה מן כל
שפר ארג נכסין וקנינין דאית לי תחות כל שמיא דקנינא ודעתיד אנא למיקני
נכסין דאית להון אחריות ואגבן דלית להון אחריות כלהון יהון אחראין
וערבאין למפרע מנהון שטר כתובתא דא קבילית עלי ועל ירתאי בתראי
באחריות ובחומר כל שטרי כתובות דנהיגי בבנות ישראל העשויים כתקון חז"ל
מן יומא דנן ולעלם דלא כאסמכתא ודלא כטופסי' דשטרי וקנינא מן ר' פלו'
חתן דנן למרת° פלונית בתולתא דא על כל מה דכתיב ומפורש לעיל במנא
דכשר למיקני ביה והכל שריר וקים:

EXEMPLAR LITERARUM
dotis.

DIe quarto Septimanæ, qui eſt N. menſis N. Anni N. juxta ſupputationem, quâ hîc Venetiis numeramus, urbe ſitâ ad fluvios N. N. Præſtantiſsimus D. N. (quem Deus & redemptor ejus cuſtodiat) dixit Marthæ N. Virgini, filiæ τῶ N. Eſto mihi in uxorem, ſecundum ritum Moſiś & Iſraelis; ego verò colam, honorabo, nutriam, & ſuſtentabo te, ſecundum conſuetudinem Virorum Judæorum, qui colunt, honorant, nutriunt, & ſuſtentant uxores ſuas, in veritate, & do tibi dotem virginitatis tuæ in pecunia ducentos florenos, qui tibi ex Lege debentur, alimenta item tua, veſtimenta tua, & ſufficientiam tuam (cætera neceſſaria): conſuetudinem item, ſecundum viam omnis terræ: Ad hoc Martha N. Virgo iſta, acquievit & conſenſit, fuitque ipſi D. N. Sponſo huic in uxorem. Hæc verò eſt Dos quæ illa attulit ad ipſum N. N. tùm in argento, tùm in auro, tum in ornamentis, tum in ſuppellectile domeſtica, & lectorum: quam ſummam

X 2

totam accepit super se D. N. Sponsus iste, in tali & tali summa ducatorum solarium bonorum & justi ponderis, cui ipse de suo addidit ei talem & talem summam ducatorum solarium bonorum & justi ponderis, pro donatione, ita ut (sponsa) habeat in universum talem summam ducatorum solarium bonorum & justi ponderis, in Dote sua. Porrò sic nobis dixit Dn. N. Sponsus iste; Hanc cautionem & gravitatem (vim, valorem) literarum harum dotalium recepi ego pro me & meis hæredibus, me soluturum ex omnibus optimis meis facultatibus, quas sub toto cœlo habeo, & quas sum comparaturus. Facultates tam illæ, quæ habent reditum vel certam cautionem (quales sunt fundi & bona immobilia) quàm illæ, quæ non habent (ut sunt bona mobilia); omnes illæ erunt oppigneratæ & hypothecæ nomine datæ, ut ex illis solvatur scriptum hoc dotale. Ita recepi pro me, & pro hæredibus meis post me, secundum cautionem, vim & efficaciam omnium literarum dotalium, usitatarum inter filias Israël, factarumque secundum omnia requisita Sapientum nostrorum, à die hoc in seculum, non tanquam vulgarem epistolam, vel apographum literarum. Sic spondetur à Dn. N. sponso, ipsi Marthæ N. Virgini huic, secundum omnia suprà scripta & exposita, prout legitimè id fieri oporteet: Omniaque sunt rata & firma.

נוסח שטר גט

בשלישי בשבת בתשעה ועשרים לירח מרחשון שנת חמשת אלפים
ושמנת עשרה לבריאת עולם למנין שאנו מנין כאן בפאריש מתא
דיתבא על נהרי שיינא ובייברא אנא פלוני דמתקרי פלו׳ בר ר׳ פלו׳
הכהן העומד היום בפריש מתא דיתבא על נהרי
שיינא ובייברא צביתי ברעות נפשי בדלא אניסנא ושבקית
ופטרית ותרוכית יתיכי ליכי אנת אנתתי פלונית דמתקריא
פלונית בת ר׳ פלוני הכהן דהוית אנתתי מן קדמת דנה וכדו
פטרית ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי די תהוין רשאה ושלטאה
בנפשיכי למהך להתנסבא לכל גבר די תיצביין ואנש
לא

לא ימחא בידיכי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל אדם
ודן די יהוי ליכי מינאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין
כדת משה וישראל׃

EXEMPLAR LIBELLI repudii.

TErtio (die) Septimanæ, vigesimo nono mensis Octobris, Anni quinquies millesimi & decimi octavi, à Creatione mundi, juxta supputationem, quâ nos numeramus Parisiis, urbe sitâ ad fluvios Sequanam & בי״ברא, ego N. qui vocor N. filius R. N. Sacerdotis, habitans hoc tempore Parisiis, urbe sitâ ad fluvios Sequanam & כי״ברא, volui voluntate liberâ animi mei, sine coactione, & repudiavi, dimisi, atque expuli Te, Te, inquam, uxorem meam, quæ vocaris N. filia R. N. Sacerdotis, quæ fuisti antehac uxor mea: nunc verò repudio, dimitto, & expello Te, Te, inquam, ut facultatem & potestatem habeas, pro lubitu tuo, abeundi & nubendi omni viro cui volueris, nec quisquam possit impedire manum tuam, à die hoc & usque in sæculum; atque sic ecce permissa es cuivis. Et hic sit tibi à me libellus expulsionum, & literæ repudii, & diploma dimissionis, juxta ritum Mosis & Israëlis.

INDEX LOCORUM SCRIPTURÆ quæ in hac Dissertatione citantur & illustrantur.

JUDIC.

CAP.

Errata.

Pag.4. lin.13. lege, *Consequentia*.

Pag.18. lin.23. lege, fuisse filiam (*mulieris*) *formosæ, compressæ* & *impraegnatæ* à Davide in gentilitate sua; postmodum *proselytæ factæ*, & *ductæ* in uxorem à Davide. *Quia ergo, &c.*

Pag. 22. lin. 1. pro secundum, lege, *secundam*.

ISAACI ABARBENELIS

DISSERTATIO

DE כָּרֵת five EXCIDII POENA, cujus frequens in Lege mentio;

EXCERPTA Ex Commentario eius in Legem, Ad NUMER. CAP. XV. verf. 30.

ואמנם מהו הכרת שוכרת התורה במקום הזה ובמקומות רבים אחרים ראיתי להרחיב בו הביאור כי יש בו דעות חלוקות לחכמינו ז״ל וכלם לא ימלטו מן ספקות : ואחשוב שהקרה השם לפני דעת ישר ונכון בדרוש הזה : ואומר שהגאון רב סעדיה אומר שהנפש שזכרה התורה ונכרתה הנפש ההיא ונכרתו הנפשות העושות : הוא שם נאמר על הבשר והגוף ושהוא על דרך נפש כי תגע בכל טמא ונפש אשר תאכל כל דם נפש כי תאכל כל נבלה שמבואר הוא שהנפש אינה אוכלת דם ולא נבילה ולא דבר אחר : ואינה נוגעת בכל דבר טמא : אבל הנפש הנאמר כאן הוא הגוף כמו שנא׳ יאמר שם בשר על הנפש יבא כל בשר להשתחוות לפני ויברך כל בשר כי ההשתחואה והברכה וההלול לא תפול על הבשר כי הם מפעולות הנפש ומסכים לזה כתב הראב״ע כאן על הכרת תכרת הנפש ההיא וז״ל הנפש אינה הנפש המשכלת כדברי תוע׳ רוח רק הוא חבור הנפש עם הגוף עד כאן : ולפי זה יהיה דעתם שענין הכרת הוא קצור ימי החוטא ומיתתו קודם קצו בעולם הזה לא דבר אחר : ויתחייב מזה שיהיה ענין הכרת הוא עצמו ענין המיתה בידי שמים וכן נראה מדברי הגאון שאין הפרש ביניהם כלל : והדעת הזה הוא בלתי נכון לפי שבפרק אלו הם הנשרפים מנו חכמינו זכרונם לברכה אותם שמיתתם בידי שמים אחד לאחד אבל לא זכרו בכללם אחד מכל הלו כריתות : וכן כשמנו במשנת כריתות אותם הל״ו כריתות לא זכרו בכללם אחד ממחוייבי מיתה בידי שמים : והוא המורה שאין ענין הכרת כענין המיתה בידי שמים : ושהם מתחלפים בעצמם ובדינם : אף שנאמר שבא בהורה הנפש במקום בשר וגוף במקום נפש : ושדברה בזה כדרך העברה והשלוח : והוא זר מאד תנאי גדול בחקרה חלילה לי מלהאמינו : ועינינו הרואות כאשר רצתה התורה לדבר באדם המורכב יקראהו בשם איש ואיך תקרא לנפש גוף ולגוף נפש : ולכן ראוי שנחשוב שכאשר יכנה הכתוב את האדם בשם נפש אינו אלא להיות האוהרה או הצווי או הספור ההוא בבחינת הנפש המשכלת וכ״ש שאמר הנפש האוכלת את הדם או את הנבלה אשר תגע בכל טמא לא אמר נפש אלא

נפש אלא בבחינת הנפש השכלית המיוחדת באדם במה שהוא אדם : ואמנם מפני שיש עונו' אשר יעשה אותם האדם מפני רוע אמונותיו והפסד דעותיו עם היות העונות ההם מעשים גשמיים יתלה אותם הכתוב בנפש לפי שהיא הפועלת אותם ברוע דעותיה ואמונותיה כי הנה האוכל את הדם אין ספק שיעשה זה להיותו נמשך אחרי הדעת הנפסד שרוח האדם כרוח הבהמה ושנושאו הוא הדם וכדי להסיר הדעת הזה אסרה התורה אכילתו : ולכן באה אזהרתו בשם נפש : וכן הענין בטמא האוכל בקדשים או הנכנס טמא במקדש שבאה אזהרתו בשם נפש לפי שאם היתה הנשמה ההיא חוששת על קדושת המקדש ומאמנה שרות השכינה שמה ושהדברים הנקרבים לגבוה היו מקודשים בעצמם לא היתה עושה כן : הנה אם כן נתלו העונות ההם בסבת הפעולות ושרשם שהיא הנפש ואליה ייוחס העונש כמו שאמר הנפש החוטאת היא תמות נראה לי להיות כל זה כפי חוזק אמונתה וחולשתה : ולפי שירדה תורה לסוף דעתו של אדם שלא היו העונות ההם מתוקף היצר ותגבורת התאוה אלא מפני שנכנס בו רוח שטות או רוח אפיקורוסות המיוחס לנפש : וכן נמנו בני יעקב שבעים נפש לפי שבבחינתה היו הם בני יעקב ועם אלהי אברהם : ובהפך נאמר באומות הסכלות ונפש אדם מן הנשים לא תחיה כל נשמה לפי שבהיותם חטאים בנפשותם נתחייבו להרוג ולאבד הנה א״כ מה שזכרה התורה בשם נפש הוא מאמ' מחוייב בלי ספק ולא נאמר הכרת על הנפש החיונית כדברי הראב״ע כי בידוע הוא שתכרת ותפסד עם הגוף כפי טבעה והיה כצדיק כרשע אלא על הנשמה השכלית שבחרה באותו עון שהיא תענש עליו : אמנם שאר העונות שיעשה אותם האדם מתוקף היצר הרע והתאוו' הגשמיות והברות בני אדם לא ייחס אותם הכתוב לנפש אלא לאיש או לאדם כי לא ייחס לנפש אלא מה שהוא מיוחס באמת אליה לא לבשר ולגוף מה שהיא מפעולות הנפש ומה שאמר יבא כל בשר להשתחוות לפני הוא כפשוטו כי הגוף הוא אשר יבא וישתחוה בפשוט ידיו ורגליו וכן ויברך כל בשר שתחלת הפסוק מורה על סופו שהוא תהלת יי' ידבר פי ויברך וכו' פי שהגוף כפיו וברצונו יהלל ויברך ורמז גם כן הכתוב במאמרים האלה שלעתיד לבא בימים ההם יסיר את לב האבן מבשרם בענין שגם הגוף והבשר יהיו כל תאותיו ותשוקותיו לשום שמים לבא להשתחות בב״ית יי ולברך בשמו והוא על דרך כל עצמותי תאמרנה יי מי כמוך שייחס זה לעצמות והענין כלו הפך הכחות הגשמיות אל הנפש הנה אם כן הדעת הזה הראשון כהגאון והראב״ע בענין הכרת הוא בטל בעצמו :

כָּרֵת. KERETH, h. e. *EXCIDIUM*, cujus Lex mentionem facit in hoc, & quamplurimis aliis locis, quid ſit, viſum eſt mihi hic latius nonnihil explicare. Sunt enim variæ ac diverſæ de eo ſententiæ Sapientum noſtrorum, quarum tamen ſingulæ ſua habent dubia. Exiſtimo autem, Deum mihi ſententiam rectam ac veram de hac quæſtione monſtraſſe.

PRIMA SENTENTIA eſt RABBI SAADIÆ, qui dicit, quod *Anima*, cujus meminit Lex, quando ait, *Et exſcindetur anima illa*, vel, *Et exſcindentur animæ illæ, quæ fecerint hoc vel illud*, quod, inquam, in his locis *Animæ* vocabulum dicatur de Carne & Corpore, ſicut nimirum illic, *Et anima quæ contigerit ullam immunditiem*. Levit.7.19. Item, *Omnis anima quæ comederit ullum ſanguinem, excidetur anima illa è populis ſuis*, Ibid. v. 27. Item, *Omnis anima, quæ comederit cadaver*, Levit.17.15. Quibus in locis Animam pro Corpore ſumi, manifeſtum eſt, quia anima nec ſanguinem, nec cadaver, nec aliam rem comedit: neque etiam contingit ullam rem immundam. Proinde *Anima* in his locis eſt *Corpus*, ſicut vice verſa Nomen *Carnis* dicitur de *Anima*: ut, *Veniat omnis caro, ut ſe incurvet coram me*, Jeſa.66.23. Item; *Benedicet omnis caro nomini ſancto ejus*, Pſalm.145.21. Benedictio quippe & Laudatio non competunt carni: quia ſunt ex operationibus animæ. Et cum hoc conſentit, quod Aben Eſra ad hunc locum ſcribit; *Anima hic non eſt Anima intelligens, uti exiſtimant nonnulli vertiginoſi ſpiritus, ſed eſt Conjunctio Animæ cum Corpore.* Itaque mens & ſententia horum eſt, Excidium ſignificare Abbreviationem dierum peccatoris, & mortem ejus in mundo hoc, ante tempus ipſius, nec quicquam aliud. Unde etiam conſequitur, Verbo *Exſcindendi* ipſo, ſignificari *Mortem per manus Cæli*, nullaq; erit inter hæc duo differentia.

Verùm ſententia hæc non eſt recta: quia in Talmud, in capite quod incipit, אלו הם הנשרפים (*Sanhedrin cap.9.*) ubi ſigillatim Sapientes (Talmudici) enumerant illos, quorum ſupplicium eſt Mors per manus Cœli, non numerant ullum ex omnibus triginta ſex delictis, quibus Lex כָּרֵת ſeu Excidium interminatur: Neq; vice verſâ, dum in Miſchna libri כריתות ſeu de Excidiis, recenſent triginta illa ſex Excidia, Lege denunciata, inter illa referunt

ſunt vel unicum ex illis,qui tres ſunt Mortis per manus cœli. Quod ſanè nos ſatis docet, *Kareth* ſeu Excidium, non eſſe Mortem per manus cœli, ſed diverſa eſſe tum in Seipſis, tum in Judiciis, h.e. pœnis ſuis.

Quod etiam dicitur; *Animam* poni pro *Carne & corpore*, & vice verſâ, *Corpus* pro *Anima*, quodque Lex hic loquatur Tropicè; id alienum eſt prorſus, & procul à Legis mente, nobis nequaquam credendum. Oculi enim noſtri vident, quando Lex vult loqui de Homine compoſito, illam uti vocabulo *Vir*, quomodo itaq; vocaret Corpus Animam, & animam *Corpus*? Unde dicendum eſt, quod, cum Lex Hominem cognominat nomine *Animæ*, illud nihil aliud ſit, quam Admonitio, aut Præceptum, aut Narratio, reſpiciens Animam Intelligentem; ac proinde multò magis quando dicit; *Anima comedens ſanguinem*, aut *cadaver*, &c non dicit illud niſi reſpectu Animæ intelligentis, homini propriæ, quatenus eſt Homo.

Quia ergo ſunt Iniquitates quædam, quas committit homo ex malitia fidei ſuæ, & corruptione ſententiarum ſuarum quas tenet, licet illæ iniquitates ſint opera corporalia, ſuſpendit eas Scriptura ab Anima; quia illa eſt Cauſſa efficiens illarum, per malitiam ſententiarum ſuarum quas tenet, & rerum quas credit. Nam ecce, qui Comedit Sanguinem, non eſt dubium quin illud ideò faciat, quia ſequitur ſententiam iſtam corruptam, quòd Spiritus hominis, ſit ſicut Spiritus beſtiæ, quodque ſubjectum ejus ſit Sanguis. Ad tollendum itaque ſententiam iſtam, prohibuit Lex comedere Sanguinem: & ideo venit Prohibitio ejus ſub nomine *Animæ*. Eadem eſt ratio Immundi, comedentis Res ſanctas, aut ejus qui immundus ingreditur in Sanctuarium, quorum Prohibitio itidem venit ſub nomine *Animæ*. Nam ſi anima illa ſollicita eſſet & cogitaret de Sanctitate Sanctuarij, crederetque, Spiritum Majeſtatis Divinæ illic eſſe, atq; Res oblatas Altiſsimo eſſe Sanctas in ſe, nunquam ita faceret. Unde concludimus, Iniquitates illas poni loco Actionum,& Radicis earum,quæ eſt Anima,eiq; attribui Pœnam, ſicut dicitur; *Anima quæ peccaverit, ipſa morietur*. Ezech 18.v.4. 20. Unde mihi videtur, hæc omnia ita dici vel efferri, reſpectu vel Fortitudinis, vel Debilitatis fidei ipſius (ſc.animæ); & quia Lex deſcendit ad imum quaſi animi vel mentis Hominis; quòd ini-

quitates illæ non patrentur à Vi Concupiſcentiæ & cupiditatis, ſed quòd Hominem ingreſſus ſit Spiritus aliquis Stultitiæ, aut Profanitatis, quæ attribuitur Animæ. Sic numerantur Filii Jacob, *Septuaginta Animæ*, quia ratione Animæ illi fuerunt Filii Jacobi, & Populus Dei Abrahami. Contrà dicitur de Populis Stultis; *Et animarum hominis de mulieribus, &c.* Numeror.31. v. 35. Item, *Non vivificabis ullam animam*, Deuteron.20. v.17. quòd, peccatores exiſtentes in animabus ſuis, digni ſint, qui perdantur & occidantur.

Itaque, quod hîc Lex mentionem facit *Animæ*, ſine dubio ſingulari accuratione & ſtudio ita loquitur, neque utitur verbo Excidendi de Anima vitali, ut vult Aben Eſra: quia de illa conſtat, quòd exſcindatur & corrumpatur unà cum corpore, ſecūdum naturam ſuam, &, quòd ejus reſpectu, eadem ſit conditio Juſti & Impii; ſed de Anima intellectuali, quæ ſuo arbitrio elegit illam iniquitatem, propter quam punitur.

Reliquas autem iniquitates, quas committit homo ex parte Concupiſcentiæ ſuæ malæ, & Cupiditatum corporalium, vel ex Converſatione mala; illas non attribuit Scriptura Animæ, ſed Viro, aut Homini: Animæ enim nihil attribuitur, niſi quod revera ei, non Corpori aut Carni competit, quod verè eſt ex operationibus Animæ. Quod autem dicitur; *Veniat omnis caro ad ſe incurvandum coram me*, Jeſa.66.23. id ſecundum literam eſt intelligendum: Corpus enim eſt quod venit, & quod ſe incurvat, per expanſionem manuum & pedum ſuorum: Sic, quod dicitur; *Benedicet omnis caro nomini Sancto ejus*, Pſalm.145.21. initium illius verſus docet de fine ejus, quod eſt; *Laudem Domini loquetur os meum, & benedicat, &c.* Senſus enim eſt; quòd Corpus Ore ſuo, & voluntate ſua, vel ſponte ſuâ laudaturum ſit, & benedicturum. Præterea indicare etiam vult Scriptura dictis illis, quòd tempore futuro, in diebus illis, Deus remoturus ſit cor lapideum à carne ipſorum, adeò ut etiam omnes Cupiditates & diſpoſitiones Corporis & Carnis ſint futuræ ad gloriam Dei, ad incurvandum in domo Domini, & benedicendum Nomini ipſius; eſtq; juxta illud; *Omnia oſſa mea dicent, Quis ſicut tu?* Pſalm.35.10. ubi hoc idem attribuitur *Oſſibus*, quòd omnes facultates corporales Animæ ſint ſubjiciendæ, vel ſubjectæ futuræ,

Quo circa, cùm hæc omnia ita ſeſe habeant, ſententia hæc prima Rabbi Saadiæ Gaon, & R. Aben Eſræ, futilis eſt & vana.

והדעת הב׳ הוא לרש״י שכתב שהכרת שורעו נכרת וימיו נכרתים כמו שכתב בפרשת מילה ובפרשת המעלה בחוץ : והוא גם כן בריש מסכת כריתות : וכפי דבריו אלה כל כרת הוא ערירי שימות בלי בנים : ויובדל גם כן הכרת מהמיתה בידי שמים כשהמיתה היא לחוטא בלבד והכרת הוא גם כן לורעו וכבר הקשו התוספות בריש מסכת יבמות על רש״י בזה ונמנו וגמרו כל אותם החכמים שנזכרו שמה שאין בכרת כריתת הזרע אלא בשתים מהעריות שאמרה התורה בהם בפיר׳ ערירי וכבר נזכר זה גם כן בתוספות בפרק במה מדליקין וכן הוא דעת הרמב״ם והרמב״ן חולקים על רש״י : וגם הסברא תורה עליו לפי שאם היה החוטא אדם עקר בטבעו יתחייב שלא יפול בו הכרת כי קודם שחטא כבר היה ערירי בטבעו : או אם חטא אחרי היותו בן שמונים שנה איך נאמר שלא יגיע אליו מהעונש בזקנתו ויענשו בניו הגדולים שלא חטאו : וגם התחייב לרב ספק אחר והוא שיהיה עונש הכריתות שוה בכלם בהיות ביניהם הפרש גדול כחומרת החטא וקלותו :

Secunda Sententia, eſt Rabbi Salomonis Jarchii; qui vult *Excidium* de illis dici, quorum Semen exſcinditur, unà cum Vita & diebus ipſorum; ſicuti eam explicat in Sectione מילה h. e. de Circumciſione, Geneſ. cap. 17. & de offerente extra, Levit. 17. v. 9. & in principio Tractatus Talmudici Kerithut. Itaque juxta ejus mentem *Exſcindi*, dicitur ille, qui moritur abſq; liberis: & diſtinguitur quoque *Kereth*, ſive *Excidium*, à Morte per manus cœli: quia Mors iſta infligitur tantùm Peccanti; Excidium extenditur quoque ad Semen ejus.

Contra R. Salomonem hîc jam ſe oppoſuerunt Additiones Talmudicæ, in principio Tractatus Jevammoth, & unanimiter decreverunt & concluſerunt omnes Sapientes, qui enumerantur illic, quòd in *Kereth*, ſive *Excidio*, non ſit Exciſio ſeminis, niſi in duobus illis congreſsibus inceſtuoſis ſive illicitis, in quibus Lex diſertè vocem illam ערירי h. e. *Sine liberis*, uſurpat. Idem hoc quoq; repetitur in Additionibus Talmudicis, in capite במה מדליקין (*Tract. de*

(*Tract. de Sabbatho, cap.2.*) Quin & Rabbi Moses ben Majemon, & Rabbi Moses bar Nachman dissentiunt à R. Salomone. Sed & ipsa Ratio idem docet; Nam si peccans esset sterilis naturâ suâ, sequeretur, Excidium nullum in ejus persona habiturum locum: quia antequam peccat talis, jam naturâ suâ est ערירי liberis orbatus: aut, si quis peccaret post octogesimum annum, quomodo dici posset, quòd ad illum non pertineat ista pœna in senectute, & puniendos esse liberos ejus adultos, qui non peccarunt? Denique, sequeretur etiam ex ejus sententia, pœnam τῦ *Kereth* esse æqualem in omnibus; cùm tamen magna sit inter illa differentia, pro ratione gravitatis vel levitatis delicti.

והדעת הג׳ הוא לתוספות במקום הנזכר שאמרו שהיות ההפרש בין המחוייבי כריתות למחוייבי מיתה בידי שמים כשיהיה הכרת לחמשים שנה והמיתה לאחר ששים שנה ואמרו שכך היא בירושלמי שהכרת הוא לחמשים שנה ומפיק ליה מן אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי ועבודתם היתה לחמשים שנה והמיתה בידי שמים היא לששים שנה כמתי המדבר : וכבר התחייבו לדעת הזה גם כן ספקות אם מדרך הסברא לפי שהאדם שבבחרותו אכל כל מחמצת בפסח או שאכל כל חלב וכל דם או בעל העריות וטמא ארת המקדש אם היה הכרת מגבל לחמשים שנה ימצא חוטא נשכר שיגיע בהכרח לחמשים שנה ואם מדבריהם ז״ל לפי שבמסכת יבמות שנינו חמשים זו מיתת כרת : חמשים ושתים זו מיתתו של שמואל הרמתי : ששים זו מיתת כל אדם : אמר מר זוטרא מאי קיאה תבא כבלת אלי קבר בכלת הכי הוו : ואם מיתת ששים זו מיתת כל אדם איך יאמרו שהיא מיתה בידי שמים ואם אמרו שזה יובן כשימות קודם עתו : הנה לזה אין צריך הגבלת זמן כי לפי רוב השנים וכפי מעוטם יהיה נכרת כל מי שימות קודם זמנו וכן בידי שמים : גם יתחייב על הדעת הזה הספק הקודם והוא שבהיות הכריתות מתחלפות חלוף גדול בחסרת החטא וקלותו יהיה ענשם שוה מבלי חלוף : וזה לא יתכן בחק היושר האלהי :

Sententia Tertia est Additionum Talmudicarum, in loco commemorato, ubi dicunt, fuisse differentiam inter Reos Excidii & Reos Mortis per manus Cœli, quòd *Kéreth* seu *Excidium*, sit usque ad Annum quinquagesimum; *Mors per*

manus

manus cœli, poſt quinquageſimum annum. Dicunt ſic extare in Talmud Hieroſolymitano, quòd Excidium ſit uſque ad annum quinquageſimum, idque probari ex eo quod dicitur; *Ne excidatis tribum familiarum Kehathitarum è medio Levitarum*, Numeror. 4. v. 18: Cultum enim ſeu miniſterium illorum duràſſe uſque ad annum quinquageſimum; Mortem verò per manus Dei eſſe poſt annum quinquageſimum, uſque ad ſexageſimum, ſicut mortuorum in deſerto.

Verùm ex hac quoque ſententia ſequuntur varia dubia, tùm ex vi rectæ Rationis, tùm ex Dictis Rabbinorum.

Ex Ratione; Nam, ſi Ex. gr. homo in Juventute ſua comederit Fermentum in Paſchate, vel Adipem & Sanguinem: aut, ſi duxerit aliquam Lege ſibi prohibitam: aut, ſi polluerit ſanctuarium; & *Kéreth* ſive Excidium determinatum ſit uſque ad quinquageſimum annum; tùm Peccator hujuſmodi conductus quaſi erit, ut neceſſariò ad quinquageſimum uſque annum pertingat.

Ex Verbis etiam *Rabbinorum ſeu Talmudicorum* oriuntur circa hanc ſententiam dubia. Nam in Tractatu Jevammoth legimus; *Quinquageſimo anno eſt mors Excidii: quinquageſimo ſecundo, fuit mors Samuelis Ramathæi: ſexageſimo anno eſt mors omnium* (plerorumque) *hominum. Dixit Mar Sutra, quænam hujus rei probatio eſt ex Scriptura?* (Id ubi dicitur;) Ingredieris בכלח (Jobi 5. v. 26.) in ſenectute ſepulchrum; בכלח (*in ſenectute*) id eſt, *anno ſexageſimo*; quia hæc vox in numeris valet *ſexaginta*. (Legitur hoc in Moed Katon fol. 28. 1.) Et, ſi mors in anno ſexageſimo eſt mors communis omnium hominum, quomodo dicunt, quòd ſit Mors per manus cœli? Quòd ſi dicant, hoc ita intelligendum, quod ſi ſc. moriatur ante tempus ſuum; dico, ſic non opus fore determinatione certi temporis: quia pro ratione ætatis vel provectioris, vel minùs provectæ, excindetur, quiſquis morietur ante tempus ſuum. Præterea ſequitur ex hac ſententia etiam præcedens dubium, quòd cùm Excidia ſint diverſa, magnaque ſit inter illa differentia, pro gravitate vel levitate peccati, ſic inter pœnam illius nulla foret differentia, quod æquitati & juſtitiæ Divinæ non eſt congruum.

זהדעת הד׳ זכרו גם כן בתוספות במקום הנזכר והוא שהכרת יבחן כפי ימי החולי כי כאשר ימות האדם ביום הג׳ מחליו יהיה נכרת מעסו וכן הוא בלשון הגמרא בפרק ואלו מגלחין באותה ברייתא תנו רבנן מת פתאום זו היא מיתה חטופה : יום אחד זו היא מיתה דחופה׳ ר׳ חנינא בן גמליאל אומר זו היא וכו׳ ולפי זה יהיה ההפרש בין הכרת למיתה בידי שמי׳ שמיתה בידי שמים בבחינ׳ השנים והכרת הוא בבחינ׳ ימי החולי : וגם הדעת הזה בלתי נכון הוא אם מרדך הסברא לפי שהסוכן למות בחליו מה יתן לו ומה יוסיף לו שיארך חליו ויהיו כל ימיו מכאובים על מטתו למעצבת ישכב הלא טוב לו שיתמעט צערו וחליו וימות מהרה כי הנה לתקן עניני נפשו ותשוכתו די לו לשלשה ימים : והמשנה אמרה שוב יום אחד לפני מיתתך : והנה חסידי ישראל ונביאיהם לא האריכו ימים בחלייהם ויעקב אבינו יוכיח שמיד כשחלה ברך בניו : ונאמר ויכל יעקב לצוות את בניו ויאסוף רגליו אל המטה ויגוע ויאסף אל עמיו וכן באהרן ובמשה לא חלו חליים כלל : ואיך יהיה אם כן עונש הכרת שבבא קץ האדם ועת מותו הטבעי ימות ליום הג׳ למחלתו והוא הטוב לו שאפשר לו שיצערו בניו מתוך חליו ובשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל :

ועוד כי אם היה הדבר כן היתה המיתה בידי שמים עונש יותר קשה מהכרת כיון שהוא בקצור שנות חיי האדם והכרת אינו אלא בקצורת ימי החולי והוא בחלוף מה שנוסדנו עליו וגם מדבריהם ז״ל שעשו הכרת לבן חמשים ומיתה בידי שמים לבן ששים : ועוד כי באותה ברייתא שזכרו המיתה כפי הימים לא כנו ז״ל שלא היה ענין הכרת אלא בימי החולי בלבד : אבל אמרו שהיה הכרת כפי ענינו בעצמו : ושיסנה בו גם כן מהירות החולי לאותם הימים שזכרו : תראה זה ממה שאמרו שם רב יוסף כי הוה בר שתין עבד יומא טבא לרבנן אמר לידה אביי נהי דנפיק מר מכרת דיומי מי נפק מר נקוט מיהא פלגא בידך הנה ביארו שלא היה הכרת בלבד בימים כי אם בשנים גם כן וגם ממה שאמר הכתוב כאן הכרת תכרת הנפש ההיא מבואר בגלוי שהכרת הוא מן העולם הזה בקוצר שנים לא לבד בקוצר ימי החולי :

הלא אלה הד׳ דעות שזכרתי לך עד פה כלם השתתפו כשענין הכרת הוא לגוף בלבד בעולם הזה ושאינו מגיע דבר ממנו לנפש ואתה הראית לדעת הספקות שיתחייבו לכל אחד מהדעות האלו :

SENTEN-

Sententia Quarta est cujus etiam in Additionibus Talmudicis, loco allegato, fit mentio; videlicet; *Quòd* Kéreth probetur ex numero dierum morbi. Nam si homo die tertio morbi sui moriatur, dici eum *Excisum à populo suo.* Sic loquitur Gemara, in capite, ואלו מגלחין, (*Moed Katon cap.* 3.) in illa Barajetha; *Tradiderunt Rabbini nostri; Si quis repentè moriatur, est mors* חטופה *rapta, repentina: die primo, est mors* דחופה *impulsa, cita. R. Chanina, filius Gamalielis, dixit, hæc est, &c.* Sic inter Excidium, & Mortem per manus Dei, hæc erit differentia, quòd Mors per manus cœli, dignoscatur ex notione annorum; Excidium verò ex notione dierum morbi.

Sed neque hæc ratio recta est.

Nam *primò*, si quis sit ordinatus ad mortem in morbo suo, quid ei proderit si diu protrahatur morbus ejus, si omnes ejus dies sint dolorum pleni, si diu super lecto suo in dolore decumbat? Annon satius ei erit, si diminuatur dolor & morbus ejus, & si celeriter moriatur? Nam ad ordinandas vel disponendas res animæ suæ, & pœnitentiam agendam, sufficit ei trium dierum spatium. Imò Mischna dicit; *Pœnitentiam age die uno ante mortem tuam.* Sancti Israelis, & Prophetæ olim non diu languerunt in morbis suis. Jacobus Patriarcha, quamprimùm ægrotare cœpit, benedixit filiis suis: *Et cùm absolvisset benedicere,* legimus, *quòd collegerit pedes suos in lectum, obierit, & aggregatus sit ad populum suum,* Genes. 49. v. 33. Sic de Aharone & Mose non legimus, quòd ullo morbo laborârint, aut extincti sint. Itaque, quomodo Pœna excidii hæc esse poterit, quando homo, cujus tempus mortis naturale & terminus vitæ advenit, moritur tertiâ morbi sui die; cùm hoc ipsi bonum sit? quod si enim diutius protraheretur morbus, liberi ejus majori mœrore, ipsius caro majori dolore, anima denique ejus majore luctu, afficerentur.

Deinde, si res ita esset, tum Mors per manus cœli pœna esset durior Excidio; eò quòd illa fiat per Abbreviationem annorum vitæ hominis; Excidium verò nonnisi per abbreviationem dierum morbi; quod contrarium est ei, quod nos pro fundamento hîc habemus & ponimus.

Sed neque cùm Verbis Rabbinorum congruit hæc sententia.

Nam illi determinarunt vel asſignarunt Excidium Quinqugenaario; Mortem per manus cœli, Sexagenario.

Præterea, in illa Barajetha, ubi meminerunt Mortis diverſæ, ſecundum numerum dierum, non hoc voluerunt dicere, quòd *Kéreth*, ſive Excidium non ſit, niſi tantùm reſpectu dierum morbi: ſed dicunt; quòd Excidium; quod ſuam habet peculiarem rationem; etiam aliquando fiat per celeritatem morbi, ad illos uſque dies, quorum meminerunt. Apparet hoc ex eo, quod ibi dicunt; *Raf Joſeph, cùm ſexagenarius eſſet, fecit diem bonum* (inſtituit convivium ſolenne) *Rabbinis, eò quod egreſſus eſſet ex annis* (quibus infligitur) *Kereth; Dixit ei Avaj; Gratulamur Domino, quòd egreſſus ſit ex Kereth, ſive Excidio annorum: ex Kereth verò, ſive Excidio dierum num egreſſus vel liberatus eſt Dominus?* Dixit ei, נקוט מיהא פלגא בידך. *Hinc tamen collige, me dimidium ſaltem evaſiſſe,* (excidium ſc. annorum). Vides, illos hîc ſtatuere, quòd Excidium non tantùm ſit reſpectu dierum, ſed etiam annorum.

Et ex eo quod Scriptura dicit; *Exſcindendo exſcindetur anima illa*; clarum & manifeſtum eſt, Excidium vel Exciſionem eſſe ex hoc mundo, per abbreviationem annorum, non tantùm per abbreviationem dierum morbi.

Atque iſtæ quatuor hactenus recenſitæ ſententiæ conveniunt in hoc, quòd Excidium duntaxat referatur ad corpus in mundo hoc, nec quicquam de eo pertingat vel pertineat ad animam: ſed ſimul etiam tibi oſtenſum eſt, quænam & qualia ex ſingulis oriantur dubia.

והדעת הה׳ הוא לרב הגדול המיימוני שכתב בפי׳ המשנה אשר לו בסנהדרין פרק אלו הם הנשרפים:

ואלו הם דבריו המיתה בידי שמים הוא פחות מן הכרת לפי שהמחוייב כרת ישאר עליו עונש גם לאחר המיתה כמו שנבאר בפרק שאחז: והמחוייב מיתה בידי שמים נתכפר לו כשמת עד כאן: ובפרק חלק כתב וז״ל והנקמות הגדולה היא שתכרת הנפש ותאבד ושלא תהיה חיית וקיימת והוא הכרת שכתוב בתורה שנ׳ הכרת תכרת הנפש ההיא וארז״ל הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא עד כאן: ואין כוונת הרב בזה להשוות ענין הכריתות כלם לכרת המגדף שאמרה התורה בלבד בו הכרת תכרת הנפש ההיא וגם לא כיון הרב בזה למה שחשבו אנשים חכמים מבני:

מפני עמינו שיהיה בענין כרת הנפש מדרגות זו קשה ורעה מזו בעולם הבא : ושעונש הכרת הנפשיי במגדף היה יותר קשה משאר הכריתות כי כל זה הוא טעות מבואר כהבנת דבריו ; כי הוא יסבור שעונש הכרת לנפש הוא העדרה והפסד' ההחלטי : ולכן כתב בספר המדע וז"ל שפרעון הרשעים הוא שלא יזכו לחיים אבל ימותו ויכרתו וכל מי שאינו זוכה לחיים אלו הוא המת שאינו חי לעולם אלא נכרת ברשעו ואבד כבהמה וזהו הכרת הנז' בתורה שנ' הכרת תכרת הנפש ההיא : אמנם מה שכתב הרב שמה כל הרשעים שעונותיהם מרובים דנין אותם כפי חטאתיהם ויש להם חלק לעולם הבא שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא : ואלו שאין להם חלק לעולם הבא אלא נכרתים ואובדים כפי גודל רשעתם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים האפיקורסים והמופרים בתורה וכו' לא אמר הרב זה על הכריתות א"א על שאר החטאים שבהיותם קלים יקבל החוטא עליה' עונש בגהינם זמן מוגבל : ועכ"פ יהיה להם חלק לעולם הבא : האפיקורסים שזכר הם הנכרתים ואובדים בין שיהיו מכלל הלו כריתות או שאינם מחכריתו' שגם הם יהיו אובדי' כפי חומר חטאתם : אבל כרת הנפש אצל הרב הוא העדרה לגמרי וכידוע שאין בהעדר מדרגות : ולכך קרא הרב את הכרת בשם מיתה ואבוד כבהמה : ואמנם מה שכתב בפי' המשנה כמו שזכרתי שהמחוייב כרת ישאר עליו העונש לאחר המיתה : רוצה לומר שענשו אינו בעולם הזה אבל הוא אחר המות : ולפי שהרב במקום ההוא לא ביאר איכות העונש ההוא אמר כמו שנבאר בפרק שאחר זה ושם כתב בביאור שהכרת הוא הנקמה הגדולה שתאבד הנפש ולא תהיה חיה וקיימת : ראה גם ראה איך ביאר דעתו שהכרת הוא העדר ההשארות והקיום על כן אמרתי שהיה דעת הרב שהכרת שזכרה התורה לנפש אינו אלא הפרדה מחיי העולם הבא : אמנם במגדף מפני חומרת חטאו הוסיפה בו התורה מלבד הכרת הנפשיי הכולל והשוה בכל הכריתות שגם כן תכרת בקצור ימי חייו בעולם הזה ולכך דרשו ז"ל בו הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא : והדעת הזה התחייבו לו גם כן ספקות : אם מדרך הסברא שיהיה עונש הכריתו' כלם שוה בעני' הנפש והאוכ' כזית חלב ודם או שבא על הערוה מפני שתקפו יצרו תמות ותעדר נפשו כנפש העובד עכו"ם והמגדף את השם : והנותן מזרעו למולך והוא זר מאד : ויקשה עוד לרב מה שאמרו חז"ל שהכרת הוא לחמשים שנה כיון שהוא אומר שהכרת הכללי הוא לנפש בלבד ואינו לענין הגוף אם לא שיאמר הרב שמה שאמרו רז"ל מחמשים שנה על כרת המגדף בלבד אמרוהו שהוא כולל לגוף ולנפש והוא בחלוף האמת ועוד יקשה לרב אם היה ענין כל כרת עונש הנפש עד שמפני זה

אמרה תורה תכרתה הנפש ההיא ונכרתו הנפשות : למה א״כ פרשת המעלה בחוץ באה כלה בלשון א״ש החטא והעונש דם יחשב לאיש ההוא ונכרת האיש ההוא : ולאיסור הדם בא בכל הפרשה בלשון נפש ונתתי פני בנפש האוכלת את־הדם כל נפש מכם לא תאכל דם וכל נפש אשר תאכל נבלה אין ספק שלא בא כל זה בקרי והזדמן ועם יראה שהדעת הזה אינו נכון :

Sententia Quinta, eſt maximi Viri Majemonidis, qui in explicatione Miſchnajot, in Sanhedrin, capite אלו הן הנשרפין his ſcripſit hac de re verbis: *Mors per manus cœli eſt levior Excidio: nam eum, qui reus eſt Excidii, manet adhuc pœna etiam poſt mortem, ſicut explicabimus capite ſequenti: ejus autem, qui reus eſt mortis per manus cœli, expiatio abſolvitur, quando moritur.* Hactenus ille. Et in capite חלק hæc ejuſdem ſunt verba: *Vindicta maxima eſt, quando exſcinditur & perditur anima, ut non permaneat viva, quod eſt Kereth, ſive Excidium, de quo in Lege ſcribitur, ſicut dicitur;* Exſcindendo exſcindetur anima illa. *Rabbini noſtri dixerunt;* Exſcindendo; *in hac ſc. vita,* exſcindetur, *in vita altera.* Hactenus iterum ille. Non eſt Majemonidis mens, omnia excidia æquare cum excidio denuntiato Blaſphemo, de quo ſolo dicitur; *Exſcindendo exſcindetur anima illa:* Non etiam voluit his verbis id dicere, quod quidam ex noſtræ gentis Sapientibus cenſent, quòd in Excidio Animæ gradus dentur, quorum unus alio ſit durior & deterior, in ſæculo futuro; quodque Excidium animale Blaſphemantis, cæteris Excidiis ſit gravius. Errant enim, qui hanc ejus verborum mentem & ſententiam eſſe volunt. Hoc quippe ille exiſtimavit, quòd Pœna excidii animæ, ſit privatio & deſtructio ejus abſoluta. Unde ſic ſcriptum reliquit in libro מדע: *Ultio impiorum eſt, quòd illorum memoria non ſit futura ad vitam, ſed quòd moriantur & exſcindantur; & quicunque non eſt dignus vitâ, ille mortuus eſt, qui non vivit in ſæculum, ſed in impietate ſua exſcinditur, & perit inſtar jumenti. Et hoc eſt Excidium commemoratum in Lege, quando dicitur;* Exſcindendo exſcindetur anima illa. Quod verò idem Majemon illic ſcribit; *Omnes impii, quorum iniquitates plures ſunt* (quàm juſtitiæ) *eos judicant ſecundum peccata ipſorum, & eſt ipſis pars in ſæculo venturo: quia omnes Iſraëlitæ habent partem in ſæculo venturo. Hi verò ſunt qui nullam habent partem in*

ſæculo

sæculo venturo, sed exscinduntur & pereunt juxta magnitudinem impietatis & peccati ipsorum in sæculum, & sæcula sæculorum; Epicuræi, Hæretici,&c. istud non dixit de Excidiis, sed de reliquis peccatis, propter quæ, cùm leviora sint, peccator recipit pœnam in gehenna, tempore certo & definito; & tamen est ei pars in sæculo venturo. *Epicuræi*, quorum meminit, illi sunt qui exscinduntur & pereunt, sive sint ex illis triginta sex Excidiis; sive non sint ex illis: quia illi propter gravitatem peccati sunt certò perituri: Sed Excidium Animæ juxta Majemonidem, est privatio ejus simpliciter; constat autem in privatione non dari gradus. Ideo vocavit Excidium nomine Mortis & Perditionis ad instar bestiarum. Quod in Commentario seu Explicatione Mischnájoth scripsit, *quòd Reum excidii maneat adhuc pœna post mortem*; vult dicere, Pœnam ejus non esse in hoc sæculo, sed post mortem. Et quia in loco illo non explicavit qualitatem pœnæ illius, dixit; *Sicuti explicabimus in capite sequenti.* Ibi verò clarè & disertè scripsit, quod *Excidium sit Ultio maxima, perdens animam, ut non viva & superstes maneat.* Quibus verbis attende, quomodo sententiam suam exponat; quòd nimirum Kereth seu *Excidium*, sit Privatio Remanentiæ & Subsistentiæ. Idcirco dixi, mentem Majemonidis esse, quòd Excidium Animæ, cujus Lex mentionem facit, nihil aliud sit, quam Separatio à Vita mundi venturi: Verùm de Blasphemante, propter gravitatem peccati ipsius, superaddidisse Legem præter Excidium animale generale, & æquale in omnibus Excidiis, quòd talis etiam Exscindendus sit per abbreviationem dierum vitæ suæ in mundo hoc: Et hac de causa scripsisse Sapientes nostros de illa phrasi הכרת תכרת *Exscindendo exscindetur*; quod prius intelligendum sit de Excidio in mundo hoc; alterum de Excidio in mundo venturo.

Verùm hæc sententia quoque sua habet dubia.

Nam *primò* si rectam rationem cōsulamus, sequitur hinc, quòd omnia Excidia sint æqualia, quoad animam; & proinde, æquales erunt, Comedens vel tantillum adipis, aut Sanguinis; &, Qui rem habet cum muliere, Lege prohibitâ; quia propter vehementiam concupiscentiæ ejus, anima ipsius morietur & privabitur, sicut Anima Idololatræ, & Blasphemantis Nomen Dei, vel Molecho offerentis de semine suo, quod absurdum valdè est.

Deinde

Deinde contrariatur Majemonidi, quod Sapientes nostri scripserunt; *Excidium esse usque ad quinquagesimum annum*; cùm ipse dicat, quod Excidium generale sit Animæ tantùm, nullaq; ratione pertineat ad Corpus, nisi quod dicat, id quod Rabbini nostri dixerunt de Anno quinquagesimo, dictum ab illis esse de Excidio Blasphemantis tantùm, quod est generale tam animæ, quàm corporis, quod verò est à veritate alienum.

Tertiò, Si omne Excidium complectitur Pœnam animæ, adeò ut hujus rei causâ Lex dixerit; *Et exscindetur anima illa*: *Et exscindentur animæ illæ*; si, inquam, res ita habet, quare Levit. cap. 17. ubi agitur de Offerente & Mactante extra, tantùm usurpatur vocabulum *Viri* tam in peccato, quàm in pœnâ: ut, *Sanguis imputabitur viro illi*: Item, *Et exscindetur vir ille*, Levit. 17. 4. 9. In prohibitione autem Sanguinis occurrit ubique vocabulum *Anima*; ut, *Et dabo faciem meam in animam quæ comederit sanguinem*: *Omnis anima ex vobis non comedet sanguinem*: *Omnis anima quæ comederit discerptum*, Levit. 17. v. 10. 12. 15. Hæc omnia cùm sine dubio non fortuitò & per accidens ita sint dicta; non videtur hæc sententia esse recta.

והדעת הו׳ שראיתי בזה הוא להרמ״ן בפירושו לפרש׳ אחרי מות והחזיק בו בספר תורת האדם אשר חבר בשער הגמול ממנו : וענינו שאין הכרת בכל החייבי כריתות שוה אבל הוא בג׳ מינים כי יש ממנו כרת גשמיי בלבד והוא למי שזכיותיו מרובים מעונותיו אף על פי שיש בהם מחייבי כריתות העונש מגיע לו לגופו בלבד והוא מת בחצי ימיו כמו שאמרו ח״ל מת בן חמשים שנה זו מיתת כורת ולאחר שמת כיון שרובו זכיות אינו יורד לגיהנם אבל זוכה למעלה הראויה לו בגן עדן ועל זה נאמר בתורה ונכרת האיש ההוא שמיתס הכרת לגוף בעולם הזה ולא לנפש : ויש מין אחר מהכרת שהוא נפשיי כלו בלבד והוא למי שעונותיו מרובים וענשו הוא נפשיי שיכרת מחיי ג״ע בעולם הנשמות : וגם מחיי העולם הבא שהם לאחר תחיית המתים ועל זה אמר ונכרתה הנפש ואבדתי את הנפש ההיא והשעים הללו אין להם כרת בגופם שהם מאריכים ימים כמו שאמר ויש רשע מאריך ברעתו : ויש מהכרת מין ג׳ יותר קשה והוא הכולל לגוף ולנפש שיכרת גופו בעולם הזה ונפשו בע״ה וזה ייוחד לבד לעובד ע״ם ומגדף את השם שנאמר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה : הנה התבאר

הנה התבאר ששני הרבנים המיימוני והנחמני מסכימי׳ אם בענין הכרת הנפשיי שיהיה ענינו העדר הנפש והפסדה לגמרי ויסכימו בכרת הכולל בעולם והנודף שהוא לגוף ולנפש ולבד יתחלפו בכרת הגופני שקבל אותו הרב הנחמני ולא יקבלהו הרב המיימוני ׃ והדעת הזה מהרמב״ן עדין יקשו בו דברים ׃ הא׳ שיתחייב ממנו שלא יהיה הפרש אצלו בין המין הראשון מהכרת שהוא לדעתו גופני אל המיתה בידי שמים כיון ששניהם לענין הגוף ולא נוכל לומר שהם ענין אחד כמו שהוכחתי מדבריהם ז״ל ׃ והשנית יקשה לרב הנחמני מה שאז״ל שהכרת הוא לחמשים שנה כי הנה לדעתו המין הב׳ מהכריתות שהוא הנפשיי בלבד אין ענינו לחמשים שנה והוצרך מפני זה מאמרם ז״ל שיובן במין הראשון ובמין הג׳ מהכריתות לא כולל להם ׃ ואינו כן כי הם לא נתנו דבריהם לשיעורים ׃ הג׳ יקשה לו גם כן כי פעם יראה מדבריו שהוא יכנס בדעת הזה מפני הכתובים שראינו שמיחסים פעם הכרת אל האיש ופעם אל הנפש ׃ ופעם יראה שיכנס בו מדרך הסברא במי שזכיותיו מרובי׳ מעונותיו ׃ או שעונותיו מרובים מזכיותיו ׃ ונראה לי ששתי ההוראות בלתי צודקות לדעתו ׃ אם עדות הפסוקים לפי שמצינו בנותן מזרעו למולך שנאמר עליו ועל כל העריות יחד ונכרתו הנפשות ׃ ובפרשת קדושים נאמר בענין המולך ׃ ואני אתן את פני באיש ההוא והכרתי אותו מקרב עמו האם נאמר שיהיה עונש המולך לגוף בלבד בעולם הזה ׃ מפני שאמר באיש ההוא במי שרובו זכיות ומעוט עונות ושאחרי מותו יזכה לחיי העולם הבא ׃ אף שכבר מצאנו שנאמ׳ עליו ועל כל העריות יחד ונכרתו הנפשו׳ והתחייב מזה שהעונש המיוחס לגוף והמיוחס לנפש אחד הוא ׃ ואמנם מדרך הסברא שעשה הרב הגדול במי שרובו זכיות או רובו עונות אינה טענה מיוחדת לכל הכריתות ׃ כי בכל הפעולות אשר יעשה אותם האדם אם היו רובם זכיות ומעוטם עונות קבלו חז״ל שנפרעי׳ ממנו ממעוט עונות שעשה בעולם הזה כדי לתת לו שכרו משלם לעולם הבא ׃ ואם היו רובם עונות ומעוטם זכיות יפרעו כמו עשב בעולם הזה ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד לעולם הבא ׃ ובמה יבדלו א״כ הכריתות משאר העבירות כלם שנענש בידי שמים ׃ ואין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה ובריה ׃ סוף דבר שגם הדעת הזה מהרמב״ן יתחייבו לו ספקות והרחקות רבות ׃

Sexta Sententia eſt Rabbi Mosis Nachmanidis in Commentario ſuo in Legem, Sectione אחרי מות, quam etiam repetiit & confirmavit in libro quem inſcripſit תורת האדם, in illa ejus parte, quam vocat שער הגמול *Portam Retributionis.* Huc

verò redit ejus ſententia; Excidium non eſſe in omnibus Excidii reis æquale, ſed tres eſſe ejus ſpecies; *Primò* eſſe Excidium Corporale tantùm, ejus videlicet, cujus Merita ſeu bona opera plura ſunt, quàm ejus Iniquitates; adeoq; eſſe inter reos Excidii cujus pœna pertingat ad corpus tantùm; ut ille qui moritur in medio dierum ſuorum, ſicuti Sapientes noſtri dixerunt, *Si quis anno quinquageſimo moriatur, ea eſt mors Excidii:* Poſteaquam autem mortuus eſt, cùm plura habeat bona opera, non deſcendit in gehennam, ſed dignus fit gradu ipſi conveniente in horto Edenis. Et de hoc dicitur in Lege; *Et exſcindetur Vir ille*; quæ verba attribuit Corpori in mundo hoc, non verò Animæ. *Secundò* dicit eſſe Excidium Animale merũ & tantùm; Ejus videlicet cujus Iniquitates ſunt plures, ejus, inquit, pœnam eſſe Animalem tantùm, Exciſionem nimirum à Vita horti Edenis in mundo Animarum, & à Vita Mundi futuri poſt mortuorum reſurrectionem. De hac dici vult; *Et exſcindetur Anima illa: Et perdam animam illam:* His impiis nullum eſſe Excidium in corpore ipſorum; eò quòd prolongent dies, ſicut dicitur; *Eſt impius prolongans dies in malitia ſua*, Eccleſ.7.16. *Tertiò* eſſe Excidium adhuc gravius, quoad Corpus & Animam; quo Corpus quidem exſcindatur in hac vita; Anima autem in vita futura: Hoc Excidium aſsignari duntaxat Idololatræ, & Blaſphemanti Nomen Dei, ſicut dicitur; *Exſcindendo exſcindetur anima illa, iniquitas ejus in ea eſt.*

Ex quibus vides, quòd duo iſti Sapientes, Majemonides & Nachmanides, conſentiant tùm in Excidio Animali, quod conſiſtit in privatione animæ, & corruptione vel deſtructione ejus totali; tùm in Excidio illo, quod dictum eſt in Idololatram & Blaſphemantem, quod eſt Corporis & Animæ.

Sed in hac quoque Nachmanidis ſententia, quædam adhuc occurrunt dubia.

Primò enim conſequitur ex ea; juxta ipſum nullam eſſe differentiam inter primam ejus Excidii ſpeciem, quam vult eſſe Corporalem, & Mortem per manus cœli; cùm utraque ſint corporis. Non poſſumus autem dicere, quòd ſint una eademque res, ſicut argui ex verbis Rabbinorum.

Secundò obſtat Nachmanidi, quod Sapientes noſtri dixerunt; *Excidium eſſe uſq; ad annum quinquageſimum.* Nam, juxta ſententiam

ejus,

ejus, secunda Excidiorum species, quæ est Animalis tantùm, non potest esse vel referri ad annum quinquagesimum. Unde dicendum erit, dictum illud Rabbinorum intelligendum esse tantùm de prima & de tertia specie, nec omnes comprehendere. Res autem non ita habet: verba enim illorum non sunt ita per conjecturas explicanda.

Tertiò, dubium movet, quòd nonnunquam ex verbis ejus videatur, quasi hauserit hanc sententiam ex *Scriptura*, quas videmus attribuere Excidium quandoque *Viro*, quandoq; *Animæ*: nonnunquam videtur in hanc descendisse sententiam ex Vi *Rationis*: quòd quidam sint, quorum bona opera superant iniquitates ipsorum: alii quorum iniquitates excedunt bona ipsorum opera. Mihi verò videtur, has duas rationes non convenire cum ejus sententia: Non *Testimonia* illa *Scripturæ*, quia invenimus de eo, qui de semine suo dat Molecho, & de omnibus Concubitibus illicitis, dici; *Et exscindentur animæ illæ*. Et in sectione קדושים dicitur in negotio Molechi; *Et ego dabo faciem meam in virum illum, & exscindam eum è medio populi sui*, Levit. 20. 5. An dicemus, pœnam ejus, qui liberos suos offert Molecho, esse corporalem tantùm in hoc mundo; quia sc. dicitur; *In virum illum*; ceu de tali, cujus opera bona plura sunt, quàm mala, & illum post mortem suam participem fore vitæ æternæ? Ut ne dicam, quòd, cùm inveniamus de illo, ut & de Congressibus illicitis simul, *Et exscindentur animæ illæ*, Levit. 18. 29. hinc sequeretur, Unam eandemque esse pœnam attributam Corpori, & Animæ. Quod ad *Rationem* Nachmanidis attinet, quâ constituit differentiam inter eum cujus bona opera, & eum, cujus iniquitates plures sunt, illa ratio non competit omnibus Excidiis. Nam de omnibus actionibus, quas facit homo, si major earum pars fuerint bonæ, minor verò malæ, tradunt Rabbini nostri, quòd pœna de eo sumatur secundum partem minorem, iniquitatum sc. quas fecit in mundo hoc, ad dandum ei mercedem perfectam in sæculo venturo: quod si verò major illarum actionum pars fuerint iniquitates, & minor Bona opera, tum florebunt sicut herba in mundo hoc, & germinabunt omnes operantes iniquitatem, ut desolentur in æternum, in sæculo venturo. Quod si autem res ita habeat, quomodo Excidia, i. e. peccata Excidii pœnam promerentia, discernentur à reliquis transgres-

ſionibus, quarum pœna eſt per Manus Cœli? Neq; Deus præcidit aut ſubtrahit mercedem ullius Creaturæ. Summa: Ex iſta quoq; Nachmanidis ſententia conſequuntur dubia & abſurda multa.

ומפני זה כלו נראה לי בדרוש הזה דעת שביעי אותו ראיתי צדיק לפני בדבר הזה: והוא שהכרת בכלל בכל הלו כריתות כולל לגוף ולנפש אם לגוף בעולם הזה שיקצרו ימי החוטא וימות קוד׳ עתו שהיה ראוי לו כפי טבעו: ואם לנפש שאחרי הפרדה מן הגוף בעולם הנשמות תתרחק מזיו השכינ׳ ומקבול השפע העליון לנפשות הזוכות שמה מצרור החיים ולכן נקרא העונש ההו׳ כרת שהוא הלשון הנופל על הענף הנכרת מן האילן שממנו יקבל ההזנה והחיות בהיותו דבק בו בצמיחתו כן הנפש תכרת מאותו צרור החיים העליון ולא יקבל זיו השכינה שהוא התענוג והשכר הנפשיי אבל אין זה לנפש העדר גמור והפסד מוחלט כי הוא עצם רוחני קיים בעצמו בלתי נפסד בטבעו: אך הכרת הוא עונש וצער גדול לנפש תקבל בו הפחות ויותר ואחרי קבול העונש תשוב לקבל העדן והעונג וכמש אם יכרת ועוד יחליף ויונקתו לא תחדל: ועם היות שאמרו רז״ל שעונש הרשעים בגיהנם שנים עשר חדש לא אמרו זה בענין הכריתות כי בהם עונש לנפש זמן יותר ארוך מזה ואין כל הכריתות שוים בעונש הנפשיי אבל יתחלפו בהתמדת זמן העונש בין רב למעט כפי תוספת החטא או קלותו ויהיה ענין הכרת לפי זה שמי שרובו זכיות ומעוטו עונות שכפי המדה האלהי׳ נפרעים ממנו ממעוט עונות שעשה בעולם הזה כדי לתת לו משלם שכרו לעולם הבא הנה אם היה בכלל אותו מיעוט עונות שעשה כרת מן הכריתות אף על פי שיקבל ענשו בעולם הזה לא ינקה משתקבל נפשו עונש בעולם הבא אם מעט ואם הרבה כפי החטא: וכן אם היה רובו עונות ומעוט זכיות שכפי המדה נותנים לו שכר זכיותיו בעולם הזה כדי ליפרע ממנו מרוב עונותיו בעולם הבא: הנה אם היה אחד מהכריתות מכלל אותם העונות שעשה התחייב עכ״פ שגם בעולם הזה יקבל עונש גשמי בקצור ימיו כי זו היא חסר׳ הכרת עם כל שאר הכריתות שלא יהיה נדון כפי כללות׳ אלא כפי פרטיותם או תוכרת בין בעונש העולם הזה בין בעונש העולם הבא: ובזה לפי דעתי מעדו רגלי חכמת הרב הנחמני שלא הבדיל בין הכרת לשאר העבירות בענין המדה הזאת הנזכרת: הנה אם כן כל כרת בין שיחסו הכתו׳ לאיש החוטא או לנפש להיותה סבתו: הנה נגד הכרת ורשומו הוא הפסק וקצור החיים בעולם הזה והפסק העונג הנפשיי לעולם הבא: ולענין זה אחז״ל שהיה הכרת לחמשים שנה: ואסגם מת

שנאם׳

שנאם במנדף הכרת תכרת הנפש ההיא שדרשו חז״ל הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא אינו עונש מיוחד למגדף כמו שחשב הרב הנחמני אבל הוא ביאור ענין כל כרת ונדרו : ואעידה לי בזה עדים נאמנים כי מצינו במשנה בריש כריתות מהמילה ומחמץ בפסח והמחלל קדשי ומעריות ועובדי עכום והמגדף מכללם ולא שמו הבדל כלל בין כרת לכרת וזהו המוכיח שעונש כל הכריתות בזה שוה : והעד הב׳ ממה שאמרו שם אחרי זכרון הכריתות במשנה השנית : אלו חייבים על זדונם כרת ועל שגגתם חטאת ועל לא הודע שלהם אשם תלוי וכמו שבשגג ובלא הודע אין הפרש בין כרת לכרת ככה בזדון אין ראוי לום שיהיה הפרש בין כרת לכרת לענין העונש : והעד הג׳ מהמגדף בספורי עצמו לא אמר הכתוב אלא ונכרתה הנפש ההיא כלשון עצמו שאמר באוכל דם ובעריות ובחמץ בפסח והוא המוכיח שענין הכרת בכלם שוה ולכן אמרו במשנה שודן כל הכריתות הוא הכרת בלבד : אמנם מה שאמר עוד הכתוב כי דבר יי׳ בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה : אינו אלא נתינת טעם למה שאמר ונכרתה הנפש ההיא כלומר וראוי הוא שתכרת נפשו בשני העולמות לפי שדבר יי בזה ואת מצותו הפר ולכן ראוי שיענש גופו כפי מעשיו ונפשו כפי רוע אמונותיה : וזהו הכרת תכרת : ודרשתם ז״ל הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא שהוא פירוש הכרת שזכר לא תנאי מיוחד בכרת המגדף : והעד הד׳ ממה שכתוב בתוספתא כי דבר יי׳ בזה זהו הפורק עול והמפר ברית בשר והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה : והנה המפר ברית בשר הוא הכרת הנזכר בברית מילה שנאמר וערל בשר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההיא מעמיה את בריתי הפר ואיך א״כ יוכלל בהכרת תכרת שהוא בעולם הזה ובעולם הבא אלא שזה היה משפט כל הכריתות כמו שאמרתי וכל זה ממה שיוכיח תוספת סגולה אמתת דעתי שכל הכריתות הם בעולם הזה ובעולם הבא : ושמה שנזכר ביחוד במגדף הוא להיותו בנין אב לכלם : וכבר יסופק על זה ממה שמצאנו ראינו שאונקלוס תרגם כל מקום שנאמר ונכרתה הנפש ההיא ואישתצי אינשא וזה יורה שאין הכרת מגיע לנפש אלא לגוף שע״כ תרגמו אינשא וגם כן במגדף תרגם הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה אישתצאה אישתצי אינשא ההוא חוביה ביה והוא זר מאד : כי איך יחשב על השלם אנקלוס שקבל מרבי אליעזר הגדול ומרבי יהושע ועל פיהם עשה תרגומו כמו שהיה אצלם הלכה למשה מסיני שיסכל אמתת הכרת וענינו : וכבר חשבו אנשים שעשה זה מפני ההמון שאינם מרגישים בענין הנפש : ומה יאמרו למה שתרגם בסוף סדר אחרי מות ונכרתו הנפשות העושות וישתצין נפשתא דעבדן ולא תרגם אינשא כתרגומו :

עד תשוב תראה באותה פרשה של מעלה בחוץ שתרגם על איש איש
גבר גבר וכן בכל התורה שתרגם ונכרת האיש ואישתצי אינשא ולמה לא
תרגמו ואישתצי גברא אבל הנראה לי בזה כלו הוא שאנקלוס תרגם שהיה
הכרת לגוף ולנפש כמו שביארתי ולכך תרגם בו תמיד אינשא שהיה כרת
האנושות שהו׳ כולל לגוף ולנפש כי אין האנושות אלא חבור הנפש המשכלת
עם הגוף האנושי ׃ ומפני זה שלא נחשוב שהיה הכרת לנפש בלבד ולא
לגוף לא תרגם נפשתא ׃ וכדי שלא נחשוב שהיה הכרת לגוף לבד ולא
לנפש לא תרגם בו גברא אבל תרגם אנשא שהוא כולל לגוף ולנפש ׃
אמנם בסוף אחרי מות תרגם ונכרתו הנפשות ואישתצי נפשתא כדי לפרש
הפסוק כאשר הוא שם שאמר ולא תקיא אתכם הארץ בטמאכם אותה כאשר
קאה את הגוי אשר לפניכם שפירושו כמו שביארתי שם אל תחשבו אתם
בני ישראל בעשותכם כתועבות הגוים תקיא הארץ אתכם כאשר קאה את
הגוי ויהיה ענשכם מיתה בעולם הזה בלבד לא יהיה כן כי מלבד העונש
ההוא הגשמי שתקבלו כמוהם הנה עוד כל אשר יעשה מכם מכל התועבות
האלה יענש עונש נפשיי והוא אמרו ונכרתו הנפשות מקרב עמם ׃ ולפי
שבא הכתוב הזה לבאר להם העונש הנפשיי הנוסף להם בבחינת הדת הוצרך
אנקלוס לתרגם הפסוק ההוא על הנפש׳ עצמם שהוא הצריך אליו כפי
מקומו ׃ הנה ביארתי הדרוש הזה כפי אמתתו ׃ ואני הרחבתי בו הדבור
יותר בספר צדק עולמים סׄבׄ פׄוׄ אשר אני עושה ׃

His itaque de causis, videtur mihi superesse adhuc SEPTIMA in hoc negotio sententia, eaque congrua & conveniens, hæc videlicet; Quòd Excidium in genere, in omnibus triginta sex casibus, commune sit Corpori & Animæ; Corpori in mundo hoc, per decurtationem dierum Peccatoris, ut moriatur ante tempus suum, quo secundum naturam suam debuisset mori: Animæ; quòd ea, post separationem à corpore, in mundo Animarum, elonganda sit à Splendore Majestatis Divinæ, & à Receptione Influentiæ supernæ descendentis in animas justas illas ex fasciculo vitæ. Hac de causa venit hæc Pœna nomine כָּרֵת hoc est, *Excidii*, quod propriè competit Ramo, qui exscinditur ab arbore, à qua accipit nutrimentum & vitam, quamdiu ei conjunctus manet: Sic Anima exscinditur ex illo fasciculo vitæ superioris, neque recipit splendorem Majestatis Divinæ, quæ est Voluptas & Merces Animalis. Hæc tamen non est Privatio animæ mera, aut

destructio

destructio totalis: est enim Substantia spiritualis, per se subsistens, & naturâ suâ incorruptibilis: Sed כרת sive Excidium est Pœna & Dolor magnus Animæ, recipiens magis & minus: & postquam accepit pœnam, recipit etiam Oblectationem & Voluptatem, sicut dicitur; *Est enim de arbore spes, si præcisa fuerit, & adhuc pullulabit, & propago ejus non deficiet*, Jobi 14. 7.

Et quamvis Rabbini nostri dicant, pœnam impiorum in gehenna, durare duntaxat per duodecim menses; tamen non dixerunt hoc de Excidiis: quia Excidiorum pœna animalis durat longiore tempore: neque omnia Excidia sunt æqualia quoad pœnam animalem: Sed variant in duratione temporis, quoad magis & minus, pro gravitate vel levitate peccati. Ita hæc erit ratio הַ כָּרֵת: Si quis fuerit, qui plura habeat merita seu bona opera, & pauciores iniquitates, juxta proprietatem Divinam sumetur de ipso Ultio, secundum paucitatem iniquitatum quas fecerit, in mundo hoc, ut detur ei perfecta merces ejus in mundo futuro. Quod si jam inter illas paucas iniquitates quas patravit, fuerit כָּרֵת Excidium aliquod; tum etiamsi acceperit pœnam suam in mundo hoc, non evadet tamen, quin anima ejus quoque accipiat pœnam in mundo futuro, sive magnam, sive parvam, pro peccati ratione. Sic, Si habuerit plures iniquitates, quàm bona opera, tùm secundum proprietatem Divinam datur ei merces meritorum bonorum in mundo hoc, ut ultio de eo sumatur ob multitudinem iniquitatum ejus, in mundo futuro: quod si autem inter illas iniquitates fuerit aliqua sub pœna Excidii prohibita, tùm omninò etiam reus est, qui in hoc quoque mundo pœnam sustineat corporalem, per abbreviationem dierum suorum. Nam hæc est ratio communis Excidiorum omnium, quòd non judicentur secundum Universalitatem, sed secundum particularitatem eorum, aut quod excidium fiat, tùm per pœnam in mundo hoc, tum per pœnam in mundo futuro. Et in hoc, meo judicio, vacillarunt pedes Sapientiæ Rabbi Nachmanidis; quòd non discrevit inter Excidium, & reliquas transgressiones, respectu proprietatis hujus commemoratæ.

Itaque, omnis Kereth sive Excidii, (sive illud attribuat Scriptura Viro, sive Animæ, tanquam eius causæ) omnis, inquam, Excidii definitio & descriptio erit, quòd sit Abruptio vel Abscisio

& De-

& Decurtatio Vitæ in mundo hoc, & Abſciſsio voluptatis animalis in mundo venturo. Et hoc ſenſu dixerunt Sapientes noſtri b. m. quod Kereth ſit ad annum quinquageſimum. Quod autem de Blaſphemante dicitur; *Exſcindendo exſcindetur anima illa*; quod Rabbini noſtri ita expoſuerunt, ut alterum acceperint de Exciſione in mundo hoc; alterum, de Exciſione in mundo venturo; ea non eſt Pœna ſingularis vel propria Blaſphemantis, uti quidem exiſtimavit Nachmanides, ſed eſt ratio & definitio communis omnis Excidii.

Teſtes hujus meæ ſententiæ producam fideles. Nam *primò* invenimus in Miſchna in principio Tractatus כריתות ſeu de Excidiis, quòd idem Excidium decernant, Spernenti circumciſionem, Comedenti fermentum in Paſchate; Profananti res ſanctas; Congreſsibus illicitis; Idololatræ, Blaſphemo; neque ullam differentiam conſtituant inter Kereth unum & alterum. Quod arguit, pœnam omnium Excidiorum in hoc eſſe æqualem. *Secundò*, arguo id ex eo, quod ibidem, poſt commemorata omnia Excidia, in Miſchna ſecunda dicunt; *Propter iſta tenentur propter Superbiam ſuam* (propter tranſgreſsionem ex Superbia commiſſam) *de Excidio*; *propter errorem ſuum* חטאת *de Sacrificio pro peccato, & quòd res ipſis non nota facta fuerit*, אשם תלוי *de Reatu ſeu Sacrificio dubio pro reatu.* Nam ſicut in caſu Erroris & Ignorantiæ, non eſt differentia inter unum Kereth & alterum: Sic nec in Caſu Superbiæ dicendum eſt eſſe differentiam inter Kereth unum & alterum, quoad pœnam. *Tertiò* idem arguo ex circumſtantiis textûs ipſius de Blaſphemante. Nam Scriptura illic duntaxat dicit; *Et exſcindetur anima illa*; non aliter, quàm dicit de Comedente ſanguinem, de Congreſsibus illicitis, de Fermentato in Paſchate. Quod iterum arguit, eandem eſſe Excidiorum omnium rationem. Ideò dicunt in Miſchnah; quòd Pœna ſuperbiæ omnium peccatorum, ſub Excidio prohibitorum, ſit Excidium tantùm. Quod verò inſuper hîc dicitur: *Quia verbum Domini ſprevit, & præceptum ejus irritum fecit, exſcindendo exſcindetur anima illa, iniquitas ejus erit in ipſa*; iſtis verbis redditur tantùm ratio ejus quod antea dixit, *Et exſcindetur anima illa*, q. d. Aequum & conveniens eſt, ut hujus anima exſcindatur in utroque mundo; eò quòd verbum Domini ſprevit, & præceptum ejus irritum fecit: Ideò decet, ut puniatur

Corpus

Corpus ejus secundum opera sua, & Anima ejus secundum malitiam fidei suæ. Hoc sibi vult ista Geminatio; *Exscindendo exscindetur.* Quin & Allegorica illa Sapientum nostrorum expositio nihil aliud est, quàm Expositio Excidii, seu quid sit illud Excidium, non Conditio singularis Excidii Blasphemantis. *Quartò*, confirmat hanc meam sententiam id quod scriptum est in Tosaphta; *Quod dicitur in Lege de Blasphemante*; Quia verbum Domini sprevit, *intelligendum est de eo, qui rumpit jugum, & irritum facit fœdus carnis, quiq; revelat faciem in Legem contra statuta & jura* (qui impudenter & præfractè agit contra Legem). *Istud autem*; Qui irritum facit fœdus carnis; intelligendum est de Excidio, cujus mentio fit in præcepto de Circumcisione, sicut dicitur; *Incircumcisus autem masculus, qui non circumciderit carnem præputii sui, utique exscindetur anima illa de populis suis, fœdus meum irritum fecit*, Genes. 17. 14. Quomodo verò hîc comprehenderetur istud sub, *Exscindendo exscindetur*, quod est Excidium in mundo hoc, & in mundo futuro, nisi hæc esset communis omnium Excidiorum ratio, sicut dixi? Hæc omnia apertè arguunt veritatem sententiæ meæ, quòd omnia Excidia sint intelligenda de pœna tam hujus, quàm futuræ vitæ. Quòd verò istud in peccato Blasphemantis duntaxat singulariter proponitur & commemoratur; ideò factum, quia hîc est principalis locus, ex quo cœterorum similium locorum sensus & explicatio petenda.

Huic verò repugnare videtur, quòd Onkelos in omni loco, ubi dicitur; *Et exscindetur anima illa*; transtulerit; *Et exscindetur Homo ille.* Hoc enim docet, Excidium, ex ejus mente, pertingere tantùm ad corpus, non etiam ad animam: ideò enim transtulit, *Homo ille.* Et sic de blasphemante, ubi Scriptura dicit; *Exscindendo exscindetur anima illa*, ipse transfert; *Exscindendo exscindetur Homo ille, iniquitas ejus in eo erit.*

Sed hoc est valdè alienum. Nam quomodo cogitare possemus de doctissimo Onkelo, (qui suam doctrinam accepit à R. Eleasare magno, & à R. Jehosua, quique secundum præscriptum eorum fecit Targum suum, sicuti nimirum tum apud ipsos fuit traditio Mosis de monte Sinai) quòd ignoraverit veritatem Excidii, ejusq; rationem? Quidam putant, illum hoc fecisse propter vulgus, qui non sentiunt vel intelligunt conditionem Animæ.

Et quid dicent ad id, quod transfert in fine sectionis אחרי מות, *Et exscindentur animæ facientes hoc*; non verò; *Viri*, uti aliâs solet. Iterum videbis, quòd Levit. cap. 17. transferat, אִישׁ אִישׁ itidem per גְּבַר גְּבַר *Vir*, & in tota Lege, ubi occurrit; *Et exscindetur Vir*, transfert ואשתיצי אנשא *Et exscindetur homo*; Quare non transtulit per גברא *Vir?* Mihi itaque videtur, quòd Onkelos ideò sic transtulerit, quòd existimarit Excidium referri tàm ad Corpus, quàm ad Animam, sicuti exposui. Ideò scilicet semper usus est vocabulo אינשא *Hominis*, quòd sit Excisio Humanitatis, quę complectitur Corpus & Animam (Humanitas enim est Conjunctio Animæ rationalis cum corpore humano): Et ne existimemus, Excidium esse Animæ tantùm, non etiam corporis, ideò non usurpavit in suo Targum hîc vocabulum Animæ: Ne item existimemus, esse Corporis tantùm, non etiam Animæ, ideò non usus est vocabulo גברא *Viri*, sed אנשא Hominis, quod comprehendit Corpus & Animam. At in fine sectionis אחרי מות transtulit; *Et exscindetur Anima illa*, ut explicet, quomodo versus ille isthic sit intelligendus, in quo dicitur; *Et non evomet vos terra, quòd contaminaveritis eam, quemadmodum evomuit gentem, quæ ante vos*; Levit. 18. 28. cujus expositio est, sicuti illic scripsi; *Ne cogitetis vos, ô filii Israel, si feceritis secundum abominationes gentium illarum, quòd vos evomitura sit terra illa, sicuti evomuit gentem illam, & quòd pœna vestra futura sit tantùm per Mortem in hac vita: nequaquam enim ita erit: sed præter pœnam illam corporalem, quam accipietis sicut illi, singuli, qui secundum abominationes illarum peccaverint, punientur insuper pœnâ animali, juxta id quod dicitur*; Et exscindentur animæ illæ è medio populi sui. Quia itaque Scriptura hæc explicat Pœnam animalem, quæ ratione Legis ipsis ulteriùs infligetur, ideò necesse habuit Onkelos explicare versum illum de animabus ipsis, pro ratione loci illius.

Et sic explicavi tibi, Lector, Quæstionem hanc juxta veritatem suam: Latiùs verò ista declaravi in libro צדק עולמים, par. 2. cap. 6. quem facio.

Hactenus Abarbenel, qui ut in singulis de Excidio sententiis dubia invenit, ita ejus quoq; sententia non pauciores fortè habet scrupulos. Hæc tamen ex eo, hoc loco, & hac occasione, producere volui, ut Hebræorum hæc de re expositiones videantur, Christianorum nonnulli de Excommu-

nicationis

nicationis seu Relegationis pœna accipiunt : cui sententiæ phrases quædam non malè videntur favere; veluti, cùm dicitur ; Exscindetur ex Israele: è medio populi sui: è cœtu Israëlis: è medio congregationis, *& similes. In ea verò quosdam hoc dubios reddit, quòd nuspiam dicatur in persona secunda;* Et exscindes , *vel*, Et exscindetis ; *sed ubique vel in tertia persona*, Et exscindetur vir ille, anima illa; *vel in primâ*; Et exscindam eum, vel eam, *ut Levit.17.10. & 20.3.6. ubi Deus sibi ipsi hanc pœnam vindicare & reservare videtur. Apud Hebræos etiam nulla hujus expositionis vestigia reperio. Sed non est præsentis nostri otii , ἐπίκρισιν aut διάκρισιν hujus rei nunc instituere. Lector ipse judicet , & has expositiones omnes probet, conferat, atque eam, quæ ipsi magis consentanea videbitur, retineat, vel etiam aliquid aliud ex Scripturarum collatione quærat , hisq́; , quæ nunc dedimus, benevolè utatur , & studiis nostris faveat.*

F I N I S.